Jain Geeta notes

Published as Jain Dharmamrat by Hiralal. Also an article in Gyandeep (1951).

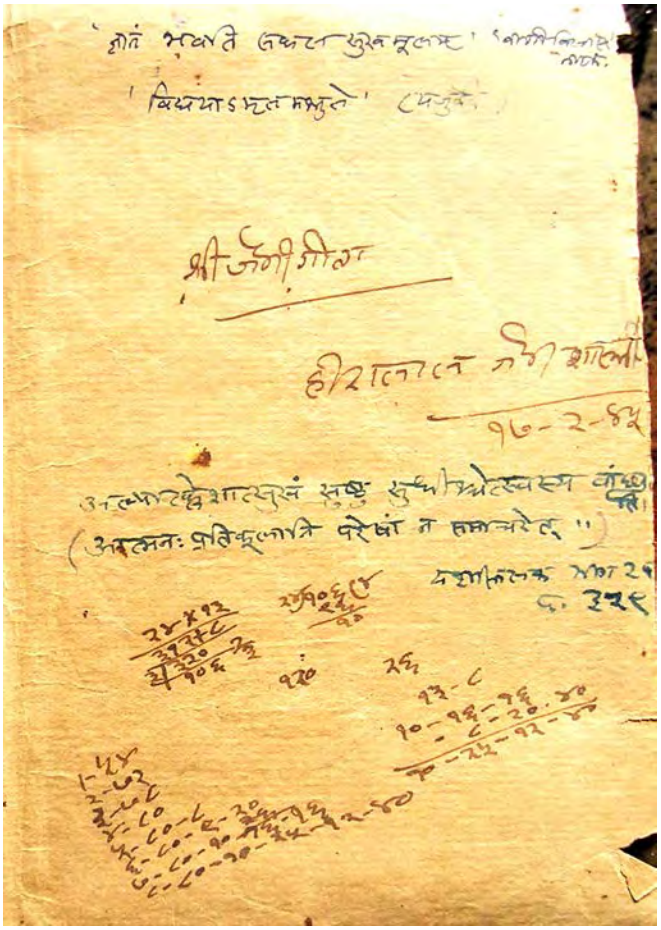

श्री वीतरागाय नमः

(जैनी गीता लिख्यते)

१

१ श्रीमन्तं देवदेवेशं, सर्वज्ञं वीतरागिणम् ।
हितोपदेशकर्तारं, प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥

२

२ रत्नत्रयपवित्राङ्गानाचार्याध्यापकान् गुरून् (मुनीन्) ।
नमस्यामि विशुद्धानां तद्गुणानामवाप्तये ॥

३

३ या दर्शयति सन्मार्गं मर्त्यानां सुखहेतवे ।
मे मुखे वर्ततां वाणी, साप्यनेकान्तदर्शिका ॥

४।५।६

५ अध्यात्ममार्गसम्पन्नो, निष्कषायो जितेन्द्रियः ।
जयनात्कर्मशत्रूणां जिनो वा जैन उच्यते ॥

४ इत्येवं सद्गुरून्नत्वा क्रियते जैनदीपिका ।
यया जायेत जैनानां किञ्चित्सिद्धान्तवेदनम् ॥ (बोधक)

६ विजिताः येन सर्वेऽपि, कषाया अति दुर्जयाः ।
(अनन्त) सर्वाङ्गगुणसम्पन्नः पूर्णो जैनः प्रकीर्तितः ॥ (स ईरितः)

अथवा = विजिताः येन सर्वेऽपि हृषीकार्थाः सुदुर्जयाः ।
रागद्वेषादिमोहाश्च भावजैनः स इष्यते ॥
P.T.O.

येनांशेन जिताः काम-क्रोध-मोहादिशत्रवः ।
तेनांशेन जैनोऽयम् उत्तरोत्तर कीर्तितः ॥ (नास्य जैनत्व- ; उत्तरोत्तरमाप्यते)

८

अनन्तदर्शनोपेतः, केवलज्ञानवीक्षणः ।
अनन्तवीर्यसम्पन्नोऽनावरणानन्तसौख्यभाक् ॥ (युतो योगिकला...)

क्षुत्पिपासाजरातङ्कजन्मान्तकभयस्मयाः ।
न रागद्वेषमोहाश्च

इत्याद्यनेकधर्मोऽयं आत्मा नित्योऽमलोऽचलः ।
विद्यतेऽनाद्यनन्तोऽस्मिन् संसारे द्रव्यरूपतः ॥

१०

पर्यायापेक्षया सोऽयमनित्यः कर्मकौशलः ।
एवं नय द्वयात्मानो, जीवो नित्यं प्रवर्तते ॥

११ शंका —

किं द्रव्यं पर्ययो वात्र, प्रोक्तं जीवलक्षणे ।
कथं जीवैकोऽपि जीवोऽयं, नित्यानित्यः प्रदर्शितः ॥

१२ समाधानः —

द्रव्यस्य लक्षणं प्रोक्तं सद्रूपमर्हदागमे ।
तत्सदस्तित्वरूपं सत्, प्रोक्तं च त्रितयात्मकम् ॥

१३

विनाशोत्पादनित्यत्व-मेतत्त्रितयलक्षणम् ।
प्रपर्यायसंस्थानो, ज्ञेयो ज्ञेयो जिनागमे ।

१४

उत्पत्तिः पर्ययो व्युत्पत्तिरुत्पादः स्वलक्षणम् ।
नित्यत्वं व्यापित्वं, द्वयोः परिवर्तयोः ॥

१५

जातः कुण्डलपर्यायः, कटकश्च व्ययं गतः ।
सुवर्णत्वं समन्वयं, आप्नोति तद्द्वयोरपि ॥

१६।१७

तदुक्तं स्वामिसमन्तभद्राचार्यपादैः —

घटमौलिसुवर्णार्थी, नाशोत्पादस्थितिष्वयम् ।
शोकप्रमोदमाध्यस्थ्यं, जनो याति सहेतुकम् ॥
पयोव्रतो न दध्यत्ति, न पयोऽत्ति दधिव्रतः ।
अगोरसव्रतो [illegible] ॥

उत्पादौ तु पर्यायौ, ध्रौव्यं द्रव्यं बुधाः जगुः ।
पर्यायास्त्वनित्याः स्युः द्रव्यं नित्यं प्रकीर्तितम् ॥

१९

स्याद्द्रव्यग्राहिज्ञानांशो—द्रव्यार्थिको नयो मतः ।
पर्यायग्राहिज्ञानांशः, पर्यायार्थिक उच्यते ॥

२०

द्रव्यार्थिकनये दृष्ट्या तु, सर्वोऽर्थो नित्य ईरितः ।
तद्दृष्ट्याऽसदुत्पत्तिः सन्नाशो नैव जायते ॥

२१

पर्यायनय दृष्ट्या तु, सर्वोऽर्थोऽनित्य इष्यते ।
तस्य दृष्ट्याऽसदुत्पत्तिः सन्नाशश्चापि जायते ॥

२२

नासतो जायते भावो, नाभावो विद्यते सतः ।
१ अनेकान्तसिद्धान्तो, दूषितो न्यायवेदिभिः ॥

२३

पर्यायत्वान्न सज्जातः तत्र द्रव्यमपि दृश्यते ।
तस्मादसदुत्पादः, सत्पर्यायो नाश इत्यपि ॥

२४

एवं पर्यायनिर्देशात् जीवोऽनित्यः प्रकीर्तितः ।
पर्यायः एकरूपेण यतो नित्यं न दृश्यते ।

२५

किन्तु द्रव्यस्वभावेन एकरूपेण दृश्यते ।
ततो द्रव्यस्य नित्यत्वमीरितं न्यायवेदिभिः ॥

२६

गुणपर्यायवद् द्रव्यमित्याप्तस्य सुलक्षणम् ।
क्रमभाविनस्तु पर्यायाः, गुणाः स्युः सहभाविनः ॥

२७

द्रव्याश्रया भवन्त्येते, निर्गुणास्ते मताः गुणाः ।
ज्ञानदर्शनचारित्राद्याः, गुणा जीवस्य सम्मताः ॥

२८

गुणेभ्योऽन्यो न भिन्नोऽस्ति, कदाचिद् द्रव्यरूपतः ।
पिण्डः किन्तु गुणानां च, द्रव्यं ज्ञेयं जिनागमे ॥

२९

गुणाश्च धर्मा एकार्थाः, गुणी धर्मी प्रकीर्तितः ।
द्रव्यं धर्मिस्वरूपं च, सिद्धान्तोऽयं सनातनः ॥

३०

द्रव्यादभिन्ना भिन्नास्ते, गुणा ज्ञेयाः स्वभावतः ।
स्याद्वादेन [illegible] तथैवार्थप्रतीतितः ॥

३१

संज्ञालक्षणादिभेदात्ते, द्रव्याद्भिन्नाः प्रदर्शिताः ।
अंशांशिभेदाभावाच्च, अभिन्नाः द्रव्यात्प्रकीर्तिताः ॥

३२

गुणानां यो विकारोऽस्ति, सोऽयं पर्याय उच्यते ।
तद्भावश्च परिणामो, हर्षद्वेषा यथाऽऽत्मनि ।

३३

एवं गुणपर्यायाणां, समूहो द्रव्यमिष्यते ।
तथैव तत्प्रतीतित्वात्, युक्तिश्चानुभवागमात् ॥

कर्मसंयोगतो जीवो, रागद्वेषमयात्मकः ।
बभ्रमन् चात्र संसारे, कर्माण्युपार्जते बुधैः ॥

३५ आशङ्का—

किं सिद्धं कर्म वस्त्वस्ति, संयोगो वा कथं भवेत् ।
कथं तस्य व्यवस्थितत्वात्, [illegible] प्रस्तुतः ॥

३६ उत्तरयति—

द्विविधं कर्म वस्त्वस्ति, द्रव्यभावविभेदतः ।
द्रव्यं पौद्गलिकं कर्म, सूक्ष्मरूपं तु [illegible] ॥

३७

रागद्वेषादिरूपं च, भावकर्म प्रकीर्तितम् ।
यस्योदयात् [illegible], बध्यते द्रव्यकर्मभिः ॥

३८

लोके [illegible], पुद्गलाः सूक्ष्मरूपतः ।
अनन्तानन्तसंख्याश्च, योग्या ये [illegible] ॥

३९

तप्तायोगोलकं वारि, यथा कर्षति सर्वतः ।
आत्मायं तथा जीवः, कषायैः कर्मपुद्गलान् ॥

४०

पूर्वकर्मोदयाज्जीवो, नवकर्माहरन् सदा,
बध्यते सर्वदेशेषु, कर्मभिः [illegible] स्वरूपतः ।

४१

मिथ्यात्वाविरती योगाः, प्रमादश्च कषायकाः ।
विभावभावा जीवस्य, पञ्चैते बन्धहेतवः ॥

४२

आत्मन्यपि [illegible], मिथ्यादर्शनमीरितम् ।
[illegible], प्रोच्यतेऽविरतिर्बुधैः ॥

४३

कायवाङ्मनसां कर्म, योगः [illegible] ।
आत्मनि [illegible] ॥

४४

आत्मनो [illegible], प्रमादनात् ।
जीवः येन [illegible] ॥

४५

कषायास्तेऽत्र विज्ञेयाः, जीवस्वं कषन्ति ये ।
पातयित्वा भवाम्भोधौ, [illegible] ॥

अहीतं [illegible] तत्त्वानां

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible]

[illegible],
[illegible] ।
[illegible],
[illegible] ॥
[illegible]

— ० —

'अर्हं' का अर्थ—

अकारादि हकारान्तं रेफमध्यं सबिन्दुकम् ।
तदेव परमं तत्त्वं यो जानाति स तत्त्ववित् ॥
[illegible]

जैनगीता - विषय-सूची ——— पूर्वार्ध

नं.	विषय	पेज
१	जिन और जैन का स्वरूप	१–२
२	आत्मा का [illegible] और [illegible]	३–१२
३	[illegible] का आत्म [illegible] का उपाय	१३–२३
४	[illegible] का वर्णन	२४–२५
५	[illegible] का "	२६–२९
६	[illegible] और [illegible]	३०–३९
७	[illegible] का वर्णन	४०–४४
८	[illegible]	४५–४६
९	[illegible] और [illegible]	४७–६९

उत्तरार्ध

नं.	विषय	पेज
१	[illegible]	१–४
२	[illegible]	५–६
३	[illegible]	७–२२
४	[illegible] की विशेष [illegible]	२३–२६
५	[illegible]	२८–२८
६	[illegible]	२९–३०
७	[illegible]	३१–३३
८	[illegible] [illegible]	३४–३९
९	अजीव तत्त्व वर्णन	[illegible]–४८
१०	आस्रव तत्त्व "	[illegible]
११	बंध तत्त्व "	[illegible]–६४
१२	[illegible]	[illegible]–७०
१३	निर्जरा तत्त्व	७१–७७
	[illegible]	–८२

जैनगीता में [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] निम्नलिखित [illegible]

(१)

[illegible]
[illegible] पीड़ा [illegible] ।
[illegible] न हि [illegible] किंतु [illegible] –
[illegible] :॥
([illegible] नं. ३७)

(२)

[illegible] नं. ४१

[illegible]

(३)

एक प्रकरण में चौबीस तीर्थंकरों [illegible]
जिनमें कि तीर्थंकरों के [illegible] का भी
वर्णन आया है।

(२) अध्याय २ [illegible] [illegible]

	१५	[illegible]
"	१६	[illegible]
"	२२	[illegible]
"	२३	[illegible]
"	२४	[illegible]

दूसरा अध्याय १७–२१, ३८, ४४, ४७, ४८, ५१, ५५–५९, ६२–६८, ७०–[illegible]

(३) तीसरा अध्याय — ६–७, १८, २५–२९, ३४–३५, ३७–४३।

(४) चौथा अध्याय — ८, १४, १७–२३, २८, ३३,

[illegible] विशेषाय च [illegible] ।
[illegible] भावना: [illegible] ॥

[illegible] —
वीतराग [illegible] [illegible] ।
ज्ञान-ध्यान-तपोरक्ता: निर्मला: [illegible] ॥

[illegible] —
[illegible] ।
[illegible] ॥३७

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।३८॥

३९–४२।

(५) पाँचवां अध्याय — ३, ७–१३, १५–२८.

[illegible] —
ज्ञानी नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति ।
निर्द्वन्द्वो निरहंकारो [illegible] ॥

[illegible] —
नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभु: ।
[illegible] —
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तव:॥१५॥

छठा अध्याय —
१, ४,
[illegible] ।
[illegible] ॥५॥
६–१०, १८–२८ तक [illegible]
जैनशास्त्रों में [illegible] है।
[illegible] योऽर्जुन ।
[illegible] ॥३२॥

४५, ४६,

आठवां अध्याय —
१–४,
कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्य: ।
सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपमादित्यवर्णं तमस: परस्तात् ॥
अ. ८।९

तुलना —
[illegible] पुमांस: [illegible] –
मादित्यवर्णममलं तमस: परस्तात् ।
~~[illegible]~~
[illegible] ,
नान्य: शिव: शिवपदस्य [illegible] ॥
[illegible] श्लोक २३॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्त-
मादित्यवर्णं तमस: परस्तात् ।
तमेव विदित्वाऽति मृत्युमेति
नान्य: पन्था विद्यतेऽयनाय ॥
[illegible]

[illegible]
[illegible] न निवर्तन्ते [illegible] ॥२१॥

नमः श्री-वर्धमानाय — 18-3-62

अथ जैनी गीता विरच्यते

१

श्रीमन्तं देवदेवेशं सर्वज्ञं वीतरागिणम् ।
हितोपदेशकर्तारं प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥

२

रत्नत्रयपवित्राणां नाचार्यान् पाठकान् मुनीन् ।
नमस्यामि विशुद्धानां तद्गुणानामवाप्तये ॥

३

या दर्शयति सन्मार्गं महतां सुखहेतवे ।
मन्ये तां वर्ततां वाणी स्यादनेकान्तरूपिणी ॥

४

इत्येवं सद्गुरून्नत्वा जैनी गीता विरच्यते ।
यया जायेत जैनानां किंचित् सम्यक् सिद्धान्तवेदनम् ॥

अथ जिनस्वरूपं प्रवक्ष्ये — ५

विजिताः येन सर्वेऽपि हृषीकार्थाः सुदुर्जयाः ।
कामक्रोधादिलोभाश्च स जिनो जैन उच्यते ॥
जनो जिन

जियकोह माण माया जिअलोहा ते जिणा हुंति ॥
अभिधान [illegible]

(५)

नवां अध्याय — (श्लोक ९ के आधार पर)
स्वाध्यायिक के लिए

उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ।
न तं चैतानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ॥९॥

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
~~ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि~~
इति ध्यायन्नरो शश्वत्परां शान्तिं निगच्छति ॥
(२९-३१ के आधार पर)

दशवां अध्याय
४-५,

६

शुक्लध्यानरूपसम्पन्नो निष्कषायो जितेन्द्रियः ।
अयनात्कर्मशत्रूणां जिनो वा जैन इष्यते ॥
स जैनो जिन

७

क्षुत्पिपासाजरातंकजन्मान्तकभयस्मयाः ।
न रागद्वेषमोहाश्च ~~यस्याप्तः~~ स कीर्त्यते ॥
पूर्णजैनः (रत्नक०)

८

परमेष्ठी परंज्योतिर्विरागो विमलः कृती ।
सर्वज्ञो विश्वदर्शी च पूर्णजैनः स कीर्त्यते ॥ (रत्नक०)
~~ऽनादिमध्यान्तः सार्वः शास्तोपलाल्यते~~

९

अन्य नाम
जिष्णुः ~~हरिः~~ स्वयम्भूर्वेधाश्च महेशो बुद्ध इत्यपि ।
नामानि सन्ति तस्यैव गुणकर्मविभागशः ॥

१०

यथाजातस्वरूपो यो निर्धूतमलपावकः ।
रागद्वेषभयातीतो भावजैनः स इष्यते ॥
(निर्ग्रंथ० [illegible] श्लोक)

११

निरायुधविकारं सुस्थितसर्वांगमपूर्वसहजलावण्यम् ।
अक्षोभमिव समुद्रं जिनेन्द्ररूपं परं जयति ॥
([illegible] १-२६)

(११)

आत्मस्वरूपं प्रकटति —

अनन्तदर्शनोपेतः केवलज्ञानवीक्षणः ।
अनन्तवीर्यसम्पन्नोऽप्यक्षमानन्तसौख्यभाक् ॥
इत्याद्यनेकधर्मोऽयमात्मा नित्योऽमलोऽचलः ।
विद्यतेऽनाद्यनन्तोऽस्मिन् संसारे दुरन्तितः ॥
चैतन्यरूपो जीवोऽयमात्मा प्रोक्तो महर्षिभिः ।
असौ निश्चयतः शान्तो निर्विकारो निरंजनः ॥१२

आत्मभेदानाह —

बहिरन्तः परश्चेति त्रिधात्मा कथितो जिनैः ।
उपेयात्तत्र परमं मध्योपायाद्बहिस्त्यजेत् ॥४॥
(समाधि० ४)

तत्र प्रत्येकं लक्षणं चाह —

बहिरात्मा शरीरादौ जातात्मभ्रान्तिरान्तरः ।
चित्तदोषात्मविभ्रान्तिः परमात्मातिनिर्मलः ॥५
(समाधि० ५)

परमात्मनः स्वरूपं विशेषेण दर्शयति —

निर्मलः केवलः शुद्धो विविक्तः प्रभुरव्ययः ।
परमेष्ठी परात्मेति परमात्मेश्वरो जिनः ॥६॥
(समाधि० ६)

परमात्मा द्विधा प्रोक्तः सकलो निष्कलस्तथा ।
सकलो देहसंयुक्तो निष्कलोऽतीतदेहकः ॥

चेतनालक्षणो जीवः कर्ता भोक्ता तनुप्रमः ।
अनादिनिधनोऽमूर्तः स च सिद्धः गुणोत्तमः ॥ (१७)
(गुणभद्र... १, १२.)

सकलपरमात्मानं भावयति — । दिगम्बरः ।

साकारः सगुणो मूर्तिर्देहधारी निरिन्द्रियाक् ।
घातिकर्मक्षयी तीर्थंकरोऽर्हन् सकलो जिनः ॥

विष्णुः स्वयम्भूर्ब्रह्मा च महेशो बुद्ध इत्यपि ।
नामानि सन्ति तस्यैव विभिन्नगुणयोगतः ॥
उत्कृष्टो भावजेतोऽयं शुद्धकज्ञानवान् मतः ।
जितो जितेन्द्रो जिनराट् जिनश्चेत्यस्य संमतः ॥

निष्कलपरमात्मानं निरूपयति —

निर्गुणश्च निराकारो निर्मलो निर्मलोऽचलः ।
कर्माष्टकविनिर्मुक्तः सिद्धः शुद्धः सनातनः ॥

मुक्तः शान्तो निराबाधो निष्कलो भुवनेश्वरः ।
सर्वज्ञोऽनादिमध्यान्तो निजानन्दरसोपभुक् ॥

सकल-निष्कल-विभागं प्रकाशयति —

गुणस्थानविभागे त्रयोदशगुणे स्थितः ।
सयोगिकेवली ह्येषोऽपरात्मा सकलो जिनः ॥

चतुर्दशगुणस्थायी जीवन्मुक्तश्च यो जिनः ।
अयोगी केवली सोऽयं परात्मा सकलो मतः ॥

गुणस्थानसमातीतो हीनपिण्डश्च केवलः ।
सिद्धो मुक्तः प्रबुद्धात्मा परात्मा निष्कलो मतः ॥

अन्तरात्मानं प्रदर्शयति —

१ आत्मानमन्तरे दृष्ट्वा दृष्ट्वा देहादिकं बहिः ।
१/३८ तयोरन्तरविज्ञानादन्तरात्मा निगद्यते भवत्ययम् ।
(समाधि० ७९ के अनुसार)

भेदविज्ञानसम्पन्नः जागरूको जितेन्द्रियः ।
असंयतोऽपि सद्बुद्धिः संयतासंयतो यतिः ॥

गीता० २,५५ प्रजहाति यदा कामान् सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
१/४० आत्मन्येवात्मना तुष्टः सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
गी. २,५६, १/४१ वीतरागभयक्रोधः सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

गी. २,५७. यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
१/४२ नाभिनन्दति न द्वेष्टि सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

१/४३ यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च केवलः ।
गी. ३,१७. आत्मन्येव च संतुष्टः सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

१ असक्तः सफलं लौकिकं कार्यं सततं यः समाचरेत् ।
गी. ३,१९. १/४४ असक्त आत्मकार्येषु सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥
गी. ६,३२ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
१/४५ सुखं वा यदि वा दुःखं सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ।
गीता. ६,७. जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ॥

" ६,८ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥

" ६,९. सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥

" ६,१०. योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥

" ६,१५ युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमानसः ।
यत्रां शान्तिमाप्नोति दुःखैर्न च स बाध्यते ॥

" ६,१८. यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥

" ६,१९ यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥

" ६,२० यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । 6
गी. ४,१८.) कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
प्राज्ञो विवेकसम्पन्नः सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

गी. ४,१९. यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं ~~[illegible]~~ यश्च सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥
(ज्ञानध्यानतो रतः)

गी. ४,२२. यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च, सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥
पत्र पेज २३ के [illegible] जोड़ो ।

गी. ४,२०. त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
~~कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः ॥~~
अनासक्तः क्रियाकारी, सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

गी. ४,२१. निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं ~~केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम्~~
सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥
मुच्यते ।

गी. ५,३. ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न ~~काङ्क्षति~~ ।
कांक्षति चात्मभावस्थः सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

गी. ५,७. योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥
" ९,९. उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ।
न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ॥

गी. ६,२१. सुखमात्यन्तिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ।
" ६,२२ यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥
" ६,२३. तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो निजात्मनि हितैषिणा ।
" ६,२४. संकल्पप्रभवान् कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥
" ६,२५. शनैः शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिन्तयेत् ।
" ६,२६. यतो यतो निश्चरति मनश्चंचलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥
" ६,२७. प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥
" ६,२८ युंजन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।
~~सुखेन ब्रह्म~~
आत्मजन्यमनायासमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥
" ६,२९ ~~आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।~~ ततः
~~सुखं वा यदि वा दुःखं~~ सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

गी. ५,८. नैव किञ्चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन्नश्नन् गच्छन् स्वपन् श्वसन् ॥

प्रलपन् विसृजन् गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
गी. ५,९. इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥

आत्मन्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
गी. ५,१०. लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।
गी. ५,११. ज्ञानिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ॥

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
गी. ५,१२ अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो प्रबध्यते ॥

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
गी. ५,१३. नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयेत् ॥

अथ ~~[illegible]~~ अन्तरात्मनो गुणस्थानं मर्यादां निरूपयति —

गुणाश्चतुर्थादारभ्य द्वादश ~~गुणस्थानकान्त~~ वर्तिनः ।
विज्ञेया: अन्तरात्मानः स्वात्मज्ञानविचक्षणाः ॥
अमी ~~[illegible]~~ गुणस्थान ~~वर्तिनो~~ स्थायिनो मध्यमाः जिनाः ।
मध्यजघन्याः समारख्याता स्वमाध्यो निलसलक्षाः ॥

— ॰ — (प्र॰)

अथ बहिरात्मानं निरूपयति —

समाधि. श. ७, बहिरात्मेन्द्रियद्वारैरात्मज्ञानपराङ्मुखः ।
स्फुरितः स्वात्मनो देहमात्मत्वेनाध्यवस्यति ॥

" ८ नरदेहस्थमात्मानमविद्वान् मन्यते नरम् ।
तिर्यञ्चं तिर्यगङ्गस्थं सुराङ्गस्थं सुरं तथा ॥

" ९ नारकं नारकाङ्गस्थं न स्वयं तत्त्वतस्तथा ।
(जैन) तथापि मोहमाहात्म्याद्विपरीतं प्रपद्यते ॥
यतः —
अनन्तानन्तधीशक्तिः स्वसंवेद्योऽचलस्थितिः ।
(जैन) चिद्ज्ञानघन एवैषः स्वतः सत्यं प्रकाशते ॥
" १० स्वदेहसदृशं दृष्ट्वा परदेहमचेतनम् ।
परात्माधिष्ठितं मूढः परत्वेनाध्यवस्यति ॥

स्वपराध्यवसायेन देहेष्वविदितात्मनाम् ।
" ११ वर्तते विभ्रमः पुंसां पुत्रभार्यादिगोचरः ॥

अविद्यासंज्ञितस्तस्मात्संस्कारो जायते दृढः ।
" १२ येन लोकोऽङ्गमेव स्वं पुनरप्यभिमन्यते ॥

देहे स्वबुद्धिरात्मानं युनक्त्येतेन निश्चयात् ।
" १३ स्वात्मन्येवात्मधीस्तस्माद्वियोजयति देहिनम् ॥

P. T. O.

१८/ तनुजन्मनि स्वकं जन्म तनुनाशे स्वकां मृतिम् ।
मन्यमानो विमूढात्मा बहिरात्मा निगद्यते ॥

१९/ अहं दुःखी सुखी चाहं रिक्तो राजा सुधीः कुधीः ।
इति संचिन्तयन् ~~[illegible]~~ मूढो बहिरात्मा निगद्यते ॥

२०/ सबलो निर्बलश्चाहं सुभगो दुर्भगस्तथा ।
इति संचिन्तयन् मूढो बहिरात्मा निगद्यते ॥

२१/ ममेदं हर्म्यमिदं वित्तं सुतदारादयो मम ।
इति संचिन्तयन् मूढो बहिरात्मा निगद्यते ॥

२२/ शुभकर्मफले रागं विषादं चाशुभे फले ।
कुर्वन् विमुक्तसद्दृष्टिर्बहिरात्मा निगद्यते ॥

२३/ आत्मशत्रून् हृषीकाख्यान् रागद्वेषादिकेतने ।
आत्मकल्याणतो भ्रष्टो बहिरात्मा निगद्यते ॥

गी. ९,१२, मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीं ~~[illegible] बहिरात्मानो~~
आसुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥

प्रमादालस्यनिद्राभिः समं त्वज्ञानजं तमः ।
येषां ते बहिरात्मानो मिथ्यादृग्विमोहिताः ॥

(८२)

१०

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।
गी. १६,१०, मोहाद् गृहीत्वाऽसद्ग्राहान् प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ (बहिरात्मानः)

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
" १६,११. कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥

आशापाशशतैर्बद्धाः कामभोगपरायणाः ।
" १६,१२. ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
" १६,१३. इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
" १६,१४. ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ।

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
" १६,१५ यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥

अनेकचित्तविभ्रान्ताः मोहजालसमावृताः ।
" १६,१६. प्रसक्ताः कामभोगेषु मूढात्मानो मता बुधैः ॥

" १६,१७. आत्मसंभाविताः स्तब्धाः धनमानमदान्विताः ।
अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ॥

(८०)

समाधि॰ ॥१४ देहेष्वात्मधिया जाताः पुत्रभार्यादिकल्पनाः ।
सम्पत्तिमात्मनस्ताभिर्मन्यते हा हतं जगत् ॥

इदानीं दुःखमूलभूतदेहस्यात्मत्वेनात्मनोऽनुभवं दर्शयन्नाह —

॥१५ मूलं संसारदुःखस्य देह एवात्मधीस्ततः ।
त्यक्त्वैनां प्रविशेदन्तर्बहिरव्यापृतेन्द्रियः ॥

मत्तश्च्युत्वेन्द्रियद्वारैः पतितो विषयेष्वहम् ।
॥१६ तान् प्रपद्याहमिति मां पुरा वेद न तत्त्वतः ॥

अथात्मनो ज्ञप्तौ उपायमुपदर्शयन्नाह —

एवं त्यक्त्वा बहिर्वाचं त्यजेदन्तरशेषतः ।
॥१७ एष योगः समासेन प्रदीपः परमात्मनः ॥

यन्मया दृश्यते रूपं तन्न जानाति सर्वथा ।
॥१८ जानन्न दृश्यते रूपं ततः केन ब्रवीम्यहम् ॥

यत्परैः प्रतिपाद्योऽहं यत्परान् प्रतिपादये ।
॥१९ उन्मत्तचेष्टितं तन्मे यदहं निर्विकल्पकः ॥

यदग्राह्यं न गृह्णाति गृहीतं नापि मुञ्चति ।
॥२० जानाति सर्वथा सर्वं तत्स्वसंवेद्यमस्म्यहम् ॥

समाधि॰ ॥२१. उत्पन्नपुरुषभ्रान्तेः स्थाणौ यद्विचेष्टितम् ।
तद्वन्मे चेष्टितं पूर्वं देहादिष्वात्मविभ्रमात् ॥

यथासौ चेष्टते स्थाणौ निवृत्ते पुरुषाग्रहे ।
॥२२. तथाचेष्टोऽस्मि देहादौ विनिवृत्तात्मविभ्रमः ॥

येनात्मनानुभूयेऽहमात्मनैवात्मनात्मनि ।
॥२३, सोऽहं न तन्न सा नासौ नैको न द्वौ न वा बहुः ॥

यदभावे सुषुप्तोऽहं यद्भावे व्युत्थितः पुनः ।
॥२४. अतीन्द्रियमनिर्देश्यं तत्स्वसंवेद्यमस्म्यहम् ॥

क्षीयन्तेऽत्रैव रागाद्यास्तत्त्वतो मां प्रपश्यतः ।
॥२५. बोधात्मानं ततः कश्चिन्न मे शत्रुर्न च प्रियः ॥

मामपश्यन्नयं लोको न मे शत्रुर्न च प्रियः ।
॥२६. मां प्रपश्यन्नयं लोको न मे शत्रुर्न च प्रियः ॥

त्यक्त्वैवं बहिरात्मानमन्तरात्मव्यवस्थितः ।
॥२७. भावयेत्परमात्मानं सर्वसंकल्पवर्जितम् ॥

—o—

अथ द्वितीयोऽध्यायः

सोऽहमित्यात्तसंस्कारस्तस्मिन् भावनया पुनः।
श्लो. २८. तत्रैव दृढसंस्काराल्लभते ह्यात्मनि स्थितिम्॥

मूढात्मा यत्र विश्वस्तस्ततो नान्यद्भयास्पदम्।
" २९. यतो भीतस्ततो नान्यदभयस्थानमात्मनः॥

श्लो. ३०. सर्वेन्द्रियाणि संयम्य स्तिमितेनान्तरात्मना।
यत्क्षणं पश्यतो भाति तत्तत्त्वं परमात्मनः॥

यः परात्मा स एवाहं योऽहं स परमस्ततः।
श्लो. ३१. अहमेव मयोपास्यो नान्यः कश्चिदिति स्थितिः॥

प्रच्याव्य विषयेभ्योऽहं मां मयैव मयि स्थितम्।
श्लो. ३२. बोधात्मानं प्रपन्नोऽस्मि परमानन्दनिर्वृतिम्॥

यो न वेत्ति परं देहादेवमात्मानमव्ययम्।
श्लो. ३३, लभते न स निर्वाणं तप्त्वाऽपि परमं तपः॥

श्लो. ३४. आत्मदेहान्तरज्ञानजनिताह्लादनिर्वृतिः।
तपसा दुष्कृतं घोरं भुञ्जानोऽपि न खिद्यते॥

श्लो. ३५, रागद्वेषादिकल्लोलैरलोलं यन्मनोजलम्।
स पश्यत्यात्मनस्तत्त्वं तत्तत्त्वं नेतरो जनः॥

" ३६, अविक्षिप्तं मनस्तत्त्वं विक्षिप्तं भ्रान्तिरात्मनः।
धारयेत्तदविक्षिप्तं विक्षिप्तं नाश्रयेत्ततः॥

" ३७, अविद्याभ्याससंस्कारैरवशं क्षिप्यते मनः।
तदेव ज्ञानसंस्कारैः स्वतस्तत्त्वेऽवतिष्ठते॥

" ३८. अपमानादयस्तस्य विक्षेपो यस्य चेतसः।
नापमानादयस्तस्य न क्षेपो यस्य चेतसः॥

अपमानादीनां नाशने उपायमाह—

" ३९, यदा मोहात्प्रजायेते रागद्वेषौ तपस्विनः।
तदैव भावयेत्स्वस्थमात्मानं शाम्यतः क्षणात्॥

" ४०. यत्र काये निजं प्रेम ततः प्रच्याव्य देहिनम्।
बुद्ध्या तदुत्तमे काये योजयेत्प्रेम नश्यति॥

" ४१. आत्मविभ्रमजं दुःखमात्मज्ञानात्प्रशाम्यति।
नायतास्तत्र निर्वान्ति कृत्वाऽपि परमं तपः॥

समा० ४२. शुभं शरीरं दिव्यांश्च विषयानभिवाञ्छति ।
उत्पन्नात्ममतिर्देहे तत्त्वज्ञानी ततश्च्युतिम् ॥

" ४३. परत्राहंमतिः स्वस्माच्च्युतो बध्नात्यसंशयम् ।
स्वस्मिन्नहंमतिश्च्युत्वा परस्मान्मुच्यते बुधः ॥

" ४४. दृश्यमानमिदं मूढस्त्रिलिङ्गमवबुध्यते ।
इदमित्यवबुद्धस्तु निष्पन्नं शब्दवर्जितम् ॥

" ४५, जानन्नप्यात्मनस्तत्त्वं विविक्तं भावयन्नपि ।
पूर्वविभ्रमसंस्काराद्भ्रान्तिं भूयोऽपि गच्छति ॥

" ४६, अचेतनमिदं दृश्यमदृश्यं चेतनं ततः ।
क्व रुष्यामि क्व तुष्यामि मध्यस्थोऽहं भवाम्यतः ।

" ४७, त्यागादाने बहिर्मूढः करोत्यध्यात्ममात्मवित् ।
नान्तर्बहिरुपादानं न त्यागो निष्ठितात्मनः ॥

" ४८, युंजीत मनसाऽऽत्मानं वाक्कायाभ्यां वियोजयेत् ।
मनसा व्यवहारं तु त्यजेद्वाक्काययोजितम् ॥

समाधि० ४९,
जगद्देहात्मदृष्टीनां विश्वास्यं रम्यमेव वा ।
आत्मन्येवात्मदृष्टीनां क्व विश्वासः क्व वा रतिः ॥

" ५०, आत्मज्ञानात्परं कार्यं न बुद्धौ धारयेच्चिरम् ।
कुर्यादर्थवशात्किंचिद्वाक्कायाभ्यामतत्परः ॥

" ५१, यत्पश्यामीन्द्रियैस्तन्मे नास्ति यन्नियतेन्द्रियः ।
अन्तः पश्यामि सानन्दं तदस्तु ज्योतिरुत्तमम् ॥

" ५२, सुखमारब्धयोगस्य बहिर्दुःखमथात्मनि ।
बहिरेवासुखं सौख्यमध्यात्मं भावितात्मनः ॥

" ५३, तद्ब्रूयात्तत्परान् पृच्छेत्तदिच्छेत्तत्परो भवेत् ।
येनाविद्यामयं रूपं त्यक्त्वा विद्यामयं व्रजेत् ॥

" ५४. शरीरे वाचि चात्मानं संधत्ते वाक्शरीरयोः ।
भ्रान्तोऽभ्रान्तः पुनस्तत्त्वं पृथगेषां निबुध्यते ॥

" ५५ न तदस्तीन्द्रियार्थेषु यत् क्षेमंकरमात्मनः ।
तथापि रमते बालस्तत्रैवाज्ञानभावनात् ॥

श्लो० ५६, चिरं सुषुप्तास्तमसि मूढात्मानः कुयोनिषु ।
अनात्मीयात्मभूतेषु ममाहमिति जाग्रति ॥

" ५७. पश्येन्निरन्तरं देहमात्मनोऽनात्मचेतसा ।
अपरात्मधियान्येषामात्मतत्त्वे व्यवस्थितः ॥

" ५८. अज्ञापितं न जानन्ति यथा मां ज्ञापितं तथा ।
मूढात्मानस्ततस्तेषां वृथा मे ज्ञापनश्रमः ॥

" ५९. यद्बोधयितुमिच्छामि तन्नाहं यदहं पुनः ।
ग्राह्यं तदपि नान्यस्य तत्किमन्यस्य बोधये ॥

" ६०. बहिस्तुष्यति मूढात्मा पिहितज्योतिरन्तरे ।
तुष्यत्यन्तः प्रबुद्धात्मा बहिर्व्यावृत्तकौतुकः ॥

" ६१, न जानन्ति शरीराणि सुखदुःखान्यबुद्धयः ।
निग्रहानुग्रहधियं तथाप्यत्रैव कुर्वते ॥

" ६२, स्वबुद्ध्या यावद् गृह्णीयात् कायवाक्चेतसां त्रयम् ।
संसारस्तावदेतेषां भेदाभ्यासे तु निर्वृतिः ॥

श्लो० ६३, घने वस्त्रे यथात्मानं न घनं मन्यते तथा ।
घने स्वदेहेऽप्यात्मानं न घनं मन्यते बुधः ॥

" ६४, जीर्णे वस्त्रे यथात्मानं न जीर्णं मन्यते बुधः ।
जीर्णे स्वदेहेऽप्यात्मानं न जीर्णं मन्यते बुधः ॥

" ६५, नष्टे वस्त्रे यथात्मानं न नष्टं मन्यते बुधः ।
नष्टे स्वदेहेऽप्यात्मानं न नष्टं मन्यते बुधः ॥

" ६६ रक्ते वस्त्रे यथात्मानं न रक्तं मन्यते बुधः ।
रक्ते स्वदेहेऽप्यात्मानं न रक्तं मन्यते बुधः ॥

" ६७, यस्य सस्पन्दमाभाति निःस्पन्देन समं जगत् ।
अप्रज्ञमक्रियाभोगं स शमं याति नेतरः ॥

" ६८, शरीरकंचुकेनात्मा संवृतो ज्ञानविग्रहः ।
नात्मानं बुध्यते तस्माद् भ्रमत्यतिचिरं भवे ॥

" ६९ प्रविशद्गलतां व्यूहे देहेऽणूनां समाकृतौ ।
स्थितिभ्रान्त्या प्रपद्यन्ते तमात्मानमबुद्धयः ॥

" ७० गौरः स्थूलः कृशो वाहमित्यङ्गेनाविशेषयन् ।
आत्मानं धारयेन्नित्यं केवलं ज्ञप्तिविग्रहम् ॥

स्वात्म० ७१, मुक्तिरैकान्तिकी तस्य चित्ते यस्याचला धृतिः।
तस्य नैकान्तिकी मुक्तिर्यस्य नास्त्यचला धृतिः॥

" ७२, जातेऽमृते वाक् ततः स्पन्दो मनसश्चित्तविभ्रमाः।
भवन्ति तस्मात्सर्वं जनो योगी ततस्त्यजेत्॥

" ७३, ग्रामोऽरण्यमिति द्वेधा निवासोऽनात्मदर्शिनाम्।
दृष्टात्मनां निवासस्तु विविक्तात्मैव निश्चलः॥

" ७४, देहान्तरगतेर्बीजं देहेऽस्मिन्नात्मभावना।
बीजं विदेहनिष्पत्तेरात्मन्येवात्मभावना॥

" ७५, नयत्यात्मानमात्मैव जन्म निर्वाणमेव च।
गुरुरात्मात्मनस्तस्मान्नान्योऽस्ति परमार्थतः॥

गीता० ६,५, उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत्।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः॥

" ६,६, बन्धुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत्॥

समा० ७६, दृढात्मबुद्धिर्देहादावुत्पश्यन्नाशमात्मनः।
मित्रादिभिर्वियोगं च बिभेति मरणाद् भृशम्॥

" ७७, आत्मन्येवात्मधीरन्यां शरीरगतिमात्मनः।
मन्यते निर्भयं त्यक्त्वा वस्त्रं वस्त्रान्तरग्रहम्॥

गी. २२. वासांसि जीर्णानि यथा विहाय,
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही॥

गी. २३, नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः॥

" २४, अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः॥

" २५, अतीन्द्रियोऽयमव्यक्तोऽरूपोऽमूर्तोऽयमुच्यते।
×(तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचन्ति पंडिताः)
देहनाशे ततोऽमोहान्नानुशोचन्ति पंडिताः॥

(समा० ७९. आत्मानमन्तरे दृष्ट्वा दृष्ट्वा देहादिकं बहिः।
तयोरन्तरविज्ञानादभ्यासादच्युतो भवेत्॥

〃 ८०. पूर्वं दृष्टात्मतत्त्वस्य विभात्युन्मत्तवज्जगत्।
स्वभ्यस्तात्मधियः पश्चात् काष्ठपाषाणरूपवत्॥

〃 ८१. शृण्वन्नप्यन्यतः कामं वदन्नपि कलेवरात्।
नात्मानं भावयेद्भिन्नं यावत्तावन्न मोक्षभाक्॥

〃 ८२. तथैव भावयेद्देहाद्व्यावृत्यात्मानमात्मनि।
यथा न पुनरात्मानं देहे स्वप्नेऽपि योजयेत्॥

〃 ८३. अपुण्यमव्रतैः पुण्यं व्रतैर्मोक्षस्तयोर्व्ययः।
अव्रतानीव मोक्षार्थी व्रतान्यपि ततस्त्यजेत्॥

〃 ८४. अव्रतानि परित्यज्य व्रतेषु परिनिष्ठितः।
त्यजेत्तान्यपि संप्राप्य परमं पदमात्मनः॥

〃 ८५. यदन्तर्जल्पसंपृक्तमुत्प्रेक्षाजालमात्मनः।
मूलं दुःखस्य तन्नाशे शिष्टमिष्टं परं पदम्॥

〃 ८६. अव्रती व्रतमादाय व्रती ज्ञानपरायणः।
परात्मज्ञानसम्पन्नः स्वयमेव परो भवेत्॥

〃 ८७. लिङ्गं देहाश्रितं दृष्टं देह एवात्मनो भवः।
न मुच्यन्ते भवात्तस्मात्ते ये लिङ्गकृताग्रहाः॥

〃 ८८. जातिर्देहाश्रिता दृष्टा देह एवात्मनो भवः।
न मुच्यन्ते भवात्तस्मात्ते ये जातिकृताग्रहाः॥

(समाधि० ८९. जातिलिङ्गविकल्पेन येषां च समयाग्रहः।
तेऽपि न प्राप्नुवन्त्येव परमं पदमात्मनः॥

〃 ९०. यत्त्यागाय निवर्तन्ते भोगेभ्यो यदवाप्तये।
प्रीतिं तत्रैव कुर्वन्ति द्वेषमन्यत्र मोहिनः॥

〃 ९१. अनन्तरज्ञः संधत्ते दृष्टिं पङ्गोर्यथान्धके।
संयोगाद् दृष्टिमङ्गेऽपि संधत्ते तद्वदात्मनः॥

〃 ९२. दृष्टिभेदो यथा दृष्टिं पङ्गोरन्धे न योजयेत्।
तथा न योजयेद्देहे दृष्टात्मा दृष्टिमात्मनः॥

〃 ९३. सुप्तोन्मत्ताद्यवस्थैव विभ्रमोऽनात्मदर्शिनाम्।
विभ्रमः क्षीणदोषस्य सर्वावस्थात्मदर्शिनः॥

〃 ९४. विदिताशेषशास्त्रोऽपि न जाग्रदपि मुच्यते।
देहात्मदृष्टिर्ज्ञातात्मा सुप्तोन्मत्तोऽपि मुच्यते॥

〃 ९५. यत्रैवाहितधीः पुंसः श्रद्धा तत्रैव जायते।
यत्रैव जायते श्रद्धा चित्तं तत्रैव लीयते॥

〃 ९६. यत्रानाहितधीः पुंसः श्रद्धा तस्मान्निवर्तते।
यस्मान्निवर्तते श्रद्धा कुतश्चित्तस्य तल्लयः॥

(समाधि० ९७. भिन्नात्मानमुपास्यात्मा परो भवति तादृशः।
वर्तिर्दीपं यथोपास्य भिन्ना भवति तादृशी॥

" ९८. उपास्यात्मानमेवात्मा जायते परमोऽथवा।
मथित्वात्मानमात्मैव जायतेऽग्निर्यथा तरुः॥

" ९९. इतीदं भावयेन्नित्यमवाचागोचरं पदम्।
स्वत एव तदाप्नोति यतो नावर्तते पुनः॥

संयम्य करणग्राममेकाग्रत्वेन चेतसः।
आत्मानमात्मवान् ध्यायेदात्मनैवात्मनि स्थितम्॥२२॥
(इष्टोपदेश)

ज्ञानस्वभावः स्यादात्मा स्वभावावाप्तिरच्युतिः।
तस्मादच्युतिमाकांक्षन् भावयेज्ज्ञानभावनाम्॥१७४॥
शुद्धः प्रकाशं सज्ज्ञानं पश्यन् भावान् यथास्थितान्।
प्रीत्यप्रीती निराकृत्य ध्यायेदध्यात्मविन्मुनिः॥१७७॥
(आत्मानुशासन)

संगत्यागः कषायाणां निग्रहो व्रतधारणम्।
मनोऽक्षाणां जयश्चेति सामग्री ध्यानजन्मने॥७५॥
स्वाध्यायः परमस्तावज्जपः पंचनमस्कृतेः।
पठनं वा जिनेन्द्रोक्तशास्त्रस्यैकाग्रचेतसा॥८०॥
स्वाध्यायाद्ध्यानमध्यास्तां ध्यानात्स्वाध्यायमामनेत्।
ध्यानस्वाध्यायसंपत्त्या परमात्मा प्रकाशते॥८१॥
(तत्त्वानुशासन)

गीता १३,८. अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम्।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः॥

" ९. इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम्॥

" १०. असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु॥

" ११. अर्हत्स्वनन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि॥

" १२. अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम्।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा॥
" ३३. यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते॥

" ३४. यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः।
तथा प्रकाशयत्येकः ~~कृत्स्नं~~ ज्ञानवानपि॥
सर्वं पि
च।

गी.१४,२. आत्मज्ञानमुपाश्रित्य सिद्धिभावमुपागताः ।
जन्ममृत्युजरातीताः प्रलयेऽप्यव्यथास्थिताः (स्वस्थाः) ॥

,,२०, गुणा गुणानतीत्यायं ~~देही देह~~ भावान् कर्मविमुक्तवान् ।
जन्ममृत्युजराव्याधिविमुक्तोऽमुक्तिमश्नुते ॥

,,२२, अज्ञानं च कुवृत्तं च मिथ्यात्वं च यस्त्यजेत् ।
न द्वेष्ट्यनिष्टसंयोगान्नानुरज्यत इष्टतः ॥

,,२३. उदासीनवदासीनो विकारैर्न विचाल्यते ।
आत्मध्यानसमायुक्तो योऽवतिष्ठति नित्यशः ॥

,,२४. समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकांचनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥

,,२५. मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी निर्जितात्मा स उच्यते ॥

~~,,२६~~ गी.१५,५ निर्मानमोहाः जितकामदोषाः,
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञै-
र्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥

त्रि विज्ञाः

गी.१५.६. न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥

,, ९. श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥

,,१०, उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥

,,११, यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥

,,१७, उत्तमः पुरुषः सोऽयं परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो विश्वं ज्ञानरूपेण पूर्णं विज्ञाय तिष्ठति ॥

~~[illegible]~~

( )

ज्ञानियों का स्वाभाविक [illegible]

गी.१६,१. अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥

" २. अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥

" ३. तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
ज्ञानिनामात्मसम्भूता भवन्त्येते गुणाः स्वयम् ॥

अज्ञानियों के गुणः ?

" ४, दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं
विषयेष्वा चाऽज्ञानमेते चाज्ञानिनां गुणाः ॥

२२

गी.१२,२. स्वात्मन्यावेश्य ये चित्तं नित्यं ध्यानमुपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास्ते श्रेष्ठाः योगिनो मताः ॥

१२,३. ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥

" १२,४. संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति स्वं स्वं सर्वभूतहिते रताः ॥

" ६. ये तु सर्वाणि कर्माणि विमुच्यात्महिते रताः ।
अनन्येनैव योगेन स्वं ध्यायन्त उपासते ॥

" ७, समुत्तरन्ति ते पारं मृत्युसंसारसागरात् ।
प्राप्नुवन्ति शिवं सौख्यमक्षया [illegible] ॥

" १२. श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥

" १३ अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ।

[illegible]

X नयेते भेदाः [illegible] योगिभिस्तत्त्ववेदिभिः ।
उत्कृष्टो मध्यमो हीनो [illegible] ॥

गी.१२,१४. संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
आत्मार्पितमनोबुद्धिः सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

,, १५. यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तः सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

अन्तरात्मानं निरूपयति

,, १६. अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी आत्मेच्छुर्वा सदाशयः ॥

,, १७. यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी सोऽन्तरात्मा निगद्यते ॥

वीतरागभयक्रोधः आत्मध्यानपरायणः ।
मुनिर्युक्तसमायुक्तस्तपस्वी निर्मलो यतिः ॥

,, १८. समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
शीतोष्ण-सुख-दुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥

,, १९. तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित् ।
दिगम्बरोऽनिकेतो यः सोऽन्तरात्मा वरो मतः ॥

मध्यमान्तरात्मानं निरूपयति—

सा.ध. पालनाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मप्रभावनार्थाय प्रयतो देशसंयमी ॥
एकादशपदेषु स्थितो दानपूजादितत्परः ।
सम्यग्दर्शनसम्पन्नः श्रावको मध्यमो मतः ॥

अथ (श्रावकस्य / मध्यमान्तरात्मनः) एकादशपदानि ~~[illegible]~~ निरूप्यन्ते (रत्नकरण्डश्रावकाचारे)

रत्नक.१३६. श्रावकपदानि देवैरेकादश देशितानि येषु खलु ।
स्वगुणाः पूर्वगुणैः सह संतिष्ठन्ते क्रमविवृद्धाः ॥

१ दार्शनिकः

,, १३७. सम्यग्दर्शनशुद्धः संसारशरीरभोगनिर्विण्णः ।
पंचगुरुचरणशरणो दार्शनिकस्तत्त्वपथगृह्यः ॥

२ व्रतिकः

,, १३८. निरतिक्रमणमणुव्रतपंचकमपि शीलसप्तकं चापि ।
धारयते निःशल्यो योऽसौ व्रतिनां मतो व्रतिकः ॥

३ सामयिकः

,, १३९. चतुरावर्तत्रितयश्चतुःप्रणामः स्थितो यथाजातः ।
सामयिको द्विनिषद्यस्त्रियोगशुद्धस्त्रिसन्ध्यमभिवन्दी ॥

४ प्रोषधनियमविधायी

,, १४०. पर्वदिनेषु चतुर्ष्वपि मासे मासे स्वशक्तिमनिगुह्य ।
प्रोषधनियमविधायी प्रणिधिपरः प्रोषधानशनः ॥

५ सचित्तविरतः

,, १४१. मूलफलशाकशाखाकरीरकन्दप्रसूनबीजानि ।
नामानि योऽत्ति सोऽयं सचित्तविरतो दयामूर्तिः ॥

६ रात्रिभुक्तित्यागी

रत्नक० १४२. अन्नं पानं खाद्यं लेह्यं नाश्नाति यो विभावर्याम्।
स च रात्रिभुक्तिविरतः सत्त्वेष्वनुकम्पमानमनाः॥

७ ब्रह्मचारी

॥१४३. मलबीजं मलयोनिं गलन्मलं पूतगन्धि बीभत्सम्।
पश्यन्नङ्गमनङ्गाद्विरमति यो ब्रह्मचारी सः॥

८ आरम्भत्यागी

॥१४४. सेवाकृषिवाणिज्यप्रमुखादारम्भतो व्युपारमति।
प्राणातिपातहेतोर्योऽसावारम्भविनिवृत्तः॥

९ परिग्रहत्यागी

॥१४५. बाह्येषु दशसु वस्तुषु ममत्वमुत्सृज्य निर्ममत्वरतः।
स्वस्थः सन्तोषपरः परिचित्तपरिग्रहाद्विरतः॥

१० अनुमतित्यागी।

॥१४६ अनुमतिरारम्भे वा परिग्रहे वैहिकेषु कर्मसु वा।
नास्ति खलु यस्य समधीरनुमतिविरतः स मन्तव्यः॥

११ उद्दिष्टत्यागी उत्कृष्ट श्रावकः

॥१४७ गृहतो मुनिवनमित्वा गुरूपकण्ठे व्रतानि परिगृह्य।
भैक्ष्याशनस्तपस्यन्नुत्कृष्टश्चेलखण्डधरः॥

षडत्र गृहिणो ज्ञेयास्त्रयः स्युर्ब्रह्मचारिणः।
भिक्षुकौ द्वौ तु निर्दिष्टौ ततः स्यात्सर्वतो यतिः॥

आद्यास्तु षड् जघन्याः स्युर्मध्यमास्तदनु त्रयः। यशस्ति० आ० २८.८९०:
शेषौ द्वावुत्तमावुक्तौ जैनेषु जिनशासने॥

(२६)

अथ जघन्यान्तरात्मानं विवृणोति —

भेदविज्ञानसंयुक्तः सम्यग्दृष्टिरसंयतः।
निर्विः संशयातीतो ~~[illegible]~~ सोऽन्तरात्मा जघन्यकः॥

— ० —

अथ गुणस्थानाधिकारः

आशंकते गुणस्थानं किमत्संख्यं कथं कस्मात्किमाश्रयात्।
कस्य वा जायते विद्वन् त्वत्तः श्रोतुं समादरः।

उत्तरयति —

जीवस्य जायते भव्य, तत्संख्या च चतुर्दश।
उत्पत्तिर्मोहयोगाभ्यां मितो विस्तरतः शृणु॥

गुणस्थान नामानि —

तत्त्वार्थसार (२,१८) मिथ्यादृक् सासनो मिश्रोऽसंयतो देशसंयतः।
प्रमत्त इतरोऽपूर्वानिवृत्तिकरणौ तथा॥

॥२,१९. सूक्ष्मोपशान्तसंक्षीणकषाया योग्ययोगिनौ।
गुणस्थानविकल्पाः स्युरिति सर्वे चतुर्दश॥

१ मिथ्यादृष्टिः

तत्त्वा. २, १८ मिथ्यादृष्टिर्भवेज्जीवो मिथ्यादर्शनकर्मणः ।
उदयेन पदार्थानामश्रद्धानं हि यत्कृतम् ॥

२ सासादनसम्यग्दृष्टिः

〃 १९. मिथ्यात्वस्योदयाभावे जीवोऽनन्तानुबन्धिनाम् ।
उदयेनास्तसम्यक्त्वः स्मृतः सासादनाभिधः ॥

३ सम्यग्मिथ्यादृष्टिः

〃 २०. सम्यङ्मिथ्यात्वसंज्ञायाः प्रकृतेरुदयाद्भवेत् ।
मिश्रभावतया सम्यङ्मिथ्यादृष्टिः शरीरवान् ॥

४ असंयतसम्यग्दृष्टिः

〃 २१ जीवः सम्यक्त्वसंयुक्तः सम्यग्दृष्टिरसंयतः ।
वृत्तमोहस्य पाकेन जनिताविरतिर्भवेत् ॥

५ देशसंयतः

〃 २२ पाकक्षयात्कषायाणामप्रत्याख्यानरोधिनाम् ।
विरताविरतो जीवः संयतासंयतः स्मृतः ॥

६ प्रमत्तसंयतः

〃 २३ प्रमत्तसंयतो हि स्यात् प्रत्याख्याननिरोधिनाम् ।
उदयक्षयतः प्राप्तसंयमर्द्धिः प्रमादवान् ॥

७ अप्रमत्तसंयतः

तत्त्वा० २, २४. संयतो ह्यप्रमत्तः स्यात्पूर्ववत्प्राप्तसंयमः ।
प्रमादविरहाद् वृत्तेर्वृत्तिमस्खलितां दधत् ॥

८ अपूर्वकरणसंयतः

〃 २५. अपूर्वकरणं कुर्वन्नपूर्वकरणो यतिः ।
शमकः क्षपकश्चैव स भवत्युपचारतः ॥

९ अनिवृत्तिकरणसंयतः

〃 २६. कर्मणां स्थूलभावेन शमकः क्षपकस्तथा ।
अनिवृत्तिरनिर्वृत्तिः परिणामवशाद्भवेत् ॥

१० सूक्ष्मसाम्परायसंयतः

〃 २७, सूक्ष्मत्वेन कषायाणां शमनात्क्षपणात्तथा ।
स्यात्सूक्ष्मसांपरायो हि सूक्ष्मलोभोदयानुगः ॥

११ उपशान्तकषायसंयतः

〃 २८. उपशान्तकषायः स्यात्सर्वमोहोपशान्तितः ।

१२ क्षीणकषायसंयतः

भवेत्क्षीणकषायोऽपि मोहस्यात्यन्तसंक्षयात् ॥

१३-१४ सयोगिकेवली अयोगिकेवली च

तत्त्वा०२.२९ उत्पन्नकेवलज्ञानो घातिकर्मक्षयात् ।
सयोगश्चाप्ययोगश्च स्यातां केवलिनावुभौ ॥

पंचसं०१,४९. घातिकर्मक्षये लब्धा नव केवललब्धयः ।
येनासौ विश्वतत्त्वज्ञः सयोगः केवली विभुः ॥

१४ अयोगिकेवली

" ५० प्रध्वस्तघातिकर्माणि शुक्लध्यानकृशानुना ।
अयोगो याति शैलेशो मोक्षलक्ष्मीं निरास्रवः ॥

गुणस्थानातीतान् सिद्धान् निरूपयन्नाह—

" ५१ संप्राप्ताष्टगुणाः नित्याः कर्माष्टकनिराकृताः ।
लोकाग्रवासिनः सिद्धाः भवन्ति निहतापदः ॥

गुणस्थानभेदकारणं निर्दिशन्नाह—

" ५२. मोहद्वितयमाश्रित्य अमी ज्ञेया गुणा नव ।
चारित्रमोहमन्ये द्वौ योगं गुणिभिरन्तिमौ ॥

— o —

कोल्हापुरात् २५-२-५५

७३ श्लोके (पृ० ३०)

अथ धर्मविचारः

धर्मादिकोऽयं जन्तुर्भवति सुखी जगति स च पुनः धर्मः ।[1]
किंस्वरूपः किंभेदः किमुपायः किंफलश्च जायेत ॥
(यशस्ति० ६, पृ० २६८.)

यस्मादभ्युदयः पुंसां निःश्रेयसफलाश्रयः[1] ।
वदन्ति विदिताम्नायास्तं धर्मं धर्मसूरयः ॥

स प्रवृत्ति-निवृत्त्यात्मा गृहस्थेतरगोचरः ।
प्रवृत्तिर्मुक्तिहेतौ स्यान्निवृत्तिर्भवकारणात् ॥
(यशस्ति० ६, २६८.)

सम्यक्त्वज्ञानचारित्रत्रयं मोक्षस्य कारणम् ।
संसारस्य च मीमांस्यं मिथ्यात्वादिचतुष्टयम् ॥

सम्यक्त्वं भावनामाहुर्युक्तियुक्तेषु वस्तुषु ।
मोहसन्देहविभ्रान्तिवर्जितं ज्ञानमुच्यते ॥

कर्मादाननिमित्तायाः क्रियायाः परमं शमम् ।
चारित्रोचितचातुर्याश्चारु चारित्रमूचिरे ॥
(यश० ६, २६९)

सम्यक्त्वज्ञानचारित्रविपर्ययपरं मनः ।
मिथ्यात्वं त्रयमाचख्युः ~~मिथ्यात्वं~~ सूरयः सर्वदेहिनः ॥

१ [illegible]

आप्तागमपदार्थानां श्रद्धानं कारणद्वयात् ।
मूढाद्यपोढमष्टाङ्गं सम्यक्त्वं प्रशमादिभाक् ॥

सर्वज्ञं सर्वलोकेशं सर्वदोषविवर्जितम् ।
सर्वसत्त्वहितं प्राहुराप्तमाप्तमतोचिताः ॥

यस्तत्त्वदेशनाद्दुःखवार्धेरुद्धरते जगत् ।
कथं न सर्वलोकेशः प्रह्वीभूतजगज्जनः ॥

क्षुत्पिपासा भयं द्वेषश्चिन्तनं मूढतागमः ।
रागो जरा रुजा मृत्युः क्रोधः खेदो मदो रतिः ॥
विस्मयो जननं निद्रा विषादोऽष्टादश ध्रुवाः ।
त्रिजगत्सर्वभूतानां दोषाः साधारणा इमे ॥
एभिर्दोषैर्विनिर्मुक्तः सोऽयमाप्तो निरंजनः ।
स एव हेतुः सूक्तीनां केवलज्ञानलोचनः ॥
रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् ।
यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं नास्ति ॥

यस्यात्मनि श्रुते तत्त्वे चारित्रे मुक्तिकारणे ।
एकवाक्यतया वृत्तिराप्तः सोऽनुमतः सताम् ॥

(यशस्ति. पृ-२७४-२७५)

आगमस्य लक्षणम् —

हेयोपादेयरूपेण चतुर्वर्गसमाश्रयात् ।
कालत्रयगतानर्थान् गमयन्नागमः स्मृतः ॥
([illegible]२५८)

आप्तोपज्ञमनुल्लङ्घ्यमदृष्टेष्टविरोधकम् ।
तत्त्वोपदेशकृत्सार्वं शास्त्रं कापथघट्टनम् ॥
(रत्नक॰ ९)

पदार्थाः —

आत्मानात्मस्थितिर्लोको बन्धमोक्षौ सहेतुकौ ।
आगमस्य निगद्यन्ते पदार्थास्तत्त्ववेदिभिः ॥

उत्पत्तिस्थितिसंहारसाराः सर्वे स्वभावतः ।
तद्द्रव्यभावादेते तरङ्गा इव तोयधेः ॥

(पुरु॰ २१) तत्रादौ सम्यक्त्वं समुपाश्रयणीयमखिलयत्नेन ।
तस्मिन् सत्येव यतो भवति ज्ञानं चारित्रं च ॥

सम्यक्त्वस्याष्टाङ्गानि —

॥२२. जीवाजीवादीनां तत्त्वार्थानां सदैव कर्तव्यम् ।
श्रद्धानं विपरीताभिनिवेशविविक्तमात्मरूपं तत् ॥

१ निःशङ्कितांगम् —

॥२३॥ सकलमनेकान्तात्मकमिदमुक्तं वस्तुजातमखिलज्ञैः ।
किमु सत्यमसत्यं वा न जातु शङ्केति कर्तव्या ॥

८ अंगोंका [illegible]

२ निःकांक्षितांगम् —

(पुरु॰ २४) इह जन्मनि विभवादीनमुत्र चक्रित्वकेशवत्वादीन् ।
एकान्तवाददूषितपरसमयानपि च नाकाङ्क्षेत् ॥

३ निर्विचिकित्सितांगम् —

॥२५॥ क्षुत्तृष्णाशीतोष्णप्रभृतिषु नानाविधेषु भावेषु ।
द्रव्येषु पुरीषादिषु विचिकित्सा नैव करणीया ॥

४ अमूढदृष्ट्यंगम् —

॥२६॥ लोके शास्त्राभासे समयाभासे च देवताभासे ।
नित्यमपि तत्त्वरुचिना कर्तव्यममूढदृष्टित्वम् ॥

५ उपगूहनांगम् —

॥२७॥ धर्मोऽभिवर्द्धनीयः सदात्मनो मार्दवादिभावनया ।
परदोषनिगूहनमपि विधेयमुपबृंहणगुणार्थम् ॥

६ स्थितिकरणांगम् —

॥२८॥ कामक्रोधमदादिषु चलयितुमुदितेषु वर्त्मनो न्यायात् ।
श्रुतमात्मनः परस्य च युक्त्या स्थितिकरणमपि कार्यम् ॥

७ वात्सल्यांगम् —

॥२९॥ अनवरतमहिंसायां शिवसुखलक्ष्मीनिबन्धने धर्मे ।
सर्वेष्वपि च सधर्मिषु परमं वात्सल्यमालम्ब्यम् ॥

८ प्रभावनांगम् —

॥३० आत्मा प्रभावनीयो रत्नत्रयतेजसा सततमेव ।
दानतपोजिनपूजाविद्यातिशयैश्च जिनधर्मः ॥

अष्टांगहीनदर्शनस्य व्यर्थत्वं प्रतिपादयते —

रत्नक॰ २१. नाङ्गहीनमलं छेत्तुं दर्शनं जन्मसन्ततिम् ।
न हि मन्त्रोऽक्षरन्यूनो निहन्ति विषवेदनाम् ॥

यशस्ति. ६.३२४. मूढत्रयं मदाश्चाष्टौ तथानायतनानि षट् ।
अष्टौ शङ्कादयश्चेति दृग्दोषाः पञ्चविंशतिः ।

१ लोकमूढता —

रत्नक. २२. आपगासागरस्नानमुच्चयः सिकताश्मनाम् ।
गिरिपातोऽग्निपातश्च लोकमूढं निगद्यते ॥

२ देवमूढता —

,, २३. वरोपलिप्सयाऽऽशावान् रागद्वेषमलीमसाः ।
देवता यदुपासीत देवतामूढमुच्यते ॥

३ गुरुमूढता —

,, २४ सग्रन्थारम्भहिंसानां संसारावर्तवर्तिनाम् ।
पाखण्डिनां पुरस्कारो ज्ञेयं पाखण्डिमोहनम् ॥

अष्ट मदस्थानानि

,, २५. ज्ञानं पूजां कुलं जातिं बलमृद्धिं तपो वपुः ।
अष्टावाश्रित्य मानित्वं स्मयमाहुर्गतस्मयाः ॥

मदस्थाननिषेधनम् —

,, २६. स्मयेन योऽन्यानत्येति धर्मस्थान् गर्विताशयः ।
सोऽत्येति धर्ममात्मीयं न धर्मो धार्मिकैर्विना ॥

,, २७ यदि पापनिरोधोऽन्यसम्पदा किं प्रयोजनम् ।
अथ पापास्रवोऽस्त्यन्यसम्पदा किं प्रयोजनम् ॥

लोकान्यदेवपाखंडिवेदाद्याश्रयादितादलम् ।
मूढत्रयं सम्यक्त्वं घातं दृढमिदं भवेत् ॥ ४४

गेहमन्त्राग्निभूत्यन्नरत्नाश्वाद्यपकारकम् ।
जानन् वस्तु यस्तत्र वंद्यधीर्लोकमूढता ॥ ४५ ॥
ब्रह्मोमापतिगोविन्दशाक्येन्द्रतपनादिषु ।
मोहकाद्यस्मरीमतेच्चापध्यो देवमूढता ॥ ४६
पाखंडिमूढता दंडपाशाश्वमत्रादिलिंगिषु ।
सत्कृतिः [illegible] लिंगिषु ॥ ४७
पापोपदेशवेदान्यपुराणादिषु सत्कृतिः ।
स्याद्वेदमूढता जैनैः सन्त्यज्या निःश्रेयसे ॥ ४८

महापु. २९.२६२. सूर्यार्घो ग्रहणस्नानं संक्रान्तौ द्रविणव्ययः ।
संध्यासेवाग्निसत्कारो गेहदेहार्चनो विधिः ॥
,, नदीनदसमुद्रेषु मज्जनं धर्मचेतसाम् ।
तरुस्तूपाग्रभक्तानां वन्दनं भृगुसंश्रयः ॥

,, गोपृष्ठान्तनमस्कारस्तन्मूत्रस्य निषेवणम् ।
रत्नवाहनभूयक्षशास्त्रशैलादिसेवनम् ।
,, समयान्तरपाखण्डवेदलोकसमाश्रयम् ॥
एवमादिविमूढानां ज्ञेयं मूढमनेकधा ।
,, वरार्थं लोकवार्तार्थमुपरोधार्थमेव वा ।
उपासनममीषां स्यात् सम्यग्दर्शनहानये ॥
,, क्लेशायैव क्रियामीषु न फलावाप्तिकारणम् ।
यद्भवेन्मुग्धबोधानामूषरे कृषिकर्मवत् ॥
,, वस्तुन्येव भवेद्भक्तिः शुभारम्भाय भाक्तिके ।
न ह्यरत्नेन रत्नाय भावो भवति भूतये ॥

,, अदेवे देवताबुद्धिमव्रते व्रतभावनाम् ।
अतत्त्वे तत्त्वविज्ञानमतो मिथ्यात्वमुत्सृजेत् ॥

सम्यक्त्वलक्षणगुणाः —
संवेगो निर्वेदो निंदा गर्हा तथोपशम भक्ती।
अनुकंपा वात्सल्यं गुणास्तु सम्यक्त्वयुक्तस्य॥

सम्यग्दृष्टिके विशेषताके लिए देखो —
ज्ञानार्णव पेज 101, 53,

अथ सम्यग्दर्शनस्य भेदान् निरूपयति —

ज्ञाना० पृ. 332. 3/7 द्विविधं त्रिविधं दशविधमाहुः सम्यक्त्वमात्महितमतयः।
तत्त्वश्रद्धानविधिः सर्वत्र च तत्र सम्यक्त्वम्॥

" सराग-वीतरागात्मविषयत्वाद् द्विधा स्मृतम्।
3/8 प्रशमादिगुणं पूर्वं परं चात्मविशुद्धिभाक्॥

" यद्रागादिषु दोषेषु चित्तवृत्तिनिबर्हणम्।
3/9 तं प्राहुः प्रशमं प्राज्ञाः समस्तव्रतभूषणम्॥

" शारीरमानसागन्तुवेदनाप्रभवाद्भयात्।
3/10 स्वप्नेन्द्रजालसंकल्पाद्भीतिः संवेगमुच्यते॥

" सत्त्वे सर्वत्र चित्तस्य दयार्द्रत्वं दयालवः।
3/11 धर्मस्य परमं मूलमनुकम्पां प्रचक्षते॥

" आप्ते श्रुते व्रते तत्त्वे चित्तमस्तित्वसंस्तुतम्।
3/12 आस्तिक्यमास्तिकैरुक्तं मुक्तियुक्तिधरे नरे॥

" रागरोषवधोऽत्रे नित्यं निवृत्ते निर्दयात्मनि।
संसारो दीर्घकालः स्यान्नरे नास्तिकमीरिके॥

" कर्मणां क्षयतः शान्तेः क्षयोपशमतस्तथा।
3/13 आज्ञानं त्रिविधं बोध्यं गतौ सर्वत्र जन्तुषु॥

(3.13)

१ क्षायिक सम्यक्त्व —

प्रा० पंचसं. १, १६०. खीणे दंसणमोहे जं सद्दहणं सुणिम्मलं होइ।
तं खाइयसम्मत्तं णिच्चं कम्मक्खवणहेउं॥

" १६१. वयणेहिं वि हेऊहिं य इंदियभयजणणगेहिं रूवेहिं।
वीभच्छदुगुंछेहिं य णो तेलोक्केण चालिज्जा॥

" १६२. एवं विउला बुद्धी ण य विंभयमेदि किंचि दट्ठूण।
पट्ठविए सम्मत्ते खइए जीवस्स लद्धीए॥

२ वेदक (क्षायोपशमिक) सम्यक्त्व —

" १६३. बुद्धी सुहाणुबंधी सुहकम्मरओ य संवेगो।
तच्चत्थे सद्दहणं पियधम्मो तिव्वणिव्वेदो।

" १६४. इच्चेवमाइया जे वेदगसम्मत्तस्स होंति ते य गुणा।
वेदगसम्मत्तमिणं सम्मत्तुदएण जीवस्स॥

" १६५. देवे अणण्णभावो विसयविरागो य तच्चसद्दहणं।
दिट्ठीसु असम्मोहो सम्मत्तमणूणयं जाणे॥

३ औपशमिक सम्यक्त्व —

" १६६. दंसणमोहस्सुवसमेण तच्चत्थाण य सद्दहणं।
उवसमसम्मत्तमिणं पसण्णकलुसं जहा तोयं॥

खास संस्कृत पंचसंग्रहमें से उक्त गाथाओंकी संस्कृत छाया लो।

दशविधं सम्यक्त्वम् — (३८

आत्मानु० ११. आज्ञामार्गसमुद्भवमुपदेशात्सूत्रबीजसंक्षेपात् ।
3/4 विस्तारार्थाभ्यां भवमवगाढपरमावगाढे च ॥

" १२. आज्ञासम्यक्त्वमुक्तं यदुत विरुचितं वीतरागाज्ञयैव,
त्यक्तग्रन्थप्रपंचं शिवममृतपथं श्रद्दधन्मोहशान्तेः ।
मार्गश्रद्धानमाहुः पुरुषवरपुराणोपदेशोपजाता,
या संज्ञानागमाब्धिप्रसृतिभिरुपदेशादिरादेशि दृष्टिः ॥

" १३. आकर्ण्याचारसूत्रं मुनिचरणविधेः सूचनं श्रद्दधानः,
सूक्तासौ सूत्रदृष्टिर्दुरधिगमगतेरर्थसार्थस्य बीजैः ।
कैश्चिज्जातोपलब्धेरसमशमवशाद्बीजदृष्टिः पदार्थान्
संक्षेपेणैव बुद्ध्वा रुचिमुपगतवान् साधुसंक्षेपदृष्टिः ॥

" १४. यः श्रुत्वा द्वादशाङ्गीं कृतरुचिरथ तं विद्धि विस्तारदृष्टिं
संजातार्थात् कुतश्चित्प्रवचनवचनान्यन्तरेणार्थदृष्टिः ।
दृष्टिः साङ्गाङ्गबाह्यप्रवचनमवगाह्योत्थिता यावगाढा
कैवल्यालोकितार्थे रुचिरिह परमावगाढेति रूढा ॥

देखो षट्खं० भाग २, पृ० ३२३.

(३२७)

[illegible] पञ्चसु ।
भक्तिं करोति नित्यं यः स सद्दृष्टिरुच्यते

सम्यग्दर्शनमहिमा —

रत्नक० २८. सम्यग्दर्शनसम्पन्नमपि मातङ्गदेहजम् ।
3/61 देवा देवं विदुर्भस्मगूढाङ्गारान्तरौजसम् ॥

धर्माधर्मफलम् —

" २९. श्वापि देवोऽपि देवः श्वा जायते धर्मकिल्बिषात् ।
कापि नाम भवेदन्या सम्पद्धर्माच्छरीरिणाम् ॥

षडनायतनानि —

" ३०. भयाशास्नेहलोभाच्च कुदेवागमलिङ्गिनाम् ।
प्रणामं विनयं चैव न कुर्युः शुद्धदृष्टयः ॥

" ३१. दर्शनं ज्ञान-चारित्रात् साधिमानमुपाश्नुते ।
3/62 दर्शनं कर्णधारं तन्मोक्षमार्गे प्रचक्षते ॥

" ३२. विद्या-वृत्तस्य संभूतिस्थितिवृद्धिफलोदयाः ।
3/63 न सन्त्यसति सम्यक्त्वे बीजाभावे तरोरिव ॥

" ३३. गृहस्थो मोक्षमार्गस्थो निर्मोहो नैव मोहवान् ।
3/64 अनगारो गृही श्रेयान् निर्मोहो मोहिनो मुनेः ॥

" ३४. न सम्यक्त्वसमं किंचित्त्रैकाल्ये त्रिजगत्यपि ।
3/65 श्रेयोऽश्रेयश्च मिथ्यात्वसमं नान्यत्तनूभृताम् ॥

" ३५. सम्यग्दर्शनशुद्धा नारकतिर्यङ्नपुंसकस्त्रीत्वानि ।
3/66 दुष्कुलविकृताल्पायुर्दरिद्रतां च व्रजन्ति नाप्यव्रतिकाः ॥

श्लोक ३६. ओजस्तेजोविद्यावीर्ययशोवृद्धिविजयविभवसनाथाः।
३/७ महाकुलाः महार्थी मानवतिलका भवन्ति दर्शनपूताः॥

„ ३७. अष्टगुणपुष्टितुष्टा दृष्टिविशिष्टाः प्रकृष्टशोभाजुष्टाः।
३/८ अमराप्सरसां परिषदि चिरं रमन्ते जिनेन्द्रभक्ताः स्वर्गे॥

„ ३८. नवनिधिसप्तद्वयरत्नाधीशाः सर्वभूमिपतयश्चक्रम्।
३/९ वर्तयितुं प्रभवन्ति स्पष्टदृशः क्षत्रमौलिशेखरचरणाः॥

„ ३९. अमरासुरनरपतिभिर्यमधरपतिभिश्च नूतपादाम्भोजाः।
३/१० दृष्ट्या सुनिश्चितार्थाः वृषचक्रधरा भवन्ति लोकशरण्याः॥

„ ४०. शिवमजरमरुजमक्षयमव्याबाधं विशोकभयशङ्कम्।
काष्ठागतसुखविद्याविभवं विमलं भजन्ति दर्शनशरणाः॥

„ ४१. देवेन्द्रचक्रमहिमानममेयमानम्,
राजेन्द्रचक्रमधरीकृतसर्वलोकम्।
धर्मेन्द्रचक्रमधरीकृतसर्वलोकम्,
लब्ध्वा शिवं च जिनभक्तिरुपैति भव्यः॥

इति सम्यग्दर्शनवर्णनम्।

— ० —

(236)

अथ सम्यग्ज्ञानं निरूपयति —

पद्मनंदि० अ.२६. ३२५. यज्ज्ञानतो यथावस्थं वस्तुस्वरूपमञ्जसा ।
तृतीयं लोचनं नृणां सम्यग्ज्ञानं तदुच्यते ॥

" यदि स्वज्ञानसुधाम्भसा तत्स्मात् सुकृतचेतसः ।
प्रवर्तते चित्तवृत्त्यर्थं हिताहितविवेचनात् ॥

" मतिर्जागर्ति दृष्टेऽर्थे दृष्टेऽदृष्टे तथागमः ।
अतो न दुर्लभं तत्त्वं यदि निर्मत्सरं मनः ॥

रत्नक० ४२. अन्यूनमनतिरिक्तं याथातथ्यं विना च विपरीतात् ।
निःसन्देहं वेद यदाहुस्तज्ज्ञानमागमिनः ॥

पद्म० " यद्यर्थे दर्शितेऽपि स्यादज्ञतः संतमसे मतिः ।
ज्ञानमालोकवत्तस्य यथा रविरिवोदिते ॥

" ज्ञातुरेव स दोषोऽयं यदवार्थोऽपि वस्तुनि ।
मतिर्विपर्ययं धत्ते यथेन्दौ मन्दचक्षुषः ॥

प० ३२६ " ज्ञानमेकं पुनर्द्वेधा पञ्चधा चापि तद्भवेत् ।
अन्यत्र केवलज्ञानात् तत्प्रत्येकमनेकधा ॥

तत्त्वार्थसार १,६. जीवोऽजीवास्रवौ बन्धः संवरो निर्जरा तथा ।
मोक्षश्च सप्त तत्त्वार्थाः मोक्षमार्गैषिणामिमे ॥

त.सा. १४. तत्त्वार्थाः सर्व एवैते सम्यग्बोधप्रसिद्धये ।
प्रमाणेन प्रमीयन्ते नीयन्ते च नयैस्तथा ।

॥ १५. सम्यग्ज्ञानात्मकं तत्र प्रमाणमुपवर्णितम् ।
तत्परोक्षं भवत्येकं प्रत्यक्षमपरं पुनः ॥

॥ १६. समुपात्तानुपात्तस्य प्राधान्येन परस्य यत् ।
पदार्थानां परिज्ञानं तत्परोक्षमुदाहृतम् ।

॥ १७. इन्द्रियानिन्द्रियापेक्षामुक्तमव्यभिचारि च ।
साकारग्रहणं यत्स्यात्तत्प्रत्यक्षं प्रचक्ष्यते ॥

॥ १८. सम्यग्ज्ञानं पुनः स्वार्थव्यवसायात्मकं विदुः ।
मतिश्रुतावधिज्ञानं मनःपर्ययकेवलम् ॥

१ —— अथ मतिज्ञानं निरूपयति ——

॥ १९. स्वसंवेदनमक्षोत्थं विज्ञानं स्मरणं तथा ।
प्रत्यभिज्ञानमूहश्च स्वार्थानुमितिरेव वा ॥

॥ २०. बुद्धिमेधादयो याश्च मतिज्ञानभिदा हि ताः ।
इन्द्रियानिन्द्रियेभ्यश्च मतिज्ञानं प्रवर्तते ॥

॥ २१. अवग्रहस्ततस्त्वीहा ततोऽवायोऽथ धारणा ।
बहोर्बहुविधस्यापि क्षिप्रस्यानिःसृतस्य च ॥

॥ २२. अनुक्तस्य ध्रुवस्येति सेतराणां तु ते मताः ।
व्यक्तस्यार्थस्य विज्ञेयाश्चत्वारोऽवग्रहादयः ॥

तत्त्वार्थ० २३. व्यञ्जनस्य तु नेहाद्या एक एव ह्यवग्रहः ।
अप्राप्यकारिणी चक्षुर्मनसी परिवर्ज्य सः ॥

" २४. चतुर्भिरिन्द्रियैरन्यैः क्रियते प्राप्यकारिभिः ।
मतिपूर्वं श्रुतं प्रोक्तं भावस्पष्टार्थतर्कणम् ॥

२ अथ श्रुतज्ञानं निरूपयति

~~तत्त्वा० ४१. चत्वारो~~ऽनुयोगाः

श्रुतज्ञानस्य चत्वारो भेदा ज्ञेयाः जिनागमे ।
तन्नामस्वरूपाणि ज्ञेयानीत्थं जिनागमात् ॥

१ प्रथमानुयोग कथन

रत्नक० ४३. प्रथमानुयोगमर्थाख्यानं चरितं पुराणमपि पुण्यम् ।
बोधिसमाधिनिधानं बोधति बोधः समीचीनः ॥

२ करणानुयोग कथन

" ४४. लोकालोकविभक्तेर्युगपरिवृत्तेश्चतुर्गतीनां च ।
आदर्शमिव तथामतिरवैति करणानुयोगं च ॥

३ चरणानुयोग कथन

" ४५. गृहमेध्यनगाराणां चारित्रोत्पत्तिवृद्धिरक्षाङ्गम् ।
चरणानुयोगसमयं सम्यग्ज्ञानं विजानाति ॥

४ द्रव्यानुयोग कथन

" ४६. जीवाजीवसुतत्त्वे पुण्यापुण्ये च बन्धमोक्षौ च ।
द्रव्यानुयोगदीपः श्रुतविद्यालोकमातनुते ॥

तत्त्वार्थसार २५. तत्पर्यायादिभेदेन व्याप्ताद्विंशतिधा भवेत् ।
परापेक्षां विना ज्ञानं रूपिणां भणितोऽवधिः ॥

अङ्गानङ्गप्रविष्टाभ्यां भेदोऽनेकधा तथा ।
तत्पर्यायादिभेदेन व्याप्ताद्विंशतिधा भवेत् ॥

३ अथावधिज्ञानं निरूपयति

अतीतानागतानर्थान् [illegible] जानाति यः स्वयम् ।
परापेक्षां विना ज्ञानं रूपिणां भणितोऽवधिः ।

" २६. अनुगोऽननुगामी च तदवस्थोऽनवस्थितः ।
वर्धिष्णुर्हीयमानश्च षड्विकल्पः स्मृतोऽवधिः ॥

" २७. देवानां नारकाणां च स भवप्रत्ययो भवेत् ।
मानुषाणां तिरश्चां च क्षयोपशमहेतुकः ॥

४ मनःपर्ययज्ञानं प्ररूपयति

" २८. परकीयमनःस्थार्थज्ञानमक्षानपेक्षया ।
स्यान्मनःपर्ययो भेदौ तस्यर्जुविपुले मती ॥

" २९. विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यां विशेषश्चिन्त्यतां तयोः ।
स्वामिक्षेत्रविशुद्धिभ्यो विषयाच्च सुनिश्चितः ॥

" ३० स्याद्विशेषोऽवधिज्ञानमनःपर्ययबोधयोः ।

५ अथ केवलज्ञानं निरूपयति

त॰ सा॰ ३०-३१. असहायं स्वरूपोत्थं निरावरणमक्रमम् ।
घातिकर्मक्षयोत्पन्नं केवलं सर्वभावगम् ॥

— ० —

" ३१-३२. मतेर्विषयसम्बन्धः श्रुतस्य च निबुध्यताम् ।
असर्वपर्ययेष्वत्र सर्वद्रव्येषु धीधनैः ।

" अवधेर्विषयो ज्ञेयो रूपिद्रव्येषु सोऽवधिः ।
स मनःपर्ययस्योक्तोऽनन्तांशोऽवधिगोचरात् ॥

" केवलस्याखिलद्रव्यपर्यायेषु स सूचितः ॥

" ३४. जीवे युगपदेकस्मिन्नेकादीनि विभावयेत् ।
ज्ञानानि चतुरन्तानि न तु पंच कदाचन ॥

" ३५. मतिः श्रुतावधी चैव मिथ्यात्वसमवायिनः ।
मिथ्याज्ञानानि कथ्यन्ते न तु तेषां प्रमाणता ॥

— ० —

नोट – इन श्लोकों के आगे ज्ञानमार्गणा के ७ वें [illegible] ११ से
आगे के श्लोक ३,४,५ [illegible]

अथ नयस्वरूपं व्याकरोति —

तश्लो० १.३७. वस्तुनोऽनन्तधर्मस्य प्रमाणव्यञ्जितात्मनः।
एकदेशस्य नेता यः स नयोऽनेकधा मतः॥

" ३८. द्रव्यपर्यायरूपस्य सकलस्यापि वस्तुनः।
नयावंशेन नेतारौ द्वौ द्रव्यपर्यायार्थिकौ॥

" ३९. अनुप्रवृत्तिः सामान्यं द्रव्यं चैकार्थवाचकाः।
नयस्तद्विषयो यः स्याज्ज्ञेयो द्रव्यार्थिको हि सः॥

" ४०. व्यावृत्तिश्च विशेषश्च पर्यायश्चैकवाचकाः।
पर्यायविषयो यस्तु स पर्यायार्थिको मतः॥

" ४१. शुद्धाशुद्धार्थसंग्राही त्रिधा द्रव्यार्थिको नयः।
नैगमः संग्रहश्चैव व्यवहारश्च संस्मृतः॥

" ४२. चतुर्धा पर्यायार्थः स्यादृजुशब्दनयाः परे।
उत्तरोत्तरमत्रैषां सूक्ष्मसूक्ष्मार्थभेदतः।
शब्दः समभिरूढैवंभूतौ ते शब्दभेदगाः॥
(षट्पदम्)

" ४३. चत्वारोऽर्थनया आद्यास्त्रयः शब्दनयाः परे।
उत्तरोत्तरमत्रैषां सूक्ष्मगोचरता मता॥

१ नैगमनयः

श्लो० ४४. अर्थसंकल्पमात्रस्य ग्राहको नैगमो नयः।
प्रस्थौदनादिजस्तस्य विषयः परिकीर्त्तितः॥

२ संग्रहनयः

" ४५. भेदे त्वैक्यमुपानीय स्वजातेरविरोधतः।
समस्तग्रहणं यस्मात्स नयः संग्रहो मतः॥

३ व्यवहारनयः

" ४६. संग्रहेण गृहीतानामर्थानां विधिपूर्वकः।
व्यवहारो भवेद्यस्माद्व्यवहारनयस्तु सः॥

४ ऋजुसूत्रनयः

" ४७, ऋजुसूत्रः स विज्ञेयो येन पर्यायमात्रकम्।
वर्त्तमानैकसमयविषयं परिगृह्यते॥

५ शब्दनयः

" ४८. लिङ्गसाधनसंख्यानां कालोपग्रहयोस्तथा।
व्यभिचारनिवृत्तिः स्याद्यतः शब्दनयो हि सः॥

६ समभिरूढनयः

" ४९ नैकः समभिरूढोऽसौ शब्दो यद्विषयः स हि।
एकस्मिन्नभिरूढार्थे नानार्थान्समतीत्य यः॥

७ एवंभूतनयः

" ५०, शब्दो येनात्मना भूतस्तेनैवाध्यवसाययेत्।
यो नयो मुनयो मान्यास्तमेवंभूतमभ्यधुः॥

" ५१. एते परस्परापेक्षाः सम्यग्ज्ञानस्य हेतवः।
निरपेक्षाः पुनः सन्तो मिथ्याज्ञानस्य हेतवः॥

— ० —

अथ सम्यक्चारित्रं व्यावर्णयति —

ज्ञा० अ० २ पृ० ३२५ अधर्मकर्मनिर्मुक्तिर्धर्मकर्मविनिर्मितिः ।
चारित्रं तच्च सागारानगारयतिसंश्रयम् ॥

" देशतः प्रथमं तत्स्यात्सर्वतस्तु द्वितीयकम् ।
चारित्रं चारुचारित्रविचारोचितचेतसाम् ॥

" देशतः सर्वतो वापि नरो न लभते व्रतम् ।
एकोऽपि वर्गो यस्य नास्त्यन्यतरयोग्यता ॥

" तुषकण्डूहरं ज्ञानं सम्यक्त्वविधुरे नरे ।
ज्ञानहीने तु चारित्रं दुर्भगाभरणोपमम् ॥

" सम्यक्त्वात्सुगतिः प्रोक्ता ज्ञानात्कीर्तिरुदाहृता ।
वृत्तात्पूजामवाप्नोति त्रयाच्च लभते शिवम् ॥

" रुचिस्तत्त्वेषु सम्यक्त्वं ज्ञानं तत्त्वनिरूपणम् ।
औदासीन्यं परं प्राहुर्वृत्तं सर्वक्रियोज्झितम् ॥

" वृत्तमग्निरुपायो धीः सम्यक्त्वं च रसौषधिः ।
साधुसिद्धो भवेदेष तल्लाभादात्मपारदः ॥

" सम्यक्त्वस्याश्रयश्चित्तमभ्यासो मतिसम्पदः ।
चारित्रस्य शरीरं स्याद्वित्तं दानादिकर्मणः ॥

चारित्रस्यावश्यकता —

रत्नक॰ ४७. मोहतिमिरापहरणे दर्शनलाभादवाप्तसंज्ञानः।
रागद्वेषनिवृत्त्यै चरणं प्रतिपद्यते साधुः॥

" ४८. रागद्वेषनिवृत्तेर्हिंसादिनिवर्तना कृता भवति।
अनपेक्षितार्थवृत्तिः कः पुरुषः सेवते नृपतीन्॥

सम्यक्चारित्रम् —

" ४९. हिंसानृत-चौर्येभ्यो मैथुनसेवा-परिग्रहाभ्यां च।
पापप्रणालिकाभ्यो विरतिः संज्ञस्य चारित्रम्॥

चारित्रभेदौ —

" ५० सकलं विकलं चरणं तत्सकलं सर्वसंगविरतानाम्।
अनगाराणां विकलं सागाराणां ससंगानाम्॥

पुरु॰ ३७. विगलितदर्शनमोहैः समञ्जसज्ञानविदिततत्त्वार्थैः।
नित्यमपि निःप्रकम्पैः सम्यक्चारित्रमालम्ब्यम्॥

" ३८. न हि सम्यग्व्यपदेशं चरित्रमज्ञानपूर्वकं लभते।
ज्ञानानन्तरमुक्तं चारित्राराधनं तस्मात्॥

" ३९ चारित्रं भवति यतः समस्तसावद्ययोगपरिहरणात्।
सकलकषायविमुक्तं विशदमुदासीनमात्मरूपं तत्॥

श्लो० ४०. हिंसातोऽनृतवचनात्स्तेयादब्रह्मतः परिग्रहतः।
कार्त्स्न्यैकदेशविरतेश्चारित्रं जायते द्विविधम्॥

" ४१. निरतः कार्त्स्न्यनिवृत्तौ भवति यतिः समयसारभूतोऽयम्।
या त्वेकदेशविरतिर्निरतस्तस्यामुपासको भवति॥

" ४२. आत्मपरिणामहिंसनहेतुत्वात्सर्वमेव हिंसैतत्।
अनृतवचनादि केवलमुदाहृतं शिष्यबोधाय॥

" ४३. यत्खलु कषाययोगात्प्राणानां द्रव्यभावरूपाणाम्।
व्यपरोपणस्य करणं सुनिश्चिता भवति सा हिंसा॥

का हिंसा, का च अहिंसा?

" ४४. अप्रादुर्भावः खलु रागादीनां भवत्यहिंसेति।
तेषामेवोत्पत्तिर्हिंसेति जिनागमस्य संक्षेपः॥

" ४५. युक्ताचरणस्य सतो रागाद्यावेशमन्तरेणापि।
न हि भवति जातु हिंसा प्राणव्यपरोपणादेव॥

" ४६. व्युत्थानावस्थायां रागादीनां वशप्रवृत्तायाम्।
म्रियतां जीवो मा वा धावदग्रे ध्रुवं हिंसा॥

" ४७. यस्मात्सकषायः सन् हन्त्यात्मा प्रथममात्मनात्मानम्।
पश्चाज्जायेत न वा हिंसा प्राण्यन्तराणां तु॥

पु० ४८. हिंसायामविरमणं हिंसापरिणमनमपि भवति हिंसा ।
तस्मात्प्रमत्तयोगे प्राणव्यपरोपणं नित्यम् ॥

" ४९. सूक्ष्मापि न खलु हिंसा परवस्तुनिबंधना भवति पुंसः ।
हिंसायतननिवृत्तिः परिणामविशुद्धये तदपि कार्या ॥

" ५०. निश्चयमबुध्यमानो यो निश्चयतस्तमेव संश्रयते ।
नाशयति करणचरणं स बहिः करणालसो बालः ॥

" ५१. अविधायापि हि हिंसां हिंसाफलभाजनं भवत्येकः ।
कृत्वाप्यपरो हिंसां हिंसाफलभाजनं न स्यात् ॥

" ५२. एकस्याल्पा हिंसा ददाति काले फलमनल्पम् ।
अन्यस्य महाहिंसा स्वल्पफला भवति परिपाके ॥

" ५३. एकस्य सैव तीव्रं दिशति फलं सैव मन्दमन्यस्य ।
व्रजति सहकारिणोरपि हिंसा वैचित्र्यमत्र फलकाले ।

" ५४. प्रागेव फलति हिंसा क्रियमाणा फलति फलति च कृतापि
आरभ्य कर्तुमकृतापि फलति हिंसानुभावेन ॥

" ५५. एकः करोति हिंसां भवन्ति फलभागिनो बहवः ।
बहवो विदधाति हिंसां हिंसाफलभुग्भवत्येकः ।

पु० ५६. कस्यापि दिशति हिंसा हिंसाफलमेकमेव फलकाले ।
अन्यस्य सैव हिंसा दिशत्यहिंसाफलं विपुलम् ॥

" ५७. हिंसाफलमपरस्य तु ददात्यहिंसा तु परिणामे ।
इतरस्य पुनर्हिंसा दिशत्यहिंसाफलं नान्यत् ॥

" ५८. इति विविधभङ्गगहने सुदुस्तरे मार्गमूढदृष्टीनाम् ।
गुरवो भवन्ति शरणं प्रबुद्धनयचक्रसंचाराः ॥

" ५९. अत्यन्तनिशितधारं दुरासदं जिनवरस्य नयचक्रम् ।
खण्डयति धार्यमाणं मूर्धानं झटिति दुर्विदग्धानाम् ॥

" ६०. अवबुध्य हिंस्यहिंसकहिंसाहिंसाफलानि तत्त्वेन ।
नित्यमवगूहमानैर्निजशक्त्या त्यज्यतां हिंसा ॥

" ६१. मद्यं मांसं क्षौद्रं पंचोदुम्बरफलानि यत्नेन ।
हिंसाव्युपरतिकामैर्मोक्तव्यानि प्रथममेव ॥

रत्नक० ८४. त्रसहतिपरिहरणार्थं क्षौद्रं पिशितं, प्रमादपरिहृतये
मद्यं च वर्जनीयं जिनचरणौ शरणमुपयातैः ॥

पीछे " ८५. अल्पफलबहुविघातान्मूलकमार्द्राणि शृङ्गवेराणि ।
नवनीतनिम्बकुसुमं कैतकमित्येवमवहेयम् ॥

अथ मद्यदोषं व्याख्याति —

पु०.६२. मद्यं मोहयति मनो मोहितचित्तस्तु विस्मरति धर्मम्।
विस्मृतधर्मा जीवो हिंसामविशङ्कमाचरति॥

॥६३. रसजानां च बहूनां जीवानां योनिरिष्यते मद्यम्।
मद्यं भजतां तेषां हिंसा संजायतेऽवश्यम्॥

॥६४. अभिमानभयजुगुप्साहास्यारतिशोककामकोपाद्याः।
हिंसायाः पर्यायाः सर्वेऽपि च शरकसन्निहिताः॥

अथ मांसदोषं निरूपयति —

॥६५. न विना प्राणविघातान्मांसस्योत्पत्तिरिष्यते यस्मात्।
मांसं[१] भजतस्तस्मात्प्रसरत्यनिवारिता हिंसा॥

॥६६. यदपि किल भवति मांसं स्वयमेव मृतस्य महिषवृषभादेः।
तत्रापि भवति हिंसा तदाश्रितनिगोतनिर्मथनात्॥

॥६७. आमास्वपि पक्वास्वपि विपच्यमानासु मांसपेशीषु।
सातत्येनोत्पादस्तज्जातीनां निगोतानाम्॥

॥६८. आमां वा पक्वां वा खादति यः स्पृशति वा पिशितपेशीम्।
स निहन्ति सततनिचितं पिण्डं बहुजीवकोटीनाम्॥

P.T.O.

१ मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम्।
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः॥
मांसं प्राणिशरीरं प्राण्यङ्गत्वं च विदारणेन विना।
न जायते तस्मात्त्याज्यं जैनैः सदा सर्वैः॥
तथा मार्कण्डेये (—आचार्यतो उद्धृत)

हन्ता पलस्य विक्रेता संस्कर्ता भक्षकस्तथा।
क्रेताऽनुमन्ता दाता च घातका एव यन्मनुः॥ ३,२०॥ योगशास्त्र—

अथ मधुदोषं कथयति —

श्लो० ६९. मधुशकलमपि प्रायो मधुकरहिंसात्मकं भवति लोके ।
भजति मधुमूढधीको यः स भवति हिंसकोऽत्यन्तम् ॥

,, ७०. स्वयमेव विगलितं यो गृह्णीयाद्वा छलेन मधुगोलात् ।
तत्रापि भवति हिंसा तदाश्रयप्राणिनां घातात् ॥

,, ७१. मधु मद्यं नवनीतं पिशितं च महाविकृतयस्ताः ।
वल्भ्यन्ते न व्रतिना तद्वर्णा जन्तवस्तत्र ॥

अथ पंचोदुम्बरदोषं निरूपयति —

,, ७२. योनिरुदुम्बरयुग्मं प्लक्षन्यग्रोधपिप्पलफलानि ।
त्रसजीवानां तस्मात्तेषां तद्भक्षणे हिंसा ।

,, ७३. यानि तु पुनर्भवेयुः कालोच्छिन्नत्रसाणि शुष्काणि ।
भजतस्तान्यपि हिंसा विशिष्टरागादिरूपा स्यात् ॥

ते जिनधर्मदेशनापात्राः ।

,, ७४. अष्टावनिष्टदुस्तरदुरितायतनान्यमूनि परिवर्ज्य ।
जिनधर्मदेशनाया भवन्ति पात्राणि शुद्धधियः ॥

,, ७५. धर्ममहिंसारूपं संशृण्वन्तोऽपि ये परित्यक्तुम् ।
स्थावरहिंसामसहास्त्रसहिंसां तेऽपि मुञ्चन्तु ॥

श्लो. ७६. कृतकारितानुमननैर्वाक्कायमनोभिरिष्यते नवधा।
औत्सर्गिकी निवृत्तिर्विचित्ररूपापवादिकी त्वेषा॥

" ७७. स्तोकैकेन्द्रियघाताद्गृहिणां सम्पन्नयोग्यविषयाणाम्।
शेषस्थावरमारणविरमणमपि भवति करणीयम्॥

" ७८. अमृतत्वहेतुभूतं परममहिंसारसायनं लब्ध्वा।
अवलोक्य बालिशानामसमञ्जसमाकुलैर्न
भवितव्यम्॥

" ७९. सूक्ष्मो भगवान् धर्मो धर्मार्थं हिंसने न दोषोऽस्ति।
इति धर्ममुग्धहृदयैर्न जातु भूत्वा शरीरिणो हिंस्याः॥

" ८०. धर्मो हि देवताभ्यः प्रभवति ताभ्यः प्रदेयमिह सर्वम्।
इति दुर्विवेककलितां धिषणां न प्राप्य देहिनो हिंस्याः॥

" ८१. पूज्यनिमित्तं घाते छागादीनां न कोऽपि दोषोऽस्ति।
इति सम्प्रधार्य कार्यं नातिथये सत्त्वसंज्ञपनम्॥

" ८२. बहुसत्त्वघातजनितादशनाद्वरमेकसत्त्वघातोत्थम्।
इत्याकलय्य कार्यं न महासत्त्वस्य हिंसनं जातु॥

" ८३. रक्षा भवति बहूनामेकस्यैवास्य जीवहरणेन।
इति मत्वा कर्तव्यं न हिंसनं हिंस्रसत्त्वानाम्॥

पु० ८४. बहुसत्त्वघातिनोऽमी जीवन्त उपार्जयन्ति गुरुपापम् ।
इत्यनुकम्पां कृत्वा न हिंसनीयाः शरीरिणो हिंस्राः ॥

" ८५. बहुदुःखाः संज्ञपिताः प्रयान्ति त्वचिरेण दुःखविच्छित्तिम् ।
इति वासनाकृपाणीमादाय न दुःखिनोऽपि हन्तव्याः ॥

" ८६. कृच्छ्रेण सुखावाप्तिर्भवन्ति सुखिनो हताः सुखिन एव ।
इति तर्कमण्डलाग्रः सुखिनां घाताय नादेयः ॥

" ८७. उपलब्धिसुगतिसाधनसमाधिसारस्य भूयसोऽभ्यासात् ।
स्वगुरोः शिष्येण शिरो न कर्तनीयं सुधर्ममभिलषता ॥

" ८८. धनलवपिपासितानां विनेयविश्वासनाय दर्शयताम् ।
झटिति घटचटकमोक्षं श्रद्धेयं नैव खारपटिकानाम् ॥

" ८९. दृष्ट्वा परं पुरस्तादशनाय क्षामकुक्षिमायान्तम् ।
निजमांसदानरभसादालभनीयो न चात्मापि ॥

" ९०. को नाम विशति मोहं नयभङ्गविशारदानुपास्य गुरून् ।
विदितजिनमतरहस्यः श्रयन्नहिंसां विशुद्धमतिः ॥

इति अहिंसाव्रत वर्णनम्

२/ पंगुकुष्ठिकुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः ।
निरागस्त्रसजन्तूनां हिंसां संकल्पतस्त्यजेत् ॥ (योगशास्त्र २-१९)

२/ आयुष्मान् सुभगः श्रीमान् सुरूपः कीर्तिमान्नरः ।
अहिंसाव्रतमाहात्म्यादेकस्मादेव जायते ॥

स्या०कि०भा०२, पृ० ३३७.

P.T.O.

स्वयं ह्यहिंसा स्वयमेव हिंसनं
न तत्पराधीनमिह द्वयं भवेत् ।
प्रमादहीनोऽत्र भवत्यहिंसकः
प्रमादयुक्तस्तु सदैव हिंसकः ॥
आका० ५,१०.

दयामृतरसास्वादं मानसं स्यादहिंसनम् ।
जनता सन्ति विश्वस्मै मैत्री सम्मोक्षकारणम् ॥
आका० ५.२०,

मातेव सर्वभूतानामहिंसा हितकारिणी ।
अहिंसैव हि संसारमरावमृतसारणिः ॥ ५० ॥
अहिंसा दुःखदावाग्निप्रावृषेण्यघनावली ।
भवभ्रमिरुगार्त्तानामहिंसा परमौषधी ॥ ५१ ॥
(योगशास्त्र)

— १ —

नाथ
अहिंसा दुःखदावाग्नि शमनको है घनावली ।
भव जरा-मरणादि रोगों की अहिंसा परमौषधि ॥

२

अहिंसा तारनेवाली भवाब्धि से जगजन को ।
अहिंसा ही बनाती है अमर सबको पिला अमृत ॥
तो है नाथ, तू अहिंसा भावको रखकर,
नहीं हिंसा कभी करना, इसी को चित्त में रखकर ॥

ગુણભદ્રકૃત આત્માનુશાસને —

1 નમઃ શાન્તયે ચ શિવં ચ સર્વ માનાય માનવો: ।
નાનાત્વાર્થે સર્વં નિત્યં નાદ્ય જ્ઞાનનમોક્ષાય ॥૨૩૧॥

2 સંગાજ્જાયતે હૃદિ ઇન્દ્રિયાર્થેષુ સંયમઃ ।
સંયમાદ્ધર્મતો લોભો લોભાદ્ દુઃખપરંપરા ॥ ૨૩૨ ॥

3 મમત્વં જાયતે લોભો લોભાદ્ રાગશ્ચ જાયતે ।
રાગાચ્ચ જાયતે દ્વેષો દ્વેષાદ્ દુઃખપરંપરા ॥૨૩૩॥

4 નિર્મમત્વં પરં તત્ત્વં નિર્મમત્વં પરં સુખમ્ ।
નિર્મમત્વં પરં બીજં મોક્ષસ્ય કથિતં બુધૈઃ ॥૨૩૪॥

5 નિર્મમત્વે સદા સૌખ્યં સંસારસ્થિતિચ્છેદનમ્ ।
જાયતે પરમોત્કૃષ્ટ આત્મનઃ સંસ્થિતે સતિ ॥૨૩૫॥

---

1 જ્ઞાન-દર્શનસામાન્ય આત્મા ચૈતન્યલક્ષણઃ ।
દેહમાત્રઃ સ્વભાવેન સર્વ સંબંધવર્જિતઃ ॥ ૨૬૯

---

1 આત્માધીનં તુ યત્સૌખ્યં તત્સૌખ્યં વર્ણિતં બુધૈઃ ।
પરાધીનં તુ યત્સૌખ્યં દુઃખમેવ ન તત્સુખમ્ ॥૩૦૧

---

1 આત્માનં ભાવયેન્નિત્યં જ્ઞાનેનૈવ ચાત્મના ।
યેન નિર્મલતાં યાતિ જીવો જન્માન્તરેષ્વપિ ॥૩૧૪

1 ન તે ન દુર્લભતે લોકો મનો જ્ઞાનેન શુદ્ધ્યતિ ।
જીવઃ સ્વભાવતઃ શુદ્ધો દોષૈઃ સનાતનૈઃ ॥૩૧૭

अक्षद्वारैरविश्रान्तं स्वतत्त्वविमुखैर्भृशम्।
व्यापृतो बहिरात्माऽयं वपुरात्मेति मन्यते ॥५॥

जिसका व्यापार ~~आत्म~~ स्वतत्त्वसे - अपने आत्मासे - ~~बिलकुल~~ निरन्तर सर्वथा विमुख ही होता है, ऐसी इन्द्रियोंके द्वारा बाहिरी व्यापारमें उलझा हुआ यह बहिरात्मा शरीरको ही आत्मा मानता है।

~~स्वदेहस्थमात्मानमविद्वान् मन्यते नरम्।~~
~~तिर्यञ्चं तिर्यगङ्गस्थं सुराङ्गस्थं सुरं तथा ॥६॥~~
~~नारकं नारकाङ्गस्थं न स्वयं तत्त्वतस्तथा।~~
~~तथापि मोहमाहात्म्याद्वैपरीत्यं प्रपद्यते ॥७॥~~

सुरं त्रिदशपर्यायैर्नृपर्यायैस्तथा नरम्।
तिर्यञ्चं च तदङ्गे स्वं नारकाङ्गे च नारकम् ॥६॥
वेत्त्यविद्यापरिश्रान्तो मूढस्तन्न पुनस्तथा।
किन्त्वमूर्तं स्वसंवेद्यं तद्रूपं परिकीर्तितम् ॥७॥

अथ सत्याणुव्रतं निरूपयति —

पु. ९१. यदिदं प्रमादयोगादसदभिधानं विधीयते किमपि।
तदनृतमपि विज्ञेयं तद्भेदाः सन्ति चत्वारः॥

„ ९२. स्वक्षेत्रकालभावैः सदपि हि यस्मिन्निषिध्यते वस्तु।
तत्प्रथममसत्यं स्यान्नास्ति यथा देवदत्तोऽत्र॥

„ ९३. असदपि हि वस्तुरूपं यत्र परक्षेत्रकालभावैस्तैः।
उद्भाव्यते द्वितीयं तदनृतमस्मिन् यथास्ति घटः॥

„ ९४. वस्तु सदपि स्वरूपात्पररूपेणाभिधीयते यस्मिन्।
अनृतमिदं च तृतीयं विज्ञेयं गौरिति यथाश्वः॥

„ ९५. गर्हितमवद्यसंयुतमप्रियमपि भवति वचनरूपं यत्।
सामान्येन त्रेधा मतमिदमनृतं तुरीयं तु॥

„ ९६. पैशुन्यहासगर्भं कर्कशमसमंजसं प्रलपितं च।
अन्यदपि यदुत्सूत्रं तत्सर्वं गर्हितं गदितम्॥

„ ९७. छेदनभेदनमारणकर्षणवाणिज्यचौर्यवचनादि।
तत्सावद्यं यस्मात्प्राणिवधाद्याः प्रवर्तन्ते॥

„ ९८. अरतिकरं भीतिकरं खेदकरं वैरशोककलहकरम्।
यदपरमपि तापकरं परस्य तत्सर्वमप्रियं ज्ञेयम्॥

मन्मनत्वं काहलत्वं मूकत्वं मुखरोगिताम्।
वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यं त्यजेत्॥ २,५३॥ (योगशास्त्र)

असत्यतो लघीयस्त्वमसत्याद्वचनीयता।
अधोगतिरसत्याच्च तदसत्यं परित्यजेत्॥ २,५६॥ (योगशास्त्र)

अन्तमें लेना

P.T.O.

[illegible] (५८)

[illegible]

पु॰ ९९. सर्वस्मिन्नप्यस्मिन् प्रमत्तयोगैक हेतु कथनं यत् ।
अनृतवचनेऽपि तस्मान्नियतं हिंसा समवतरति ॥

॥१००. हेतौ प्रमत्तयोगे निर्दिष्टे सकलवितथवचनानाम् ।
हेयानुष्ठानादेरनुवदनं भवति नासत्यम् ॥

॥१०१. भोगोपभोगसाधनमात्रं सावद्यमक्षमा मोक्तुम् ।
ये तेऽपि शेषमनृतं समस्तमपि नित्यमेव मुंचंतु ॥

[illegible] २५-२-५५.

अथाचौर्यव्रतं प्ररूपयति

॥१०२. अवितीर्णस्य ग्रहणं परिग्रहस्य प्रमत्तयोगाद्यत् ।
तत्प्रत्येयं स्तेयं सैव च हिंसा वधस्य हेतुत्वात् ॥

॥१०३. अर्था नाम य एते प्राणा एते बहिश्चराः पुंसाम् ।
हरति स तस्य प्राणान् यो यस्य जनो हरत्यर्थान् ॥

॥१०४. हिंसायां स्तेयस्य च नाव्याप्तिः सुघट एव सा यस्मात् ।
ग्रहणे प्रमत्तयोगो द्रव्यस्य स्वीकृतस्यान्यैः ॥

॥१०५. नातिव्याप्तिश्च तयोः प्रमत्तयोगैककारणविरोधात् ।
अपि कर्मानुग्रहणे नीरागाणामविद्यमानत्वात् ॥

रत्नरत्नाङ्गरत्नस्त्री रत्नाम्बरविभूतयः ।
भवन्त्यचिन्तितास्तेषामस्तेयं येषु निर्मलम् ॥
यशस्ति.आ.२,प.३४४.

दिवसे वा रजन्यां वा स्वप्ने वा जागरेऽपि वा ।
सशल्य इव चौर्येण नैति स्वास्थ्यं नरः क्वचित् ॥
॥२,७०॥ योगशास्त्र

परार्थग्रहणे येषां नियमः शुद्धचेतसाम् ।
अभ्यायान्ति श्रियस्तेषां स्वयमेव स्वयंवराः ॥२,६८॥

अनर्था दूरतो यान्ति साधुवादः प्रवर्तते ।
स्वर्गसौख्यानि ढौकन्ते स्फुटमस्तेयचारिणाम् ॥२,६९॥
(योगशास्त्र)

भीतेराकुलचित्तस्य दुःस्थितस्य परस्त्रियाम् ।
रतिर्न युज्यते कर्तुमुपशूनं पशोरिव ॥२,९५॥ योगशास्त्र

प्राणसन्देहजननं परमं वैरकारणम् ।
लोकद्वयविरुद्धं च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥२,९६॥
(योगशास्त्र)

नपुंसकत्वं तिर्यक्त्वं दौर्भाग्यं च भवे भवे ।
भवेन्नराणां स्त्रीणां चान्यकान्तासक्तचेतसाम् ॥२,१०३॥
(योगशास्त्र)

चिरायुषः सुसंस्थाना दृढसंहनना नराः ।
तेजस्विनो महावीर्या भवेयुर्ब्रह्मचर्यतः ॥२,१०५॥

दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमङ्गच्छेदं दरिद्रताम्।
अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥ २,६६. योगशास्त्र ।

(पुरु० १०६. असमर्था ये कर्तुं निपानतोयादिहरणविनिवृत्तिम् ।
तैरपि समस्तमपरं नित्यमदत्तं परित्याज्यम् ॥

अथ ब्रह्मचर्यव्रतं प्ररूपयति —

" १०७. यद्वेदरागयोगान्मैथुनमभिधीयते तदब्रह्म ।
अवतरति तत्र हिंसा वधस्य सर्वत्र सद्भावात् ॥

" १०८. हिंस्यन्ते तिलनाल्यां तप्तायसि विनिहिते तिला यद्वत् ।
बहवो जीवा योनौ हिंस्यन्ते मैथुने तद्वत् ॥

" १०९. यदपि क्रियते किंचिन्मदनोद्रेकादनंगरमणादि ।
तत्रापि भवति हिंसा रागाद्युत्पत्तितन्त्रत्वात् ॥

" ११०. ये निजकलत्रमात्रं परिहर्तुं शक्नुवन्ति न हि मोहात् ।
निःशेषशेषयोषिन्निषेवणं तैरपि न कार्यम् ॥

अथ परिग्रहव्रतं निरूपयति —

" १११. या मूर्च्छा नामेयं विज्ञातव्यः परिग्रहो ह्येषः ।
मोहोदयादुदीर्णो मूर्च्छा तु ममत्वपरिणामः ॥

" ११२. मूर्च्छालक्षणकरणात्सुघटा व्याप्तिः परिग्रहत्वस्य ।
सग्रन्थो मूर्च्छावान् विनापि किल शेषसंगेभ्यः ॥

ऐश्वर्यौदार्यशौण्डीर्यधैर्यसौन्दर्यवीर्यता ।
लभेताद्भुतसंचारांश्चतुर्थव्रतपूतधीः ॥
योगशा.प्र.२.श्लो.१०४.

(४८)

सन्निधौ निधयस्तस्य कामगव्यनुगामिनी ।
अमराः किंकरायन्ते सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥ २,११५ ॥
(योगशास्त्र)

पु०सि० ११३. यद्येवं भवति तदा परिग्रहो न खलु कोऽपि बहिरंगः।
भवति, नितरां यतोऽसौ धत्ते मूर्च्छानिमित्तत्वम्॥

" ११४. एवमतिव्याप्तिः स्यात्परिग्रहस्येति चेद्भवेन्नैवम्।
यस्मादकषायाणां कर्मग्रहणे न मूर्च्छास्ति॥

" ११५ अतिसंक्षेपाद्द्विविधः स भवेदाभ्यन्तरश्च बाह्यश्च।
प्रथमश्चतुर्दशविधो भवति द्विविधो द्वितीयस्तु॥

" ११६. मिथ्यात्ववेदरागास्तथैव हास्यादयश्च षड् दोषाः।
चत्वारश्च कषायाश्चतुर्दशाभ्यन्तरा ग्रन्थाः॥

" ११७. अथ निश्चित्तसचित्तौ बाह्यस्य परिग्रहस्य भेदौ द्वौ।
नैषः कदापि संगः सर्वोऽप्यतिवर्तते हिंसा॥

" ११८. उभयपरिग्रहवर्जनमाचार्याः सूचयन्त्यहिंसेति।
द्विविधपरिग्रहवहनं हिंसेति जिनप्रवचनज्ञाः॥

" ११९. हिंसापर्यायत्वात्सिद्धा हिंसान्तरंगसंगेषु।
बहिरंगेषु तु नियतं प्रयातु मूर्च्छैव हिंसात्वम्।

" १२०. एवं न विशेषः स्यादुन्दररिपुहरिणशावकादीनाम्।
नैवं भवति विशेषस्तेषां मूर्च्छाविशेषेण॥

पु० १२१. हरिततृणाङ्कुरचारिणि मन्दा मृगशावके भवति मूर्च्छा ।
उन्दुरनिकरोन्माथिनि मार्जारे सैव जायते तीव्रा ॥

" १२२. निर्बाधं संसिद्ध्येत् कार्यविशेषो हि कारणविशेषात् ।
औधस्यखण्डयोरिव माधुर्यप्रीतिभेद इव ॥

" १२३. माधुर्यप्रीतिः किल दुग्धे मन्दैव मन्दमाधुर्ये ।
सैवोत्कटमाधुर्ये खण्डे व्यपदिश्यते तीव्रा ॥

" १२४. तत्त्वार्थाश्रद्धाने निर्युक्तं प्रथममेव मिथ्यात्वम् ।
सम्यग्दर्शनचौराः प्रथमकषायाश्च चत्वारः ॥

" १२५. प्रविहाय च द्वितीयान् देशचारित्रस्य सम्मुखायाताः ।
नियतं ते हि कषाया देशचारित्रं निरुन्धन्ति ॥

" १२६. निजशक्त्या शेषाणां सर्वेषामन्तरंगसंगानाम् ।
कर्तव्यः परिहारो मार्दवशौचादिभावनया ॥

" १२७. बहिरंगादपि संगाद्यस्मात्प्रभवत्यसंयमोऽनुचितः ।
परिवर्जयेदशेषं तमचित्तं वा सचित्तं वा ॥

" १२८. योऽपि न शक्यस्त्यक्तुं धनधान्यमनुष्यवास्तुवित्तादि ।
सोऽपि तनूकरणीयः निवृत्तिरूपं यतस्तत्त्वम् ॥

—०—

अन्तर्बहिर्गते संगे निःसंगं यस्य मानसम् ।
सोऽग्रगण्यः पुण्यतमानां स्वर्गे सुखमश्नुते ॥
ज्ञा० अ० र० ८-३६७ P.T.O.

२ परिग्रहग्रहोन्मुक्ते रम्याना स्वान्तसन्ततिः ।
निजानन्दामृतामन्दस्यन्दिनी कैर्न वर्ण्यते ॥
अध्यात्म ५,६७.

१ स्वेष्टात्मा: सुरेन्द्राद्याः क्रूरो मार्त्यस्तु किंकरः ।
यस्मात् प्रभुत माहात्म्यस्तेषामसंगता नतः ॥ ५,६६.

संसारमूलमारम्भास्तेषां हेतुः परिग्रहः ।
तस्मादुपासकः कुर्यादल्पमल्पं परिग्रहम् ॥ २,११०
योगशास्त्र.

अथ रात्रिभोजनदोषं निरूपयति

पु०सि० १२९. रात्रौ भुञ्जानानां यस्मादनिवारिता भवति हिंसा ।
हिंसाविरतैस्तस्मात्त्यक्तव्या रात्रिभुक्तिरपि ॥

" १३०. रागाद्युदयपरत्वादनिवृत्तिर्नातिवर्तते हिंसाम् ।
रात्रिंदिवमाहरतः कथं हि हिंसा न सम्भवति ॥

" १३१. यद्येवं तर्हि दिवा कर्तव्यो भोजनस्य परिहारः ।
भोक्तव्यं तु निशायां नेत्थं नित्यं भवति हिंसा ॥

" १३२. नैवं, वासरभुक्तेर्भवति हि रागोऽधिको रजनिभुक्तौ ।
अन्नकवलस्य भुक्तेर्भुक्ताविव मांसकवलस्य ॥

" १३३. अर्कालोकेन विना भुञ्जानः परिहरेत्कथं हिंसाम् ।
अपि बोधितः प्रदीपे भोज्यजुषां सूक्ष्मजन्तूनाम् ॥

" १३४. किं वा बहुप्रलपितैरिति सिद्धं यो मनोवचनकायैः ।
परिहरति रात्रिभुक्तिं सततमहिंसां स पालयति ॥

" १३५. इत्यत्र त्रितयात्मनि मार्गे मोक्षस्य ये स्वहितकामाः ।
अनुपरतं प्रयतन्ते प्रयान्ति ते मुक्तिमचिरेण ॥

उलूककाकमार्जारगृध्रशम्बरशूकराः ।
अहिवृश्चिकगोधाश्च जायन्ते रात्रिभोजनात् ॥३, ६७
(योगशास्त्र)

अथ शीलसप्तकं वर्ण्यते[1] — तत्रादौ गुणव्रतत्रिकम्

पु०-१३६. परिधय इव नगराणि व्रतानि किल पालयन्ति शीलानि।
व्रतपालनाय तस्माच्छीलान्यपि पालनीयानि॥

,, १३७. प्रविधाय सुप्रसिद्धैर्मर्यादां सर्वतोऽप्यभिज्ञानैः।
प्राच्यादिभ्यो दिग्भ्यः कर्तव्या विरतिरविचलिता॥

,, १३८. इति नियमितदिग्भागे प्रवर्तते यस्ततो बहिस्तस्य।
सकलासंयमविरहाद्भवत्यहिंसाव्रतं पूर्णम्॥

— o —

,, १३९. तत्रापि च परिमाणं ग्रामापणभवनपाटकादीनाम्।
प्रविधाय नियतकालं करणीयं विरमणं देशात्॥

,, १४०. इति विरतो बहुदेशात्तदुत्थहिंसाविशेषपरिहारात्।
तत्कालं विमलमतिः श्रयत्यहिंसां विशेषेण॥

— o —

,, १४१. पापर्द्धिजयपराजयसङ्गरपरदारगमनचौर्याद्याः।
न कदाचनापि चिन्त्याः पापफलं केवलं यस्मात्॥

,, १४२. विद्यावाणिज्यमषीकृषिसेवाशिल्पजीविनां पुंसाम्।
पापोपदेशदानं कदाचिदपि नैव वक्तव्यम्॥

,, १४३. भूखनन-वृक्षमोट्टन-शाड्वलदलनाम्बुसेचनादीनि।
निःकारणं न कुर्याद्दलफलकुसुमोच्चयानपि च॥

---

१ स्थवीयसीं विरतिमभ्युपगतस्य श्रावकस्य व्रतविशेषो गुणव्रतत्रयं शिक्षाव्रतचतुष्टयं शीलसप्तकमित्युच्यते।
(सागारधर्मामृत ४ ...)

पु०- १४४. असिधेनुविषहुताशनलाङ्गलकरवालकार्मुकादीनाम् ।
वितरणमुपकरणानां हिंसायाः परिहरेद्यत्नात् ॥

,, १४५. रागादिवर्धनानां दुष्टकथानामबोधबहुलानाम् ।
न कदाचन कुर्वीत श्रवणार्जनशिक्षणादीनि ॥

,, १४६. सर्वानर्थप्रथमं मथनं शौचस्य सद्म मायायाः ।
दूरात्परिहरणीयं चौर्यासत्यास्पदं द्यूतम् ॥

,, १४७. एवंविधमपरमपि ज्ञात्वा मुञ्चत्यनर्थदण्डं यः ।
तस्यानिशमनवद्यं विजयमहिंसाव्रतं लभते ॥

— • —

अथ शिक्षाव्रतचतुष्टयं वर्ण्यते —

,, १४८. रागद्वेषत्यागान्निखिलद्रव्येषु साम्यमवलम्ब्य ।
तत्त्वोपलब्धिमूलं बहुशः सामायिकं कार्यम् ॥

,, १४९. रजनीदिवसयोरन्ते तदवश्यं भावनीयमविचलितम् ।
इतरत्र पुनः समये न कृतं दोषाय, तद्गुणाय कृतम् ॥

,, १५०. सामायिकश्रितानां समस्तसावद्ययोगपरिहारात् ।
भवति महाव्रतमेषामुदयेऽपि चारित्रमोहस्य ॥

— • —

इत्थमिदं प्रयत्नेन गुणव्रतत्रयं गृही ।
आद्यैश्वर्यं लभेत्तेन यत्र यत्रोपजायते ॥
ध्रा० अ.२. ए.३५०.

पु. १५१. सामायिकसंस्कारं प्रतिदिनमारोपितं स्थिरीकर्तुम् ।
पक्षार्धयोर्द्वयोरपि कर्तव्योऽवश्यमुपवासः ॥

" १५२. मुक्तसमस्तारम्भः प्रोषधदिनपूर्ववासरस्यार्धे ।
उपवासं[1] गृह्णीयान्ममत्वमपहाय देहादौ ॥

" १५३. श्रित्वा विविक्तवसतिं समस्तसावद्ययोगमपनीय ।
सर्वेन्द्रियार्थविरतः कायमनोवचनगुप्तिभिस्तिष्ठेत् ॥

" १५४. धर्मध्यानासक्तो वासरमतिवाह्य विहितसान्ध्यविधिः ।
शुचिसंस्तरे त्रियामां गमयेत्स्वाध्यायजितनिद्रः ॥

" १५५. प्रातः प्रोत्थाय ततः कृत्वा तात्कालिकं क्रियाकल्पम् ।
निर्वर्तयेद्यथोक्तं जिनपूजां प्रासुकैर्द्रव्यैः ॥

" १५६. उक्तेन ततो विधिना नीत्वा दिवसं द्वितीयरात्रिं च ।
अतिवाहयेत्प्रयत्नादर्धं च तृतीयदिवसस्य ॥

" १५७. इति यः षोडशयामान् गमयति परिमुक्तसकलसावद्यः ।
तस्य तदानीं नियतं पूर्णमहिंसाव्रतं भवति ॥

~~" १५८.~~

— o —

१ उपेत्याक्षाणि सर्वाणि निवृत्तानि स्वकार्यतः ।
वसन्ति यत्र स प्राज्ञैरुपवासोऽभिधीयते ॥
—[illegible]

पु॰ १५८ भोगोपभोगहेतोः स्थावरहिंसा भवेत्किलामीषाम् ।
भोगोपभोगविरहाद्भवति न लेशोऽपि हिंसायाः ॥

" १५९. वाग्गुप्तेर्नास्त्यनृतं न समस्तादानविरहतः स्तेयम् ।
नाब्रह्म मैथुनमुचः संगो नाङ्गेऽप्यमूर्च्छस्य ॥

" १६०. इत्थमशेषितहिंसः प्रयाति स महाव्रतित्वमुपचारात् ।
उदयति चरित्रमोहे लभते तु न संयमस्थानम् ॥

" १६१. भोगोपभोगमूला विरताविरतस्य नान्यतो हिंसा ।
अधिगम्य वस्तुतत्त्वं स्वशक्तिमपि तावपि त्याज्यौ ॥

" १६२. एकमपि प्रजिघांसुर्निहन्त्यनन्तान्यतस्ततोऽवश्यम् ।
करणीयमशेषाणां परिहरणमनन्तकायानाम् ॥

" १६३. नवनीतं च त्याज्यं योनिस्थानं प्रभूतजीवानाम् ।
यद्वापि पिण्डशुद्धौ विरुद्धमभिधीयते किंचित् ॥

" १६४. अविरुद्धा अपि भोगा निजशक्तिमपेक्ष्य धीमता त्याज्याः ।
अत्याज्येष्वपि सीमा कार्यैकदिवानिशोपभोग्यतया ॥

" १६५. पुनरपि पूर्वकृतायां समीक्ष्य तात्कालिकीं निजां शक्तिम् ।
सीमन्यन्तरसीमा प्रतिदिवसं भवति कर्तव्या ॥
" १६६. इति यः परिमितभोगैः सन्तुष्टस्त्यजति बहुतरान् भोगान् ।
बहुतरहिंसाविरहात्तस्याहिंसा विशिष्टा स्यात् ॥

पु०.१६७. विधिना दातृगुणवता द्रव्यविशेषस्य जातरूपाय ।
स्वपरानुग्रहहेतोः कर्तव्योऽवश्यमतिथये भागः ॥

" १६८. संग्रहमुच्चस्थानं पादोदकमर्चनं प्रणामं च ।
वाक्कायमनःशुद्धिरेषणशुद्धिश्च विधिमाहुः ॥

" १६९. ऐहिकफलानपेक्षा क्षान्तिर्निष्कपटतानसूयत्वम् ।
अविषादित्वमुदित्वे निरहंकारित्वमिति हि दातृगुणाः ॥

" १७०. रागद्वेषासंयममददुःखभयादिकं न यत्कुरुते ।
द्रव्यं तदेव देयं सुतपःस्वाध्यायवृद्धिकरम् ॥

" १७१. पात्रं त्रिभेदमुक्तं संयोगो मोक्षकारणगुणानाम् ।
अविरतसम्यग्दृष्टि विरताविरतश्च सकलविरतश्च ॥

" १७२. हिंसायाः पर्यायो लोभोऽत्र निरस्यते यतो दाने ।
तस्मादतिथिवितरणं हिंसाव्युपरमणमेवेष्टम् ॥

" १७३. गृहमागताय गुणिने मधुकरवृत्त्या परानपीडयते ।
वितरति यो नातिथये स कथं न हि लोभवान् भवति ॥

" १७४. कृतमात्मार्थं मुनये ददाति भक्तमिति भावितस्त्यागः ।
अरतिविषादविमुक्तः शिथिलितलोभो भवत्यहिंसैव ॥

अथ सल्लेखनां व्यावर्णयति —

पु॰सि॰ १७५. इयमेकैव समर्था धर्मस्वं मे मया समं नेतुम् ।
सततमिति भावनीया पश्चिमसल्लेखना भक्त्या ॥

,, १७६. मरणान्तेऽवश्यमहं विधिना सल्लेखनां करिष्यामि ।
इति भावनापरिणतो नागतमपि पालयेदिदं शीलम् ॥

,, १७७. मरणेऽवश्यंभाविनि कषायसल्लेखनातनूकरणमात्रे ।
रागादिमन्तरेण व्याप्रियमाणस्य नात्मघातोऽस्ति ॥

,, १७८. यो हि कषायाविष्टः कुम्भकजलधूमकेतुविषशस्त्रैः ।
व्यपरोपयति प्राणान् तस्य स्यात्सत्यमात्मवधः ॥

,, १७९. नीयन्तेऽत्र कषाया हिंसाया हेतवो यतस्तनुताम् ।
सल्लेखनामपि ततः प्राहुरहिंसाप्रसिद्ध्यर्थम् ॥

,, १८०. इति यो व्रतरक्षार्थं सततं पालयति सकलशीलानि ।
वरयति पतिंवरेव स्वयमेव तमुत्सुका शिवपदश्रीः ॥

— ० —

,, १८१. अतिचाराः[1] सम्यक्त्वे व्रतेषु शीलेषु पंच पंचेति ।
सप्ततिरमी यथोदितशुद्धिप्रतिबन्धिनो हेयाः ॥

,, १८२. शंका तथैव कांक्षा विचिकित्सा संस्तवोऽन्यदृष्टीनाम् ।
मनसा च तत्प्रशंसा सम्यग्दृष्टेरतीचाराः ॥

१ अतीचारों के अर्थ [illegible] श्लोक. चारित्रसार, सागार[illegible] आदि [illegible] देखना चाहिये

प्र. १८३. छेदनताडनबन्धा भारस्यारोपणं समधिकस्य ।
पानान्नयोश्च रोधः पंचाहिंसाव्रतस्येति ॥

" १८४. मिथ्योपदेशदानं रहसोऽभ्याख्यानकूटलेखकृती ।
न्यासापहारवचनं साकारमन्त्रभेदश्च ॥

" १८५. प्रतिरूपव्यवहारः स्तेननियोगस्तदाहृतादानम् ।
राजविरोधातिक्रमहीनाधिकमानकरणे च ॥

" १८६. स्मरतीव्राभिनिवेशानङ्गक्रीडान्यपरिणयनकरणम् ।
अपरिगृहीतेतरयोर्गमने चेत्वरिकयोः पंच ॥

" १८७. वास्तुक्षेत्राष्टापदहिरण्यधनधान्यदासदासीनाम् ।
कुप्यस्य भेदयोरपि परिमाणातिक्रमाः पंच ॥

" १८८. ऊर्ध्वमधस्तात्तिर्यग्व्यतिक्रमाः क्षेत्रवृद्धिराधानम् ।
स्मृत्यन्तरस्य गदिताः पंचेति प्रथमशीलस्य ॥

" १८९. प्रेष्यस्य संप्रयोजनमानयनं शब्दरूपविनिपातौ ।
क्षेपोऽपि पुद्गलानां द्वितीयशीलस्य पंचेति ॥

" १९०. कन्दर्पः कौत्कुच्यं भोगानर्थक्यमपि च मौखर्यम् ।
असमीक्षिताधिकरणं तृतीयशीलस्य पंचेति ॥

पु० १९१. वचनमनःकायानां दुःप्रणिधानं त्वनादरश्चैव ।
स्मृत्यनुपस्थानयुताः पंचेति चतुर्थशीलस्य ॥

,, १९२. अनवेक्षिताप्रमार्जितमादानं संस्तरस्तथोत्सर्गः ।
स्मृत्यनुपस्थानमनादरश्च पंचोपवासस्य ॥

,, १९३. आहारो हि सचित्तः सचित्तमिश्रः सचित्तसम्बन्धः ।
दुःपक्वोऽभिषवोऽपि च पंचामी षष्ठशीलस्य ॥

,, १९४. परदातृव्यपदेशः सचित्तनिक्षेपतत्पिधाने च ।
कालस्यातिक्रमणं मात्सर्यं चेत्यतिथिदाने ॥

,, १९५. जीवितमरणाशंसे सुहृदनुरागः सुखानुबंधश्च ।
सनिदानः पंचैते भवन्ति सल्लेखनाकाले ॥

,, १९६. इत्येतानतिचारानपरानपि संप्रतर्क्य परिवर्ज्य ।
सम्यक्त्वव्रतशीलैरमलैः पुरुषार्थसिद्धिमेत्यचिरात् ॥

श्रावक व्रत वर्णन

अल्पात्क्लेशात्सुखं सुष्ठु सुधीश्चेत्स्वात्म वांछति ।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥
यशस्ति० आ० २.३२९.

मद्य-मांस-मधु-प्रायः कर्म धर्माय चेन्मतम् ।
अधर्मः कोऽपरः किं वा भवेद्दुर्गतिदायकम् ॥

स धर्मो यत्र नाधर्मस्तत्सुखं यत्र नासुखम् ।
तज्ज्ञानं यत्र नाज्ञानं सा गतिर्यत्र नागतिः ॥

स्वकीयं जीवितं यद्वत्सर्वस्य प्राणिनः प्रियम् ।
तद्वदेतत्परस्यापि ततो हिंसां परित्यजेत् ॥

मांसादिषु दया नास्ति न सत्यं मद्यपायिषु ।
आनृशंस्यं न मर्त्येषु मधूदुम्बरसेविषु ॥

मक्षिकागर्भसंभूतबालाण्डविनिपीडनात् ।
जातं मधु कथं सन्तः सेवन्ते कललाकृति ॥
यशस्ति० आ० २.३३०.

मांसं जीवशरीरं जीवशरीरं भवेन्न वा मांसम् ।
यद्वन्निंबो वृक्षो वृक्षस्तु भवेन्न वा निंबः ॥
दुग्धं शुद्धं न गोमांसं वस्तुवैचित्र्यमीदृशम् ।
विषघ्नं रत्नमाहेयं विषं च विपदे यतः ॥

का हिंसा - अहिंसा च ?

यत्स्यात्प्रमादयोगेन प्राणिषु प्राणहापनम् ।
सा हिंसा रक्षणं तेषामहिंसा तु सतां मता ॥

कः प्रमादयोगः ?

विकथाक्षकषायाणां निद्रायाः प्रणयस्य च ।
अभ्यासाभिरतो जन्तुः प्रमत्तः परिकीर्तितः ॥

अहिंसाव्रतम् —

देवतातिथिपित्रर्थं मन्त्रौषधिभयाय वा ।
न हिंस्याः प्राणिनः सर्वे अहिंसा नाम तद्व्रतम् ॥

गालनोपदेशः —

गृहकार्याणि सर्वाणि दृष्टिपूतानि कारयेत् ।
द्रवद्रव्याणि सर्वाणि पटपूतानि योजयेत् ॥

आसनं शयनं मार्गमन्नमन्यच्च वस्तु यत् ।
अदृष्टं तन्न सेवेत यथाकालं भजन्नपि ॥

संधानं पानकं धान्यं पुष्पं मूलं फलं दलम् ।
जीवयोनि न संग्राह्यं यच्च जीवैरुपद्रुतम् ॥

— ० —

तत्राहिंसा कुतो यत्र बह्वारम्भपरीग्रहः ।
वञ्चके च कुशीले च नरे नास्ति दयालुता ॥

यशस्ति० आ० २
पृ० ३३४-३३५.

मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यानि यथाक्रमम् ।
सत्त्वे गुणाधिके क्लिष्टे निर्गुणेऽपि च भावयेत् ॥

मैत्री —

कायेन मनसा वाचा परे सर्वत्र देहिनि ।
अदुःखजननी वृत्तिर्मैत्री मैत्रीविदां मता ॥

प्रमोदः —

तपोगुणाधिके पुंसि प्रश्रयाश्रयनिर्भरः ।
जायमानो मनोरागः प्रमोदो विदुषां मतः ॥

कारुण्यम् —

दीनाभ्युद्धरणे बुद्धिः कारुण्यं करुणात्मनाम् ।

माध्यस्थ्यम् —

हर्षामर्षोज्झिता वृत्तिर्माध्यस्थ्यं निर्गुणात्मनि ॥

इत्थं प्रयतमानस्य गृहस्थस्यापि देहिनः ।
करस्थो जायते मोक्षो नास्य दूरे च तत्पदम् ॥

पुण्यं पापं

पुण्यं तेजोमयं प्राहुः प्राहुः पापं तमोमयम् ।
तत्पापं पुंसि किं तिष्ठेद्दयादीधितिमालिनि ॥

परिणाममेव कारणमाहुः खलु पुण्य-पापयोः कुशलाः ।
तस्मात् पुण्योपचयः पापापचयश्च सुविधेयः ॥

यशस्ति० आ० २ पृ० ३३५-३६.

लोकाचारः —

ज्ञान-ख्याति-चमत्कारैर् यथालोकं प्रवर्तनम् ।
गुणदोषविभागेऽत्र लोक एव यतो गुरुः ॥

यशा० आ० ८. ३३६.

जीवरक्षा — तत्फलम् —

एका जीवदयैकत्र परत्र सकलाः क्रियाः ।
परं फलं तु पूर्वत्र कृषेश्चिन्तामणेरिव ॥

आयुष्मान् सुभगः श्रीमान् सुरूपः कीर्तिमान्नरः ।
अहिंसाव्रतमाहात्म्यादेकस्मादेव जायते ॥

सर्व एव हि जैनानां प्रमाणं लौकिको विधिः ।
यत्र सम्यक्त्वहानिर्न यत्र न व्रतदूषणम् ॥

यशा० आ० ८, पृ. ३७३.

जिनपूजनविषये

आप्लुतः संप्लुतस्वान्तः शुचिवासो विभूषितः ।
मौनसंयमसम्पन्नः कुर्याद्देवार्चनाविधिम् ॥
दन्तधावनशुद्धास्यो मुखवासोचिताननः ।
असंजातान्यसंसर्गः सुधीर्देवानुपाचरेत् ॥

यशा० आ० ८. पृ. ३७२-७३.

अथ जपविधिः

ज्ञाना०अ०२. ६.३९०. सर्वाक्षरात्मकाक्षात् मुक्ताक्षराद्येकवर्णविन्यासात् ।
निगदन्ति जपं केचिदहं तु सिद्धक्रमैरेव ॥१॥

" पातालमर्त्यखेचरसुरेषु सिद्धक्रमस्य मन्त्रस्य ।
आभिमानात्संसिद्धेः समवाये देवयोगमायाम् ॥२॥

" पुष्पैः पद्मभिरम्बुजबीजस्वर्णार्ककान्तरत्नैर्वा ।
निष्कम्पिताक्षवलयः पर्यङ्कस्थो जपं कुर्यात् ॥३॥

" अंगुष्ठे मोक्षार्थी तर्जन्यां साधु बहिरिदं नयतु ।
इतरास्वंगुलिषु पुनर्बहिरन्तश्चैहिकापेक्षी ॥४॥

" मनसा वा वचसा वा कार्यो जाप्यः समाहितस्वान्तैः ।
शतगुणमाद्ये पुण्यं सहस्रसंख्यं द्वितीये तु ॥५॥

" नियमितकरणग्रामः स्थानासनमानसप्रचारज्ञः ।
पवनप्रयोगनिपुणः सम्यक् सिद्धो भवेदशेषज्ञः ॥६॥

" इममेव मन्त्रमन्ते पंचत्रिंशत्प्रकारवर्णस्थम् ।
मुनयो जपन्ति विधिवत्परमपदावाप्तये नित्यम् ॥७॥

" मन्त्राणामखिलानामयमेकः कार्यकृद्भवेत्सिद्धः ।
अस्यैकदेशकार्यं परे तु कुर्युर्न ते सर्वे ॥८॥

स्त्रशक्ति० भा०२. कुलिककरतोऽर्द्धतं कनिष्ठिकान्तः प्रकाशकालेन ।
द.३९०. तदनु हृदाननमस्तककवचास्त्रविधिं विधातव्यः ९॥

,, संपूर्णमितिस्थपुंसो नादमानन्दसुन्दरं जपतः ।
सर्वसमीहितसिद्धिर्निःसंशयमस्य जायेत ॥१०॥

,, मंत्रोऽयमेव सेव्यः परत्र मंत्रे फलोपलम्भेऽपि ।
यद्यप्यग्रे विटपी फलति तथाप्यस्य सिच्यते मूलम् ॥११

,, अत्रामुत्र च नियतं कामितफलसिद्धये परो मंत्रः ।
नाभूदस्ति भविष्यति गुरुपंचकवाचकान्मंत्रात् ॥१२॥

,, अभिलषितकामधेनौ दुरितद्रुमपावके हि मंत्रेऽस्मिन् ।
दृष्टादृष्टफले सति परत्र मंत्रे कथं सजतु ॥१३॥

,, इत्थं मनोमनसि बाह्यमबाह्यवृत्तिं
कृत्वा हृषीकनगरं मरुतो नियम्य ।
सम्यग्जपं विदधतः सुधियः प्रयत्ना-
ल्लोकत्रयेऽप्य कृतिनः किममसाध्यमस्ति ॥१४॥

— o —

अथ ध्यानविधिः

म०भा०२. द.३८१. आदिदेवमजं परंज्योतिरीप्सुस्तद्धाम शाश्वतम्।
इमं ध्यानविधिं यत्नादभ्यस्यतु समाहितः ॥१

" तत्त्वचिन्तामृताम्भोधौ दृढमग्नतया मनः।
बहिर्विक्षेपो जडं कृत्वा ध्यानमासनमाचरेत् ॥२

" सूक्ष्मप्राणयमायामः सन्नसर्वांगसंचरः।
ग्रावोत्कीर्ण इवासीत ध्यानानन्दसुधां लिहन् ॥३

" यदेन्द्रियाणि पंचापि स्वात्मस्थानि समासते।
तदा ज्योतिः स्फुरत्यन्तश्चित्ते ...... निमज्जति ॥४

" चित्तस्यैकाग्रता ध्यानं ध्याताऽऽत्मा तत्फलप्रभुः।
ध्येयमात्माग...... ज्योतिस्तद्विधिर्देहयातना ॥५

" तैरश्चमामरं मानुष्यं मानसं भौममंगजम्।
स हेतुसमधीः सर्वमन्तरायं द्वयातिगः ॥६॥

" वाक्षमित्वमविध्याय न क्लीबत्वमभ्युत्यवे।
तस्मादक्लिश्यमानात्मा परं ब्रह्मैव चिन्तयेत् ॥७

" यत्रायमिन्द्रियग्रामो व्यासंगस्तेन विप्लवार।
नाश्नुवीत तमुद्देशं भजेताध्यात्मसिद्धये ॥८॥

८

कथा.आ.२. फल्गुजन्माप्ययं देहो यद्वलाम्बुफलायते ।
पृ.३९१. संसारसागरोत्तारे रक्ष्यस्तस्मात्प्रयत्नतः ॥९॥

S ,, नरे धीरे यथा वर्म क्षेत्रे सस्ये वृतिर्यथा ।
यथा तथा यथा सर्वो ध्यानशून्यस्य तद्विधिः ॥१०

,, बहिरन्तस्तमोवार्ते स्पन्दं दीपवन्मनः ।
यत्तत्त्वालोकनोल्लासि तत्स्याद्ध्यानं सबीजकम् ११

,, निर्विकारावतारासु चेतःस्रोतःप्रवृत्तिषु ।
आत्मन्येव स्फुरन्नात्मा भवेद्ध्यानमबीजकम् ॥१२॥

,, पृ.३९२. चित्तेऽनन्तप्रभावेऽस्मिन् प्रकृत्या रसवच्चले ।
ततेजसि स्थिरे सिद्धे न किं सिद्धिं जगत्त्रये ॥१३

,, निर्मलके मनोहंसे पुंहंसे सर्वतः स्थिरे ।
बोधहंसेऽखिलालोक्य सरोहंसः प्रजायते ॥१४

,, यद्यदस्मिन्मनःक्षेत्रे क्रियां तां तां समारभेत् ।
किंचिद्वेदयते भावं तथाप्यत्र न विभ्रमेत् ॥१५॥

,, विपक्षे क्लेशराशीनां यस्मान्नैव विधिर्मतिः ।
तस्मान्न विस्मयेतास्मिन्परं ब्रह्मलाभाश्रितः ॥१६

यशा० भा०२. क्षमावैश्वर्यविज्ञानदेवतासंगमादयः ।
पृ. ३९२. योगोन्मेषाद्भवन्तोऽपि नाभी तत्त्वविदां मुदे ॥१७

” भूमौ जन्मेति रत्नानां यथा सर्वत्र नोद्भवः ।
तथात्मजन्मेति ध्यानं सर्वत्राङ्गिनि नोद्भवेत् ॥१८

” तस्य कालं वदन्त्यन्तर्मुहूर्तं मुनयः परम् ।
अपरस्पन्दमानं हि तत्परं दुर्धरं मनः ॥१९

” तत्कालमपि तद्ध्यानं स्फुरदेकाग्रमात्मनि ।
उच्चैः कर्मोच्चयं भिन्द्याद्वज्रं शैलमिव क्षणात् ॥२०

” कल्पैरप्यम्बुधिः शक्यश्चुलुकैर्नोच्चुलुम्पितुम् ।
कल्पान्तभूः पुनर्वातस्तं मुहुः शोषमानयेत् ॥२१

” रूपे मरुति चित्ते च तथान्यत्र ..... यो विशेत् ।
लभेत कामितं तद्वदात्मना परमात्मनि ॥२२

” वैराग्यं ज्ञानसंपत्तिरसंगः स्थिरचित्तता ।
ऊर्मिस्मयसहत्वं च पंच योगस्य हेतवः ॥२३

” आधिव्याधिविपर्यासप्रमादालस्यविभ्रमाः ।
अलाभः संगितास्थैर्यमेते तस्यान्तरायकाः ॥२४

ता.भा.२. पृ.३९२. यः कंठ्यैस्तुदत्यंगं यश्च लिम्पति चन्दनैः ।
रोषतोषाविहीनात्मा तयोरासीत लोष्ठवत् ॥२५॥

" पृ.३९३. ज्योति बिन्दुः कलानादः कुंडलीवायुसंचरः ।
मुद्रामंडलचोद्यानि निर्बीजीकरणादिकम् ॥२६

" नाभौ नेत्रे ललाटे च ब्रह्मग्रन्थौ च तालुनि ।
अग्निमध्ये रवौ चन्द्रे लूता तन्तौ हृदङ्कुरे ॥२७॥

" मृत्युंजयं यदन्तेषु तत्तत्त्वं किल मुक्तये ।
अहो मूढधियामेष नयः स्वपरवंचनः ॥२८

" कर्माण्यपि यदीमानि साध्यान्येवंविधैर्नरैः ।
अलं तपोजपाद्यैश्छिद्रानाध्ययनकर्मभिः ॥२९

" योऽविकारितरम्येषु क्षणं देहार्त्तिहारिषु ।
इन्द्रियार्थेषु वश्यात्मा सोऽपि योगी किलोच्यते ॥३०

" यस्येन्द्रियार्थतृष्णापि जर्जरीकुरुते मनः ।
तन्निरोधभुवो धाम्नः स ईप्सेत कथं नरः ॥३१

" आत्मना संचितं दोषं यातनायोगकर्मभिः ।
कालेन क्षपयन्तीति योगी रोगी च कल्पताम् ॥३२॥

दशा०आ०२. लाभेऽलाभे वने वासे मित्रेऽमित्रे प्रियेऽप्रिये ।
द.३९२. सुखे दुःखे समानात्मा भवेद्ध्यानधीः सदा ॥३३

„ परे ब्रह्मण्यनूचानो धृतिमैत्रीदयान्वितः ।
अन्यत्र सूनृताद्वाक्यान्नित्यं वाचंयमी भवेत् ॥३४

„ संयोगे विप्रलम्भे च निदाने परिदेवने ।
हिंसायामनृते स्तेये भोगरक्षासु तत्परे ॥३५

„ जन्तोरनन्तसंसारभूमिनोरथवर्त्मनी ।
आर्त्तरौद्रे त्यजेद्ध्याने दुरन्तफलदायिनी ॥३६

„ बोधयामकपाटे ते मुक्तिमार्गार्गले परे ।
सोपाने श्वभ्रलोकस्य तत्त्वेक्षावृत्तिपक्ष्मणी ॥३७

„ लेशतोऽपि मतो यावदेते समाधितिष्ठतः ।
एव जन्मतरुस्तावदुच्चैः समधिरोहति ॥३८

द.३९४. ज्वलन्नञ्जनमाधत्ते प्रदीपो न रविः पुनः ।
तथाशयविशेषेण ध्यानमारभते फलम् ॥३९

„ प्रमाणनयनिक्षेपैः सानुयोगैर्विशुद्धधीः ।
मतिं तनोति तत्त्वेषु धर्मध्यानपरायणः ॥४०

ज्ञा०अ०२. अरहस्ये यथा लोके सती काञ्चनकर्मणि ।
अरहस्यं तथेच्छन्ति सुधियः पद्योगमम् ॥४१

" यः खलत्वल्पबोधानां विचारेष्वपि मादृशी ।
स संसारार्णवे मज्जज्जन्त्वालम्बः कथं भवेत् ॥४२

प्रमाणीकृत्य सार्वज्ञीमाज्ञामर्थावधारणम् । (इत्याज्ञा)
गहनानां पदार्थानां माज्ञाविचय उच्यते ॥४३॥
(तत्वा०टी०७.४०)

मत्ता० " अहो मिथ्यातमः पुंसां मुक्तिद्योतैः स्फुरत्यपि ।
यदन्धयति चेतांसि रत्नत्रयपरिग्रहे ॥४४

" आशास्महे तदेतेषां ---- यत्रास्तकल्मषाः ।
इदमेते प्रपद्यन्ति तत्त्वं दुःखनिबर्हणम् ॥४५॥

कथं मार्गं प्रपद्येरन्नमी उन्मार्गतो जनाः ।
अपायमिति या चिन्ता तदपायविचारणम् ॥४६
(तत्वा०७.४१.) (इत्यपायः)

" अकृत्रिमो विचित्रात्मा मध्ये च त्रसनाडिमान् ।
मरुत्त्रयीवृतो लोकः प्रान्ते तद्धामनिष्ठितः ॥४७
(इति लोकः)

" रेणुवज्जन्तवस्तत्र तिर्यगूर्ध्वमधोऽपि च ।
अनारतं भ्रमन्त्येते निजकर्मानिलेरिताः ॥४८॥
(इति विपाकः)

यश-आ-२ पृ-३९८ इति चिन्तयतो धर्म्यं यतात्मेन्द्रियचेतसः ।
तमांसि द्रवमायान्ति द्वादशात्मोदयादिव ॥४९

" भेदं विवर्जिताभेदमभेदं भेदवर्जितम् ।
ध्यायन्सूक्ष्मक्रियाशुद्धो निष्क्रियं प्रतिपद्यते ॥५०

" प्रक्षीणोभयकर्माणं जन्मदोषैर्विवर्जितम् ।
लब्धात्मगुणमात्मानं मोक्षमाहुर्मनीषिणः ॥५१

" पृ-३९९ माध्यस्थमनुप्रेक्षाः सप्ततत्त्वं जिनेश्वरम् ।
ध्यायेदागमचक्षुष्मान् प्रसंख्यानपरायणः ॥५२

" जाने तत्त्वं यथैवेति संश्रद्धे तदनन्यधीः ।
मुञ्चेऽहं सर्वमारम्भमात्मन्यात्मानमादधे ॥५३

" आत्मायं बोधिसंपत्तेरात्मन्यात्मानमात्मना ।
यदा सूते तदात्मानं लभते परमात्मना ॥५४

" ध्यातात्मा ध्येयमात्मैव ध्यानमात्मा फलं तथा ।
आत्मा रत्नत्रयात्मोक्तो यथा युक्तिपरिग्रहः ॥५५

" सुखामृतसुधासूतिस्तद्द्वेसद्यावचलः ।
परं ब्रह्माहमत्रासे तमःपाशावशीकृतः ॥५६॥

यश. आ. २. पृ. ३०४. यदा चकास्ति मे चेतस्तद्ध्यानोदयगोचरम् ।
तदाहं जगतां चक्षुः स्यामादित्य इवात्मना ॥५७

" आदौ मध्वमधु प्रान्ते सर्वमिन्द्रियजं सुखम् ।
प्रातःस्नायिषु हेमन्ते तोयमुष्णमिवाङ्गिषु ॥५८

" यो दुरामयदुर्दर्शो वक्त्रग्रासो यमोऽङ्गिनि ।
स्वभावसुभगे तस्य स्पृहा केन निवार्यते ॥५९

" जन्म-यौवन-संयोग-सुखानि यदि देहिनाम् ।
निर्विपक्षाणि को नाम सुधीः संसारमुत्सृजेत् ॥६०

" अनुध्यायेत नायूंषि नापि मृत्युमुपाहरेत् ।
भृतो भृत्य इवासीत कालावधिमविस्मरन् ६१

" महाभोगोऽहमद्यास्मि यत्तत्त्वरुचिचेतसा ।
सुविशुद्धान्तरात्मास्ते तमःपारे प्रतिष्ठितः ॥६२

" तन्नास्ति यदहं लोके सुखं दुःखं च नाप्तवान् ।
स्वप्नेऽपि न मया प्राप्तो जैनागमसुधारसः ॥६३

" सम्यगेतत्सुधाम्भोधेर्बिन्दुमप्याप्तिहन्मुहुः ।
जन्तुर्न जातु जायेत जन्मज्वलनभाजनः ॥६४

महा० आ० २.
श्लो० ३९-५१

देवं देवसभासीनं पंचकल्याणनायकम् ।
चतुस्त्रिंशद्गुणोपेतं प्रातिहार्यविशोभितम् ॥६५

" निरंजनं जिनाधीशं परमं रमयाश्रितम् ।
अच्युतं च्युतदोषौघमभवं भवसङ्कुलम् ॥६६

" सर्वसंस्तुत्यमस्तुत्यं सर्वेश्वरमनीश्वरम् ।
सर्वाराध्यमनाराध्यं सर्वाश्रयमनाश्रयम् ॥६७

" प्रभवं सर्वविद्यानां सर्वलोकपितामहम् ।
सर्वसत्त्वहितारम्भं गतसर्वमसर्वगम् ॥६८

" नम्रामरकिरीटांशुपरिवेषनभस्तले ।
भवत्पादद्वयद्योतिनखनक्षत्रमण्डलम् ॥६९

" स्तूयमानमनूचानै[1]र्ब्रह्मोद्यैर्ब्रह्मकामिभिः ।
अध्यात्मगम्यवेद्योभिर्योगिमुख्यैर्महर्द्धिभिः ॥७०

" नीरूपं रूपिताशेषमशब्दं शब्दमिच्छितम् ।
अस्पर्शं योगसंस्पर्शमरसं सरसागमम् ॥७१

" गन्धैः सुरभितात्मानमगन्धं गुणसंगमम् ।
व्यतीतेन्द्रियसम्बन्धमिन्द्रियार्थावभासकम् ॥७२

---

१ अनूचाने व्रते प्रसोक्ताने संयमे नियमे यमे ।
यस्योच्चैः सर्वदा चेतो सोऽनूचानः प्रकीर्तितः ॥
महा० आ० २. श्लो. ४१.

यशो.आ.२.
६.२८६. भुवमानन्दसस्यानामम्भस्तृष्णानलार्चिषाम् ।
पवनं दोषरेणूनामग्निमेनोवनीरुहाम् ॥७३॥

,, यजमानं सदर्थानां व्योमालेपादिसंपदाम् ।
भानुं भव्यारविन्दानां चन्द्रं मोक्षामृतश्रियाम् ॥७४

,, अतावकगुणं सर्वं त्वं सर्वगुणभाजनः ।
त्वं स्वच्छः सर्वकामानां कामस्वाच्छन्निमीलनः ॥७५

,, खसुप्रदीपनिर्वाणं प्राकृतं स्याज्जगत्त्रयम् ॥७६॥
खसुप्रदीपनिर्वाणे प्राकृते वा त्वयि स्फुटम् ।

,, त्रयीमार्गं त्रयीरूपं त्रयीमुक्तं त्रयीपतिम् ।
त्रयीव्याप्तं त्रयीतत्त्वं त्रयीचूडामणिस्थितम् ॥७७

६.२९८. जगतां कौमुदीचन्द्रं कामकल्पावनीरुहम् ।
गुणचिन्तामणिक्षेत्रं कल्याणागमनाटकम् ॥७८

,, प्रणिधानप्रदीपेषु साक्षादिव चकास्त तम् ।
ध्यायेज्जगत्त्रयार्चार्हं महिम्नं सर्वतोमुखम् ॥७९

,, आहुस्तस्मात्परं ब्रह्म तस्मादैन्द्रं पदं करे ।
इमास्तस्मादयत्नाप्याश्चक्राङ्काः क्षितिपश्रियः ॥८०

यो०शा०१२. श्लो.३८. यं यमध्यात्मकमाप्नोति भावमस्मयमत्सराः ।
तत्प्रदाय दधत्यन्तः स स तत्रैव लीयते ॥ ८१

,, अनुपायानिलोद्भ्रान्तं पुंसस्तूणं मनोदलम् ।
तद्भ्रमावेव भज्येत लीयमानं चिरादपि ॥ ८२

,, ज्योतिरेकं ...... देवः करीषाग्निसमित्समः ।
तत्प्राप्त्युपायदिङ्मूढा भ्रमन्ति भवकानने ॥ ८३

,, परापरपरं देवमेवं चिन्तयतो यतेः ।
भवन्त्यतीन्द्रियास्ते ते भावा लोकोत्तरश्रियः ॥ ८४

,, व्योमच्छाया नरोत्संगि यथा मूर्तिमपि स्वयम् ।
योगयोगात्तथात्मायं भवेत्प्रत्यक्षवीक्षणः ॥ ८५

,, न ते गुणा न तज्ज्ञानं न सा दृष्टिर्न तत्सुखम् ।
यद्योगद्योतनेन स्यादात्मन्यस्ततमश्चये ॥ ८६

१९८।

यशो०आ०२, ६.३९८. कुर्यात्तपो जपेन्मंत्रान्नमस्येद्वापि देवताः ।
स्पष्टं यदि तच्चेतो क्लिष्टः सोऽमुत्र चेह च ॥

" ध्यायेद्वा वाङ्मयं ज्योतिर्गुरुपंचकवाचकम् ।
एतद्धि सर्वविद्यानामधिष्ठानमनश्वरम् ॥

" ध्यायन्विन्यस्य देहेऽस्मिन्निदं मन्त्रमुद्रया ।
सर्वनामादिवर्णाहं वर्णाद्यन्तं सबीजकम् ॥

" तपःश्रुतविहीनोऽपि तद्ध्यानाविद्धमानसः ।
न जातु तमसां स्पृष्टा तत्त्वरुचिदीप्तधीः ॥

" अधीत्य सर्वशास्त्राणि विधाय च तपः परम् ।
इदं मंत्रं स्मरन्त्यन्ते मुनयोऽनन्तचेतसः ॥

" मंत्रोऽयं स्मृतिधाराभिश्चित्तं यस्याभिवर्षति ।
तस्य सर्वे प्रशाम्यन्ति क्षुद्रोपद्रवपांसवः ॥

" अपवित्रः पवित्रो वा सुस्थितो दुःस्थितोऽपि वा ।
" भवत्येतत्स्मृतिर्जन्तुरास्पदं सर्वसम्पदाम् ॥

ध्यानमा॰२१ ६.३९८. उक्तं लोकोत्तरं ध्यानं किंचिल्लौकिकमुच्यते ।
प्रकीर्णकप्रपंचेन दृष्टादृष्टफलाश्रयम् ॥

" पंचमूर्तिमयं बीजं नासिकाग्रे विचिन्तयन् ।
निधाय संगमं चेतो दिव्यज्ञानमवाप्नुयात् ॥

" यत्र यत्र हृषीकेऽस्मिन्नुद्धीतञ्चलं मनः ।
तत्र तत्र लभेतायं बाह्यगाह्याश्रयं सुखम् ॥

" स्थूलं सूक्ष्मं द्विधा ध्यानं तत्त्वबीजसमाश्रयम् ।
आद्येन लभते कामं द्वितीयेन परं पदम् ॥

" पद्ममुत्थापयेत्पूर्वं नाडीं संचालयेत्ततः ।
मरुच्चतुष्टयं पश्चात्प्रचारयतु चेतसि ॥

" दीपहस्तो यथा कश्चित्किंचिद्दालोक्य तं त्यजेत् ।
ज्ञानेन ज्ञेयमालोक्य पश्चात्तं ज्ञानमुत्सृजेत् ॥

" सर्वपापास्रवे क्षीणे ध्याने भवति भावना ।
पापोपहतबुद्धीनां ध्यानवार्तापि दुर्लभा ॥
" दधिभावगतं क्षीरं न पुनः क्षीरतां व्रजेत् ।
तत्त्वज्ञानविशुद्धात्मा पुनः पापैर्न लिप्यते ॥

भाग.आ.२ पृ.३९९. मन्दं मन्दं क्षिपेद्वायुर्मन्दं मन्दं विनिक्षिपेत् ।
न क्वचिद्धार्यते वायुर्न च शीघ्रं प्रमुच्यते ॥

रूपं स्पर्शं रसं गन्धं शब्दं चैव विदूरतः ।
आसन्नमिव गृह्णन्ति विचित्रा योगिनो गतिः ॥

दग्धे बीजे यथात्यन्तं प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।
कर्मबीजे तथा दग्धे न रोहति भवाङ्कुरः ॥

नाभौ चेतसि नासाग्रे दृष्टौ भाले च मूर्धनि ।
विहारयेन्मनो हंसं सदा कायसरोवरे ॥

यायाद्व्योम्नि जले तिष्ठेन्निर्भीर्दहनलार्चिषि ।
मनो मरुत्प्रयोगेण शस्त्रैरपि न बाध्यते ॥

जीवः शिवः शिवो जीवः किं भेदोऽस्त्यत्र कश्चन ।
पाशबद्धो भवेज्जीवः पाशमुक्तः शिवः स्मृतः ॥

साकारं नश्वरं सर्वमनाकारं न दृश्यते ।
पक्षद्वयविनिर्मुक्तं कथं ध्यायन्ति योगिनः ॥

मशा.आ.२. अत्यन्तं मलिनो देहः पुमानत्यन्तनिर्मलः ।
८.३९८. देहादेनं पृथक्कृत्वा तस्मान्नित्यं विचिन्तयेत् ॥

" तोयमध्ये यथा तैलं पृथग्भावेन तिष्ठति ।
तथा शरीरमध्येऽस्मिन्पुमानास्ते पृथक्तया ॥

" दध्नः सर्पिरिवात्मायमुपायेन शरीरतः ।
पृथक्क्रियेत तत्त्वज्ञैश्चिरं संसर्गवानपि ॥

" पुष्पामोदौ तरुच्छाये यद्वत्सकलनिष्कले ।
तद्वत्तौ देहदेहस्थौ यद्वा लपनबिम्बवत् ॥

८.४००. आ.२. एकस्तम्भं नवद्वारं पंच पंचजनाश्रितम् ।
अनेककक्षमेवेदं शरीरं योगिनां गृहम् ॥
" ध्यानाभ्यासान्तरङ्गस्य क्षान्तियोगिदृतस्य च ।
अत्रैव रमते चित्तं योगिनो योगबान्धवे ॥
" रज्जुभिः कृष्यमाणः स्याद्यथा पारिप्लवो हयः ।
कश्चस्तथेन्द्रियैरात्मा ध्याने लीयेत न क्षणम् ॥
" रक्षां संहरणं सृष्टिं गेभुज्ञाभूतवर्षणम् ।
विधाय चिन्तयेदाप्तमाप्तरूपधरः स्वयम् ॥

शा.ट.अ.२. पृ.४००. धूमवान्निर्वमेत्पापं गुरुबीजेन तादृशा ।
गृह्णीयादमृतं तेन तद्ध्यैर्नि मुहुर्मुहुः ॥

" संन्यस्ताभ्यामधोऽङ्घ्रिभ्यामूर्वोरुपरि मुक्तितः ।
भवेच्च समगुल्फाभ्यां पद्मवीर सुखासनम् ॥

तत्र सुखासनस्येदं लक्षणम् —

" गुल्फोत्तानकराङ्गुष्ठे रेखारोमालिनासिकाः ।
समदृष्टिः समाः कुर्युर्नातिस्तब्धो न वामनः ॥

" तालत्रिभागमध्याङ्घ्रिः स्थिरग्रीवशिरोऽधरः ।
समनिष्पन्दपार्ष्णिग्रजानुभ्रूहस्तलोचनः ॥

" नखाकृतिर्न कण्डूतिर्नौष्ठि भक्तिर्न कम्पति ।
न पर्वगणितिः कार्या नोत्किरन्दोलितः स्थितिः ॥

" न कुर्याद्दूरदृक्पातं नैव केकवदीक्षणम् ।
" न स्पन्दं पक्ष्ममालानां तिष्ठेन्नासाग्रदर्शनः ॥

" विक्षेपाक्षेपसंमोहदूरीहरहिते हृदि ।
लब्धतत्त्वे करस्थोऽयमभ्यासो ध्यानजो विधिः ॥

— ० —

यशस्ति० आ०२. पृ.४१०. जितेन्द्रियाणि सर्वाणि यो वेत्त्यात्मानमात्मना ।
गृहस्थो वानप्रस्थो वा स जितेन्द्रिय उच्यते ॥१

〃 मान-माया-मदामर्षक्षपणात्क्षपणः स्मृतः ।
यो न श्रान्तो भवेद्भ्रान्तेस्तं विदुः श्रमणं बुधाः ॥२

〃 यो हताशः प्रशान्ताशस्तमाशाम्बरमूचिरे ।
यः सर्वसंगसंत्यक्तः स नग्नः परिकीर्तितः ॥३॥

〃 रेषणात्क्लेशराशीनामृषिमाहुर्मनीषिणः ।
मान्यत्वादात्मविद्यानां महद्भिः कीर्त्यते मुनिः ॥४

〃 यः पापपाशनाशाय यतते स यतिर्भवेत् ।
योऽनीहो देहगेहेऽपि सोऽनगारः सतां मतः ॥५॥

〃 आत्माऽशुद्धिकरैर्यस्य न संगः कर्मदुर्जनैः ।
स पुमाञ्शुचिराख्यातो नाम्बुसंप्लुतमस्तकः ॥६

〃 धर्मकर्मफलेऽनीहो निवृत्तो धर्मकर्मणः ।
तं निर्ममुशन्तीह केवलात्मपरिच्छदम् ॥७

〃 यः कर्मद्वितयातीतस्तं मुमुक्षुं प्रचक्षते ।
पाशैर्लौहस्य हेम्नो वा यो बद्धो बद्ध एव सः ॥८

(२४)

यश.आ.२. उ.४११. निर्ममो निरहंकारो निर्मानमदमत्सरः ।
निन्दायां संस्तवे चैव समधीः शंसितव्रतः ॥९

" सोऽवगम्य यथाम्नायं तत्त्वं तत्त्वैकभावनः ।
वाचंयमः स विज्ञेयो न मौनी पशुवन्नरः ॥१०

" श्रुते व्रते प्रसंख्याने संयमे नियमे यमे ।
यस्योच्चैः सर्वदा चेतः सोऽनूचानः प्रकीर्तितः ॥११

" योऽक्षस्तेनेष्वविश्वस्तः शाश्वते पथि निष्ठितः ।
समस्तसत्त्वविश्वास्यः सोऽनाश्वानिह गीयते ॥१२

" तत्त्वे पुमान मनः पुंसि स तुष्यक्षकदम्बकम् ।
यस्य युक्तं स योगी स्यान्न परेच्छादुरीहितः ॥१३

" कामः क्रोधो मदो माया लोभश्चेत्यग्निपंचकम् ।
येनेदं साधितं स स्यात्कृती पंचाग्निसाधकः ॥१४

" ज्ञानं ब्रह्म दया ब्रह्म ब्रह्म कामविनिग्रहः ।
सम्यगत्र वसन्नात्मा ब्रह्मचारी भवेन्नरः ॥१५

" क्षान्तियोषिति यो सक्तः सम्यग्ज्ञानातिथिप्रियः ।
स गृहस्थो भवेन्नूनं मनोदैवतसाधकः ॥१६॥

उ०भा०२,
पृ०४१२.

ग्राम्यमर्थं बहिश्चान्तर्यः परित्यज्य संयमी ।
वानप्रस्थः स विज्ञेयो न वनस्थः कुटुम्बवान् ॥१७

" संसाराग्निशिखाच्छेदो येन ज्ञानासिना कृतः ।
तं शिखाच्छेदिनं प्राहुर्न तु मुण्डितमस्तकम् ॥१८

" कर्मात्मनो विवेक्ता यः क्षीर-नीर समानयोः ।
भवेत्परमहंसोऽसौ नाग्निवत्सर्वभक्षकः ॥१९

" ज्ञाने मनो वपुर्वृत्तौ नियमैरिन्द्रियाणि च ।
नित्यं यस्य प्रदीप्तानि स तपस्वी न वेषवान् ॥२०

" पंचेन्द्रियप्रवृत्ताख्यास्तिथयः पंच कीर्तिताः ।
संसारे श्रयहेतुत्वात्ताभिर्मुक्तोऽतिथिर्भवेत् ॥२१

" अद्रोहः सर्वसत्त्वेषु यज्ञो यस्य दिने दिने ।
स पुमान् दीक्षितात्मा स्यान्न त्वजादियमाशयः ॥२२

" दुष्कर्मदुर्जनास्पर्शी सर्वसत्त्वहिताशयः ।
स श्रोत्रियो भवेत्सत्यं न तु यो बाह्यशौचवान्
॥२३

" आत्माग्नौ दयामन्त्रैः सम्यक्कर्मसमिच्चयम् ।
यो जुहोति स होता स्यान्न बाह्याग्निसमेधकः ॥
॥२४॥

य०आ० २. ११२. भावपुष्पैर्यजेद्देवं व्रतपुष्पैर्वपुर्गृहम् ।
क्षमापुष्पैर्मनोवह्निं यः स यष्टा सतां मतः ॥२५॥

योऽर्हज्ज्ञानामृतात्मा यः प्रभुर्भावनत्विजाम् ।
सोऽध्वर्युरिह बोद्धव्यः शिवशर्माध्वरोद्धुरः ॥२६

विवेकं वेदयेदुच्चैर्यः शरीर-शरीरिणोः ।
स प्रीत्यै विदुषां वेदो नाखिलक्षयकारणम् ॥२७

जातिर्जरा मृतिः पुंसां त्रयी संसृतिकारणम् ।
एषा त्रयी यतस्त्रय्याः क्षीयते सा त्रयी मता ॥२८

अहिंस्रः सद्व्रतो ज्ञानी निरीहो निष्परिग्रहः ।
यः स्यात्स ब्राह्मणः सत्यं न तु जातिमदान्धलः[1] ॥२९

सा जातिः परलोकाय यस्याः सद्धर्मसंभवः ।
न हि सस्याय जायेत शुद्धा भूर्बीजवर्जिता ॥३०॥

स शैवो यः शिवज्ञाता स बौद्धो योऽन्तरात्मभृत् ।
स सांख्यो यः प्रसंख्यावान्स द्विजो यो न जन्मवान् ॥३१

---

1 ब्राह्मण की विशेष व्याख्याके लिए देखो उत्तराध्ययनका [illegible] - अध्ययन.

ब्राह्मण धर्म —

जो न सज्जइ आगंतुं पव्वयंतो न सोयई ।
रमइ अज्जवयणम्मि तं वयं बूम माहणं ॥१॥

जायरूवं जहामट्ठं निद्धंतमलपावगं ।
रागदोसभयाईयं तं वयं बूम माहणं ॥२॥

तवस्सियं किसं दंतं अवचियमंस-सोणियं ।
सुव्वयं पत्तनिव्वाणं तं वयं बूम माहणं ॥३॥

तसपाणे वियाणित्ता संगहेण य थावरे ।
जो न हिंसइ तिविहेणं तं वयं बूम माहणं ॥४॥

कोहा वा जइ वा हासा लोहा वा जइ वा भया ।
मुसं न वयई जो उ तं वयं बूम माहणं ॥५॥

चित्तमंतमचित्तं वा अप्पं वा जइ वा बहुं ।
न गिण्हाइ अदत्तं जे तं वयं बूम माहणं ॥६॥

दिव्व-माणुस-तेरिच्छं जो न सेवइ मेहुणं ।
मणसा काय-वक्केणं तं वयं बूम माहणं ॥७॥

जहा पोम्मं जले जायं नोवलिप्पइ वारिणा।
एवं अलित्तं कामेहिं तं वयं बूम माहणं ॥८॥

अलोलुयं मुहाजीविं अणगारं अकिंचणं।
असंसत्तं गिहत्थेसु तं वयं बूम माहणं ॥९॥

जहित्ता पुव्वसंजोगं नाइसंगे य बंधवे।
जो न सज्जइ भोगेसु तं वयं बूम माहणं ॥१०॥

न वि मुंडिएण समणो न ओंकारेण बंभणो।
न मुणी रण्णवासेणं कुसचीरेण ण तावसो ॥११॥

समयाए समणो होइ बंभचेरेण बंभणो।
नाणेण मुणी होइ तवेण होइ तावसो ॥१२॥

कम्मुणा बंभणो होइ कम्मुणा होइ खत्तियो।
वइस्सो कम्मुणा होइ सुद्दो हवइ कम्मुणा ॥१३॥ (मा)

— o —

अर्थ के लिए देखो महावीर-वाणी पृ. १४६-१५१.

पहले अर्थ सल्लेखना समझाओ (२९)

अथ सल्लेखनाप्रकरणम् —

सा० अ० २. पृ० ४९३. तरुदलमिव परिपक्वं स्नेहविहीनं प्रदीपमिव देहम्।
स्वयमेव विनाशोन्मुखमवबुध्य करोतु विधिमन्त्यम् ॥१॥

" गहनं न शरीरस्य हि विसर्जनं किंतु गहनमिह वृत्तम्।
तन्न स्थास्नु विनाश्यं न नश्वरं शोच्यमिदमाहुः ॥२॥

" प्रतिदिवसं विजहद्बलमुज्झद्भुक्तिं त्यजत्प्रतीकारम्।
वपुरेव नृणां निगिरति चरमचरित्रोदयं समयम् ॥३॥

" स्वविधा पापकृतेरिव जनिताखिलकायकम्पनातङ्का।
यमदूतीव जरा यदि समागता जीविते कस्तर्षः ॥४॥

" कर्णान्तकेशपाशग्रहणविधिबोधितोऽपि यदि जरया।
स्वस्य हितैषी न भवति तं किं मृत्युर्न संग्रसते ॥५॥

" उपवासादिभिरङ्गे कषायदोषे च बोधिभावनया।
कृतसल्लेखनकर्मा प्राणाकामाय यतेत गणमध्ये ॥६॥

" यमनियमस्वाध्यायास्तपांसि देवार्चनाविधिर्दानम्।
एतत्सर्वं निष्फलमवसाने चेन्मनो मलिनम् ॥७॥

" द्वादश वर्षाणि नृपः शिक्षितशस्त्रो रणेषु यदि मुह्येत्।
किं स्यात्तस्यास्त्रविधेर्यथा तथान्ते यतेः पुराचरितम् ॥८॥

रत्नक० १२२. उपसर्गे दुर्भिक्षे जरसि रुजायां च निःप्रतीकारे।
धर्माय तनुविमोचनमाहुः सल्लेखनामार्याः ॥९॥

१२३. अन्तःक्रियाधिकरणं तपःफलं सकलदर्शिनः स्तुवते ।
तस्माद्यावद्विभवं समाधिमरणे प्रयतितव्यम् ॥१०॥

१२४. स्नेहं वैरं संगं परिग्रहं चापहाय शुद्धमनाः ।
स्वजनं परिजनमपि च क्षान्त्वा क्षमयेत्प्रियैर्वचनैः ॥११॥

१२५. आलोच्य सर्वमेनः कृतकारितमनुमतं च निर्व्याजम् ।
आरोपयेन्महाव्रतमामरणस्थायि निश्शेषम् ॥१२॥

१२६. शोकं भयमवसादं क्लेदं कालुष्यमरतिमपि हित्वा ।
सत्त्वोत्साहमुदीर्य च मनः प्रसाद्यं श्रुतैरमृतैः ॥१३॥

१२७. आहारं परिहाप्य क्रमशः स्निग्धं विवर्धयेत्पानम् ।
स्निग्धं च हापयित्वा खरपानं पूरयेत्क्रमशः ॥१४॥

१२८. खरपानहापनामपि कृत्वा कृत्वोपवासमपि शक्त्या ।
पंचनमस्कारमनास्तनुं त्यजेत्सर्वयत्नेन ॥१५॥

कदली घातवदायुर्न कृतिनां सकृदेव विरतिमुपयाति ।
तत्र पुनर्नैव विधिर्यद्दैवे क्रमविधिर्नास्ति ॥१६॥

सूरौ प्रवचनकुशले साधुजने यत्नकर्मणि प्रवणे ।
चित्ते च समाधिरते किमिहासाध्यं यतेरस्ति ॥१७॥

— ० —

[illegible] (४१)
कषायप्रकरणम् — देखो प्रकरण १९०

स्थानि. अ.२. पृ.४९६. कषन्ति सन्तापयन्ति दुर्गतिसङ्गसंपादनेनात्मानमिति कषायाः क्रोधादयः। अथवा यथा विशुद्धस्य वस्तुनो नैयग्रोधादयः कषायाः कालुष्यकारिणः, तथा निर्मलस्यात्मनो मलिनत्वहेतुत्वात्कषाया इव कषायाः। तत्र स्वपरापराधाभ्यामात्मेतरयोरपायोपायानुष्ठानमशुभपरिणामजननं वा क्रोधः। विद्याविज्ञानैश्वर्यादिपूज्यपूजाव्यतिक्रमहेतुरहंकारो युक्तिदर्शितेऽपि दुराग्रहापरित्यागो वा मानः। मनोवाक्कायक्रियाणामयथातथ्यात्परवंचनाभिः प्रायेण प्रवृत्तिः ख्यातिपूजालाभाद्यभिवेशेन वा माया। चेतनाचेतनेषु वस्तुषु चित्तस्य महान्ममेदंभावस्तदभिवाञ्छाविताणो महान् संतोषोऽसंतोषो वा लोभः।

" सम्यक्त्वं घ्नन्त्यनन्तानुबन्धिनस्ते कषायिकाः।
अप्रत्याख्यानरूपाश्च देशव्रतविघातिनः॥१॥

" प्रत्याख्यानस्वभावाः स्युः संयमस्य विनाशकाः।
चारित्रे तु यथाख्याते कुर्युः संज्वलनाः क्षतिम्॥२॥

" पाषाण-भू-रजो-वारिलेखाप्रख्यभाग्भवेत्।
क्रोधो यथाक्रमं गत्यै श्वभ्रतिर्यङ्नराकिनाम्॥३॥

शिलास्तम्भास्थिसाद्रेभवेत्रवृत्ति द्वितीयकः ।
अधःपशुनरस्वर्गगतिसंगतिकारणम् ॥४॥

वेणुमूलैरजाशृंगैर्गोमूत्रैश्चामरैः समाः ।
माया तथैव जायेत चतुर्गतिवितीर्णये ॥५॥

कृमिनीलीवपुर्लेपहरिद्रारागसंनिभः ।
लोभः कस्य न संजातस्तद्वत्संसारकारणम् ॥६॥

किंच —

यथौषधक्रियारिक्ता रोगिणोऽपथ्यसेविनः ।
क्रोधस्यास्य तथा रिक्ताः समाधिश्रुतसंयमाः ॥७॥

मानदावाग्निदग्धेषु मदोषरकषायिषु ।
नृद्रुमेषु प्ररोहन्ति न सच्छायोचितांकुराः ॥८॥

यावन्मायानिशालेशोऽप्यात्माम्बुषु कृतास्पदः ।
न प्रबोधश्रियं तावद्धत्ते चित्ताम्बुजाकरः ॥९॥

लोभकीकसचिह्नानि चेतःश्रोतांसि दूरतः ।
गुणा धन्यास्त्यजन्तीह चण्डालसरसीमिव ॥१०॥

ज्ञा०अ०२. पृ.७८. तस्मान्मनो निकेतेऽस्मिन्निदं शल्यचतुष्टयम् ।
यतेतोद्धर्तुमात्मज्ञः क्षेमाय शमकीलकैः ॥११॥

— o —

" षट्स्वर्थेषु विसर्पन्ति स्वभावादिन्द्रियाणि षट् ।
तत्स्वरूपपरिज्ञानात्प्रत्यावर्तेत सर्वदा ॥१२॥

" आपाते सुन्दरारम्भैर्विपाके विरसक्रियैः ।
विषैर्वा विषयैर्ग्रस्ते कुतः कुशलमात्मनि ॥१३॥

" दुश्चिन्तनं दुरालापं दुर्व्यापारं च नाचरेत् ।
व्रती व्रतविशुद्ध्यर्थं मनोवाक्कायसंयमम् ॥१४॥

" अभ्यागतातिचाराणां गृहीतेषु व्रतेषु यत् ।
रक्षणं क्रियते शश्वत्तद्भवेद्व्रतपालनम् ॥१५॥

" वैराग्यभावना नित्यं नित्यं तत्त्वविचिन्तनम् ।
नित्यं यत्नश्च कर्तव्यो यमेषु नियमेषु च ॥१६॥

" तत्र दृष्टानुश्रावकविषयवितृष्णस्य मनो वशीकारसंज्ञा वैराग्यम् । प्रत्यक्षानुमानागमानुभूतपदार्थविषयासंप्रमोषस्वभावा स्मृतिः । तत्त्वविचिन्तनं बाह्याभ्यन्तरशौचतपःस्वाध्यायप्रणिधानानि यमाः । अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा नियमाः ।

— o —

ता०८-३-५५

अथ सप्ततत्त्ववर्णनम् —

तत्त्वा० १,६. जीवोऽजीवास्रवौ बन्धः संवरो निर्जरा तथा ।
मोक्षश्च सप्त तत्त्वार्थाः मोक्षमार्गैषिणामिमे ॥१॥

७ ,, उपादेयतया जीवोऽजीवो हेयतयोदितः ।
हेयस्यास्मिन्नुपादानहेतुत्वेनास्रवः स्मृतः ॥२॥

८ ,, हेयोपादानरूपेण बन्धः स परिकीर्तितः ।
संवरो निर्जरा हेयहानहेतुतयोदितौ ॥
हेयप्रहाणरूपेण मोक्षो जीवस्य दर्शितः ॥३॥
(षट्पदम्)

,, २,२. अन्यासाधारणा भावाः पंचौपशमिकादयः ।
स्वतत्त्वं यस्य तत्त्वस्य जीवः स व्यपदिश्यते ॥४॥

,, ३. स्यादौपशमिको भावः क्षायोपशमिकस्तथा ।
क्षायिकश्चाप्यौदयिकस्तथान्यः पारिणामिकः ॥५॥

,, ४. भेदौ सम्यक्त्व-चारित्रे द्वावौपशमिकस्य हि ।
अज्ञानत्रितयं ज्ञानचतुष्कं पंचलब्धयः ॥६॥

,, ५. देशसंयमसम्यक्त्वे-चारित्रं दर्शनत्रयम् ।
क्षायोपशमिकस्यैते भेदा अष्टादशोदिताः ॥७॥

(३६)

त्वा०२.६. सम्यक्त्वज्ञानचारित्रवीर्यदानानि दर्शनम् ।
भोगोपभोगौ लाभश्च क्षायिकस्य नवोदिताः ॥८॥

७. चतस्रः गतयो लेश्याः षट् कषायचतुष्टयम् ।
वेदा मिथ्यात्वमज्ञानमसिद्धोऽसंयतस्तथा ।
इत्यौदयिकभावस्य स्युर्भेदा एकविंशतिः ॥९॥
(षट्पदम्)

८. जीवत्वं चापि भव्यत्वमभव्यत्वं तथैव च ।
पारिणामिकभावस्य भेदत्रितयमिष्यते ॥१०॥

९. अनन्यभूतस्तस्य स्यादुपयोगो हि लक्षणम् ।
जीवोऽभिव्यज्यते तस्मादवष्टब्धोऽपि कर्मभिः ॥११॥

१०. साकारश्च निराकारो भवति द्विविधश्च सः ।
साकारं हि भवेज्ज्ञानं निराकारं तु दर्शनम् ॥१२॥

११. कृत्वा विशेषं गृह्णाति वस्तुजातं यतस्ततः ।
साकारमिष्यते ज्ञानं ज्ञानयाथात्म्यवेदिभिः ॥१३॥

१२. यद्विशेषमकृत्वैव गृह्णीते वस्तुमात्रकम् ।
निराकारं ततः प्रोक्तं दर्शनं विश्वदर्शिभिः ॥१४॥

१३. ज्ञानमष्टविधं ज्ञेयं मतिज्ञानादिभेदतः ।
चक्षुरादिविकल्पाच्च दर्शनं स्याच्चतुर्विधम् ॥१५॥

तत्वा० २.३४. सामान्यादेकधा जीवो बद्धो मुक्तस्ततो द्विधा।
स एवासिद्धनोसिद्ध-सिद्धत्वात्कीर्त्यते त्रिधा॥१६॥

″२३५. श्वाभ्रतिर्यग्नरामर्त्यविकल्पात् स चतुर्विधः।
प्रशमक्षयतद्द्वन्द्वः परिणामोदयो भवेत्॥१७॥

″२३६. भावः पंचविधत्वात्स पंचभेदः प्ररूप्यते।
षण्मार्गगमनात्षोढा सप्तधा सप्तभंगतः॥१८॥

″२३७. अष्टधाष्टगुणात्मत्वादष्टकर्मकृतोऽपि च।
पदार्थनवकात्मत्वान्नवधा दशधा तु सः।
दशजीवभिदात्मत्वादिति चिन्त्यं यथागमम्॥१९॥
(षट्पदम्)

″२.१४. संसारिणश्च मुक्ताश्च जीवास्तु द्विविधाः स्मृताः।
लक्षणं तत्र मुक्तानामुत्तरत्र प्रचक्ष्यते॥२०॥

″१५ साम्प्रतं तु प्ररूप्यन्ते जीवाः संसारवर्तिनः।
त्रस-स्थावरभेदेन द्विविधास्तेऽपि संमताः॥२१

″५२. स्थावराः स्युः पृथिव्यापस्तेजोवायुर्वनस्पतिः।
स्वैः स्वैर्भेदैः समा ह्येते सर्व एकेन्द्रियाः स्मृताः २२

तत्वा०२,५८. मृत्तिका वालुका चैव शर्करा चोपलः शिला।
लवणोदमस्तथा ताम्रं त्रपुः सीसकमेव च ॥२३

॥५९. रौप्यं सुवर्णं वज्रं च हरितालं च हिंगुलम्।
मनःशिला तथा तुत्थमंजनं सप्रवालकम् ॥२४

॥६०. क्षिरोलकाभ्रके चैव मणिभेदाश्च बादराः।
गोमेदो रुचकाङ्कश्च स्फटिको लोहितप्रभः ॥२५

॥६१. वैडूर्यं चन्द्रकान्तश्च जलकान्तो रविप्रभः।
गैरिकश्चन्दनश्चैव वर्चूरो रुचकेस्तथा ॥२६

॥६२. मोठो मसारगल्लश्च सर्व एते प्रदर्शिताः।
षट्त्रिंशत्पृथिवीभेदा भगवद्भिर्जिनेश्वरैः ॥२७

॥६३. अवश्यायो हिमबिन्दुस्तथा शुद्धघनोदके।
शीतकाद्याश्च विज्ञेया जीवाः सलिलकायिकाः ॥२८

॥६४. ज्वालाङ्गारास्तथार्चिश्च मुर्मुरः शुद्ध एव च।
अग्निश्चेत्यादिका ज्ञेया जीवा ज्वलनकायिकाः ॥२९

॥६५. महान घनतनुश्चैव गुञ्जामण्डलिरुत्कलिः।
वातश्चेत्यादयो ज्ञेया जीवाः पवनकायिकाः ॥३०॥

॥६६. मूलाग्रपर्वकन्दोत्थाः स्कन्धबीजरुहास्तथा।
सम्मूर्छिनश्च हरिताः प्रत्येकानन्तकायिकाः ॥३१॥

चतुर्विधास्त्रसा ज्ञेया द्वि-त्रीन्द्रियादिभेदतः ।
तान् विस्तरशः सर्वान् वर्णयामि यथागमम् ॥ ३२

तत्त्वा० २.५३, शम्बूकः शंख शुक्तिर्वा गण्डूपदकपर्दिकाः ।
कुक्षिकृम्यादयश्चैते द्वीन्द्रियाः प्राणिनो मताः ॥ ३३

" ५४. कुंथुः पिपीलिका कुम्भी वृश्चिकश्चेन्द्रगोपकाः ।
घुण-मत्कुणयूकाद्यास्त्रीन्द्रियाः सन्ति जन्तवः ॥ ३४

" ५५. मधुपः कीटको दंश-मशकौ मक्षिकास्तथा ।
वरटी शलभाद्याश्च भवन्ति चतुरिन्द्रियाः ॥ ३५

" ५६. पंचेन्द्रियाश्च मर्त्याः स्युर्नारकास्त्रिदिवौकसः ।
तिर्यंचोऽप्युरगाभोगिपरिसर्पचतुष्पदाः ॥ ३६

" ३९. इन्द्रियं लिंगमिन्द्रस्य तच्च पंचविधं भवेत् ।
" ४०. स्पर्शनं रसनं घ्राणं चक्षुः श्रोत्रमतः परम् ॥ ३७

" ४१. स्थावराणां भवत्येकमेकैकमभिवर्धयेत् ।
शम्बूक-कुंथु-मधुप-मर्त्यादीनां ततः क्रमात् ॥ ३८ ॥

एते संसारिणो ज्ञेयास्तदतीताश्च मुक्तकाः ।
~~अतीन्द्रियाः~~ जीवाश्च नष्टकर्माणः सिद्धास्त्रिजगदीश्वराः ॥ ३९ ॥

इति जीवतत्त्वप्ररूपणम्

— ० —

अथ अजीव तत्त्ववर्णन —

तत्त्वा०३.२. धर्माधर्मावथाकाशं तथा कालश्च पुद्गलाः।
अजीवाः खलु पंचैते निर्दिष्टाः सर्वदर्शिभिः॥१॥

„३. एते धर्मादयः पंच जीवाश्च प्रोक्तलक्षणाः।
षट् द्रव्याणि निगद्यन्ते द्रव्ययाथात्म्यवेदिभिः॥२॥

„४. विना कालेन शेषाणि द्रव्याणि जिनपुंगवैः।
पंचास्तिकायाः कथिताः प्रदेशानां बहुत्वतः॥३॥

„५. समुत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणं क्षीणकल्मषाः।
गुणपर्ययवद्द्रव्यं वदन्ति जिनपुंगवाः॥४॥

„६. द्रव्यस्य स्यात्समुत्पादश्चेतनस्येतरस्य च।
भावान्तरपरिप्राप्तिर्निजां जातिमनुज्झतः॥५॥

„७. स्वजातेरविरोधेन द्रव्यस्य द्विविधस्य हि।
विगमः पूर्वभावस्य व्यय इत्यभिधीयते॥६॥

„८. समुत्पादव्ययाभावो यो हि द्रव्यस्य दृश्यते।
अनादिना स्वभावेन तद्ध्रौव्यं ब्रुवते जिनाः॥७॥

„९. गुणो द्रव्यविधानं स्यात्पर्यायो द्रव्यविक्रिया।
द्रव्यं ह्ययुतसिद्धं स्यात्समुदायस्तयोर्द्वयोः॥८॥

३.१०. सामान्यमन्वयोत्सर्गौ शब्दाः स्युर्गुणवाचकाः ।
व्यतिरेको विशेषश्च भेदः पर्यायवाचकाः ॥ ९ ॥

„ ११. गुणैर्विना न च द्रव्यं विना द्रव्याच्च नो गुणाः ।
द्रव्यस्य च गुणानां च तस्मादव्यतिरिक्तता ॥ १० ॥

„ १२. न पर्यायाद्विना द्रव्यं विना द्रव्यान्न पर्ययः ।
वदन्त्यनन्यभूतत्वं द्वयोरपि महर्षयः ॥ ११ ॥

„ १३. न च नाशोऽस्ति भावस्य न चाभावस्य सम्भवः ।
भावाः कुर्युर्व्ययोत्पादौ पर्यायेषु गुणेषु च ॥ १२ ॥

„ १४. द्रव्याण्येतानि नित्यानि तद्भावान्न व्ययन्ति यत् ।
प्रत्यभिज्ञानहेतुत्वं तद्भावस्तु निगद्यते ॥ १३ ॥

„ १५. इयत्तां नातिवर्तन्ते यतः षडिति जातुचित् ।
अवस्थितत्वमेतेषां कथयन्ति ततो जिनाः ॥ १४

„ १६. शब्दरूपरसस्पर्शगन्धात्यन्तव्युदासतः ।
पंच द्रव्याण्यरूपाणि रूपिणः पुद्गलाः पुनः ॥ १५ ॥

„ १७. धर्माधर्मान्तरिक्षाणां द्रव्यमेकत्वमिष्यते ।
कालपुद्गलजीवानामनेकद्रव्यता मता ॥ १६ ॥

„ १८. धर्माधर्मौ नभः कालश्चत्वारः सन्ति निष्क्रियाः ।
जीवाश्च पुद्गलाश्चैव भवन्त्येतेषु सक्रियाः ॥ १७ ॥

तत्वा. ३.१९. एकस्य जीवद्रव्यस्य धर्माधर्मास्तिकाययोः ।
असंख्येयप्रदेशत्वमेतेषां कथितं पृथक् ॥१८॥

॥२०. संख्येयाश्चाप्यसंख्येया अनन्ता यदि वा पुनः ।
पुद्गलानां प्रदेशाः स्युरनन्ता वियतस्तु ते ॥१९

॥२१. कालस्य परिमाणस्तु द्वयोरप्येतयोः किल ।
एकप्रदेशमात्रत्वादप्रदेशत्वमिष्यते ॥२०॥

॥२२. लोकाकाशेऽवगाहः स्याद्द्रव्याणां न पुनर्बहिः ।
लोकालोकविभागः स्यादत एवाम्बरस्य हि ॥२१

॥२३. लोकाकाशे समस्तेऽपि धर्माधर्मास्तिकाययोः ।
तिलेषु तैलवत्प्राहुरवगाहं महर्षयः ॥२२

॥२४. संहाराच्च विसर्पाच्च प्रदेशानां प्रदीपवत् ।
जीवस्तु तदसंख्येयभागादीनवगाहते ॥२३

॥२५. लोकाकाशस्य तस्यैकप्रदेशादींस्तथा पुनः ।
पुद्गला अवगाहन्ते इति सर्वज्ञशासनम् ॥२४॥

॥२६. अवगाहनसामर्थ्यात्सूक्ष्मत्वपरिणामिनः ।
तिष्ठन्त्येकप्रदेशेऽपि बहवोऽपि हि पुद्गलाः ॥२५॥

त०३.२७. एकापवरकेऽनेकप्रकाशास्थिति दर्शनात् ।
न च क्षेत्रविभागः स्यान्न चैकत्वमवगाहिनाम् ॥२६

॥२८. अल्पेऽधिकरणे द्रव्यं महीयो नावतिष्ठते ।
इदं न क्षमते युक्तिं दुःशिक्षितकृतं वचः ॥२७

॥२९. अल्पक्षेत्रे स्थितिर्दृष्टा प्रचयस्य विशेषतः ।
पुद्गलानां बहूनां हि करीषपटलादिषु ॥२८

॥३०. धर्मस्य गतिरत्र स्यादधर्मस्य स्थितिर्भवेत् ।
उपकारोऽवगाहस्तु नभसः परिकीर्त्तितः ॥२९॥

॥३१. पुद्गलानां शरीरं वाक् प्राणापानौ तथा मनः ।
उपकारः सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा ॥३०

॥३२. परस्परस्य जीवानामुपकारो निगद्यते ।
उपकारस्तु कालस्य वर्तना परिकीर्त्तिता ॥३१

॥३३. क्रियापरिणतानां यः स्वयमेव क्रियावताम् ।
आदधाति सहायत्वं स धर्मः परिगीयते ॥३२

॥३४. जीवानां पुद्गलानां च कर्तव्ये गत्युपग्रहे ।
जलवन्मत्स्यगमने धर्मः साधारणाश्रयः ॥३३॥

तत्वा० ३.३५. स्थित्या परिणतानां तु सचिवत्वं दधाति यः।
तमधर्मं जिनाः प्राहुर्निरावरणदर्शनाः ॥ ३४॥

॥३६. जीवानां पुद्गलानां च कर्तव्ये स्थित्युपग्रहे।
साधारणाश्रयोऽधर्मः पृथिवीव गवां स्थितौ ॥३५

॥३७. आकाशन्तेऽत्र द्रव्याणि स्वयमाकाशतेऽथवा।
द्रव्याणामवकाशं वा करोत्याकाशमस्त्यतः ॥३६

॥३८. जीवानां पुद्गलानां च कालस्याधर्मधर्मयोः।
अवगाहनहेतुत्वं तदिदं प्रतिपद्यते ॥३७

॥३९ क्रियाहेतुत्वमेतेषां निःक्रियाणां न हीयते।
यतः खलु बलाधानमात्रमत्र विवक्षितम् ॥३८

॥४०. स कालो यन्निमित्ताः स्युः परिणामादिवृत्तयः।
वर्तनालक्षणं तस्य कथयन्ति विपश्चितः ॥३९

॥४१. अन्तर्नीतैकसमया प्रतिद्रव्यविपर्ययम्।
अनुभूतिः स्वसत्तायाः स्मृता सा खलु वर्तना ॥४०

॥४२. आत्मना वर्तमानानां द्रव्याणां निजपर्ययैः।
वर्तनाकरणात्कालो भजते हेतुकर्तृताम् ॥४१

तत्त्वा॰ ३.५२. न चास्य हेतुकर्तृत्वं निःक्रियस्य विरुध्यते ।
यतो निमित्तमात्रेऽपि हेतुकर्तृत्वमिष्यते ॥ ४२

" ५३. एकैकवृत्त्या प्रत्येकमणवस्तस्य निःक्रियाः ।
लोकाकाशप्रदेशेषु रत्नराशिरिव स्थिताः ॥ ४३

" ५४. व्यावहारिककालस्य परिणामस्तथा क्रिया ।
परत्वं चापरत्वं च लिंगान्याहुर्महर्षयः ॥ ४४ ॥

" ५५. भूतश्च वर्तमानश्च भविष्यन्निति च त्रिधा ।
परस्परव्यपेक्षत्वाद् व्यपदेशो ह्यनेकशः ॥ ४५ ॥

" ५५. भेदादिभ्यो निमित्तेभ्यः पूरणाद्गलनादपि ।
पुद्गलानां स्वभावज्ञैः कथ्यन्ते पुद्गला इति ॥ ४६

" ५६. अणुस्कन्धविभेदेन द्विविधाः खलु पुद्गलाः ।
स्कन्धो देशः प्रदेशश्च स्कन्धस्तु त्रिविधो भवेत् ॥ ४७

" ५७. अनन्तपरमाणूनां संघातः स्कन्ध इष्यते ।
देशस्तस्यार्धमर्धार्धं प्रदेशः परिकीर्तितः ॥ ४८

" ५८. भेदात्तथा च संघातात्तथा तदुभयादपि ।
उत्पद्यन्ते खलु स्कन्धा भेदादेवाणवः पुनः ॥ ४९ ॥

" ५९. आत्मादिरात्ममध्यश्च तथाऽऽत्मान्तश्च नेन्द्रियैः ।
गृह्यते योऽविभागी च परमाणुः स उच्यते ॥ ५० ॥

तत्वा० ३.६०. सूक्ष्मो नित्यस्तथाऽन्त्यश्च कार्यलिंगस्य कारणम् ।
एकगन्धरसश्चैकवर्णो द्विस्पर्शवांश्च सः ॥५१

" ६१. वर्णगन्धरसस्पर्शसंयुक्ताः, परमाणवः ।
स्कन्धा अपि भवन्त्येते वर्णादिभिरनुज्झिताः ५२

" ६२. शब्दसंस्थानसूक्ष्मत्वस्थौल्यबन्धसमन्विताः ।
तमश्छायातपोद्योतभेदवन्तश्च सन्ति ते ॥५३

" ७३. विसदृक्षाः सदृक्षाः वा ये जघन्यगुणा न हि ।
प्रयान्ति स्निग्धरूक्षत्वाद्बन्धनं ते परमाणवः ॥५४

" ७४. संयुक्ता ये खलु स्वस्माद् द्व्याधिकगुणैर्गुणैः ।
बन्धः स्यात्परमाणूनां तैरेव परमाणुभिः ॥५५॥

" ७५. बन्धेऽधिकगुणो यः स्यात्सोऽन्यस्य परिणामकः ।
रेणोरधिकमाधुर्यो दृष्टः क्लिन्नगुडो यथा ॥५६

" ७६. द्व्यणुकाद्याः किलानन्ताः पुद्गलानामनेकधा ।
सन्त्यचित्तमहास्कन्धपर्यन्ता बन्धपर्यायाः ॥५७

इत्यजीवतत्त्ववर्णनम् ।

— ० —

अथास्रव तत्त्वं निरूप्यते

तत्त्वा॰ ४.२. कायवाङ्मनसां कर्म स्मृतो योगः स आस्रवः ।
शुभः पुण्यस्य विज्ञेयो विपरीतश्च पाप्मनः ॥

" ३. सरसः सलिलावाहिद्वारमत्र जनैर्यथा ।
तदास्रवणहेतुत्वादास्रवो व्यपदिश्यते ॥

" ४. आत्मनोऽपि तथैवैषा जिनैर्योगप्रणालिका ।
कर्मास्रवस्य हेतुत्वादास्रवो व्यपदिश्यते ॥

" ५. जन्तवः सकषाया ये कर्म ते साम्परायिकम् ।
अर्जयन्त्युपशान्ताद्या ईर्यापथमथापरे ॥

" ६. साम्परायिकमेतत्स्यादार्द्रचर्मस्थरेणुवत् ।
सकषायस्य यत्कर्म योगानीतं तु मूर्च्छति ॥

" ७. ईर्यापथं तु तच्छुष्ककुड्यप्रक्षिप्तलोष्ठवत् ।
अकषायस्य यत्कर्म योगानीतं न मूर्च्छति ॥

" ८. चतुःकषायपंचाक्षैस्तथा पंचभिरव्रतैः ।
क्रियाभिः पंचविंशत्या साम्परायिकमास्रवेत् ॥

" ९. तीव्रमन्दपरिज्ञातभावेभ्योऽज्ञातभावतः ।
वीर्याधिकरणाभ्यां च तद्विशेषं विदुर्जिनाः ॥

त. ४. १०, तत्राधिकरणं द्वेधा जीवाजीवविभेदतः ।
त्रिः संरम्भसमारम्भारम्भैर्योगैस्तथा त्रिभिः ॥

" ११, कृतादिभिस्त्रिभिश्चैव चतुर्भिश्च क्रुधादिभिः ।
जीवाधिकरणस्येति भेदादष्टोत्तरं शतम् ॥

" १२, संयोगौ द्वौ निसर्गास्त्रीन्निक्षेपाणां चतुष्टयम् ।
निर्वत्तिना द्वयं चाहुर्भेदानित्यपरस्य तु ॥

" १३, मात्सर्यमन्तरायश्च प्रदोषो निन्हवस्तथा ।
आसादनोपघातौ च ज्ञानस्योत्सूत्रचोदितौ ॥

" १४. अनादरार्थश्रवणमालस्यं शास्त्रविक्रयः ।
बहुश्रुताभिमानेन तथा मिथ्योपदेशनम् ॥

" १५. अकालाधीतिराचार्योपाध्यायप्रत्यनीकता ।
श्रद्धाभावोऽनभ्यासस्तथा तीर्थपरोधनम् ॥

" १६ बहुश्रुतावमानश्च ज्ञानाधीतेश्च शाठ्यता ।
इत्येते ज्ञानरोधस्य भवन्त्यास्रवहेतवः ॥

तत्त्वा. ४.१७. दर्शनस्यान्तरायश्च प्रदोषो निह्नवोऽपि च ।
मात्सर्यमुपघातश्च तस्यैवासादनं तथा ॥

〃१८. नयनोत्पाटनं दीर्घस्वापिता शयनं दिवा ।
नास्तिक्यवासना सम्यग्दृष्टिसंदूषणं तथा ॥

〃१९. कुतीर्थानां प्रशंसा च जुगुप्सा च तपस्विनाम् ।
दर्शनावरणस्यैते भवन्त्यास्रव हेतवः ॥

〃२०. दुःखं शोको वधस्तापः क्रन्दनं परिदेवनम् ।
परात्मद्वितयस्थानि तथा च परपैशुनम् ॥

〃२१. छेदनं भेदनं चैव ताडनं दमनं तथा ।
तर्जनं भर्त्सनं चैव सद्यो विश्वसनं तथा ॥

〃२२. पापकर्मोपजीवित्वं वक्रशीलत्वमेव च ।
शस्त्रप्रदानं विश्रम्भघातनं विषमिश्रणम् ॥

〃२३. शृंखलावागुरापाशरज्जुजालादिसर्जनम् ।
धर्मविध्वंसनं धर्मप्रत्यूहकरणं तथा ॥

〃२४ तपस्विगर्हणं शीलव्रतप्रच्यावनं तथा ।
इत्यसद्वेदनीयस्य भवन्त्यास्रव हेतवः ॥

त.४.२५. दया दानं तपः शीलं सत्यं शौचं दमः क्षमा ।
वैयावृत्यं विनीतिश्च जिनपूजार्जवं तथा ॥

" २६. सरागसंयमश्चैव संयमासंयमस्तथा ।
भूतव्रत्यनुकम्पा च सद्वेद्यास्रवहेतवः ॥

" २७. केवलिश्रुतसंघानां धर्मस्य त्रिदिवौकसाम् ।
अवर्णवादग्रहणं तथा तीर्थकृतामपि ॥

" २८. मार्गसंदूषणं चैव तथैवोन्मार्गदेशनम् ।
इति दर्शनमोहस्य भवन्त्यास्रवहेतवः ॥

" २९. स्यात्तीव्रपरिणामो यः कषायाणां विपाकतः ।
चारित्रमोहनीयस्य स एवास्रवकारणम् ॥

" ३०. उत्कृष्टमानता शैलराजीसदृशरोषता ।
मिथ्यात्वं तीव्रलोभत्वं नित्यं निरनुकम्पता ॥

" ३१. अजस्रं जीवघातित्वं सततानृतवादिता ।
परस्वहरणं नित्यं नित्यं मैथुनसेवनम् ॥

" ३२ कामभोगाभिलाषाणां नित्यं चातिप्रवृद्धता ।
जिनस्यासादनं साधुसमयस्य च भेदनम् ॥

तत्त्वा. ४.३३. मार्जारताम्रचूडादिपापीयःप्राणिपोषणम् ।
नैःशील्यं च महारम्भपरिग्रहतया सह ॥

" ३४. कृष्णलेश्यापरिणतं रौद्रध्यानं चतुर्विधम् ।
आयुषो नारकस्येति भवन्त्यास्रवहेतवः ॥

" ३५. नैःशील्यं निर्व्रतत्वं च मिथ्यात्वं परवंचनम् ।
मिथ्यात्वसमवेतानामधर्माणां च देशनम् ॥

" ३६. कृत्रिमागुरुकर्पूरकुंकुमोत्पादनं तथा ।
तथा मानतुलादीनां कूटादीनां प्रवर्तनम् ॥

" ३७. सुवर्णमौक्तिकादीनां प्रतिरूपकनिर्मितिः ।
वर्णगन्धरसादीनामन्यथापादनं तथा ॥

" ३८ तक्रक्षीरघृतादीनामन्यद्रव्यविमिश्रणम् ।
वाचान्यदुत्का करणमन्यस्य क्रियया तथा ॥

" ३९. कापोतनीललेश्यात्वमार्तध्यानं च दारुणम् ।
तैर्यग्योनायुषो ज्ञेया माया चास्रवहेतवः ॥

" ४०. ऋजुत्वमीषदारम्भः परिग्रहतया सह ।
स्वभावमार्दवं चैव गुरुपूजनशीलता ॥

" ४१. अल्पसंक्लेशता दानं विरतिः प्राणिघाततः ।
आयुषो मानुषस्येति भवन्त्यास्रवहेतवः ॥

श्लो॰ ४.४२. अकामनिर्जरा बालतपो मन्दकषायता ।
सुधर्मश्रवणं दानं तथायतनसेवनम् ॥

" ४३. सरागसंयमश्चैव सम्यक्त्वं देशसंयमः ।
इति देवायुषो ह्येते भवन्त्यास्रवहेतवः ॥

" ४४. मनोवाक्कायवक्रत्वं विसंवादनशीलता ।
मिथ्यात्वं कूटसाक्षित्वं पिशुनास्थिरचित्तता ॥

" ४५. विषक्रियेष्टकापाकदावाग्नीनां प्रवर्तनम् ।
प्रतिमायतनोद्यानप्रतिश्रयविनाशनम् ॥

" ४६. चैत्यस्य च तथा गन्धमाल्यधूपादिमोषणम् ।
अतितीव्रकषायत्वं पापकर्मोपजीवनम् ॥

" ४७. परुषासह्यवादित्वं सौभाग्याकरणं तथा ।
अशुभस्येति निर्दिष्टा नाम्न आस्रवहेतवः ॥

" ४८. संसारभीरुता नित्यमविसंवादनं तथा ।
योगानां चार्जवं नाम्नः शुभस्यास्रवहेतवः ॥

तत्त्वा.४.४९. विशुद्धिर्दर्शनस्योच्चैस्तपस्त्यागौ च शक्तितः।
मार्गप्रभावना चैव संपत्तिर्विनयस्य च।

" ५०. शीलव्रतानतीचारो नित्यं संवेगशीलता।
ज्ञानोपयुक्तताभीक्ष्णं समाधिश्च तपस्विनः॥

" ५१. वैयावृत्यमनिहीनिः षडविधावश्यकस्य च।
भक्तिः प्रवचनाचार्यजिनप्रवचनेषु च॥

" ५२. वात्सल्यं च प्रवचने षोडशैते यथोदिताः।
नाम्नस्तीर्थकरत्वस्य भवन्त्यास्रवहेतवः॥

" ५३. असद्गुणानामाख्यानं सद्गुणाच्छादनं तथा।
स्वप्रशंसाऽन्यनिन्दा च नीचैर्गोत्रस्य हेतवः॥

" ५४. नीचैर्वृत्तिरनुत्सेकः पूर्वस्य च विपर्ययः।
उच्चैर्गोत्रस्य सर्वज्ञैः प्रोक्ता आस्रवहेतवः॥

" ५५. तपस्विगुरुचैत्यानां पूजालोपप्रवर्तनम्।
अनाथदीनकृपणभिक्षादिप्रतिषेधनम्॥

" ५६ वधबन्धनिरोधैश्च नासिकाच्छेदकर्तनम्।
प्रमाद्देवतादत्तनैवेद्यग्रहणं तथा॥

तत्वा० ६. ५७. निरवद्योपकरणपरित्यागो वधोऽङ्गिनाम् ।
दान भोगोपभोगादिप्रत्यूहकरणं तथा ॥

॥५८. ज्ञानस्य प्रतिषेधश्च धर्मविघ्नकृतिस्तथा ।
इत्येवमन्तरायस्य भवन्त्यास्रवहेतवः ॥

॥५९. व्रतात्किलास्रवेत्पुण्यं पापं तु पुनरव्रतात् ।
~~संक्षेपणास्रवमित्येवं, पृथगुक्तं व्रताव्रतम्~~ ॥
संक्षिप्यास्रमित्येवं चिन्त्यतेऽतो व्रताव्रतम् ॥

इति आस्रवतत्त्ववर्णनम्

— ० —

॥६०. हिंसाया अनृताच्चैव स्तेयादब्रह्मतस्तथा ।
परिग्रहाच्च विरतिः कथयन्ति व्रतं जिनाः ॥

६१. पंचपापप्रवृत्तिश्च पंचेन्द्रियार्थसेवनम् ।
अनिग्रहः कषायाणां जिनैरव्रतमुच्यते ॥

अथ बन्ध तत्त्वं निरूप्यते —

कर्मसंयोगतो जीवो रागद्वेषमयात्मकः।
बम्भ्रमन् घोरसंसारे कर्मवान् बद्ध उच्यते ॥१॥

किमिदं कर्म वस्त्वस्ति संयोगो वा कथं भवेत्।
कथं तस्य वशीभूत्वा स्वस्य रूपात्तु प्रच्युतः ॥२॥

द्विविधं कर्म वस्त्वस्ति द्रव्य-भाव विभेदतः।
द्रव्यं पौद्गलिकं कर्म सूक्ष्माणूनां प्रसंचयः ॥३॥

रागद्वेषादिभावास्तु भावकर्म प्ररूप्यते।
यद्वशोऽयं तथाभूत्वा बध्यते द्रव्यकर्मभिः ॥४॥

लोके तु द्रव्यकर्माणि व्याप्तानि सूक्ष्मरूपतः।
अनन्तानन्तसंख्यानि योग्यायोग्यस्वरूपतः ॥५॥

तप्तायोगोलकं वारि यथाऽऽकर्षति सर्वतः।
आदत्तेऽयं तथा जीवः कषायात्कर्मपुद्गलान् ॥६॥
पूर्वकर्मोदयात्तप्तो नवकर्माहरन् सदा।
बध्यते सर्वदेशेषु कर्माष्टक विभेदतः ॥७॥

आगे गया

तत्वा० ५.१३. यज्जीवः सकषायत्वात्कर्मणो योग्यपुद्गलान् ।
आदत्ते सर्वतो योगात्स बन्धः कथितो जिनैः ॥८

मिथ्यात्वाविरती योगः प्रमादश्च कषायकम् ।
विभावभावाः जीवस्य पंचैते बन्धहेतवः ॥९

अतत्त्वार्थरुचि श्रद्धानं मिथ्यादर्शनमीरितम् ।
एकान्तविनयाज्ञानसंशयवैपरीत्यकम् ॥१०

॥५.६. प्रवृत्तिरिन्द्रियार्थेषु पंचपाप निषेवणम् ।
संयमस्य परित्यागः प्रोच्यतेऽविरतिर्बुधैः ॥११

॥५.९. षड्जीवकाय पंचाक्षमनो विषयभेदतः ।
कथितो द्वादशा विधः सर्वविद्भिरसंयमः ॥१२

आत्मस्वरूपेऽनभिष्वंगः प्रमादश्च प्रमादनात् ।
जीवाः येन प्रमाद्यन्ते च्यवन्ते शुद्धरूपतः ॥१३

॥१०. शुद्ध्यष्टके तथा धर्मे क्षान्त्यादिदशलक्षणे ।
योऽनुत्साहः स सर्वज्ञैः प्रमादः परिकीर्तितः ॥१४

कषायास्ते च विज्ञेयाः आत्मानं कषन्ति ये ।
पातयित्वा भवाम्भोधौ नर्तयन्ति पुनः पुनः ॥१५॥

त॰ ५.११. षोडशैव कषायाः स्युर्नोकषाया नवेरिताः ।
ईषद्भेदो न भेदोऽत्र कषायाः पंचविंशतिः ॥१६॥

,, १२. चत्वारो हि मनोयोगाः वाग्योगानां चतुष्टयम् ।
पंच द्वौ च वपुर्योगाः योगाः पंचदशोदिताः ॥१७॥

कायवाङ्मनसां कर्म योगः शास्त्रे प्ररूपितः ।
आस्रवन्ति च कर्माणि यत्सालम्बनपूर्वकम् ॥१८

१३. सजीवः सकषायत्वात्कर्मणो योग्यपुद्गलान् ।
आदत्ते सर्वतो योगात्स बंधः कथितो जिनैः ॥

,,२१. प्रकृतिस्थितिबन्धौ द्वौ बन्धश्चानुभवाभिधः ।
तथा प्रदेशबन्धश्च ज्ञेयो बन्धश्चतुर्विधः ॥१९॥

,,२२. ज्ञानदर्शनयो रोधौ वेद्यं मोहायुषी तथा ।
नाम गोत्रान्तरायौ च मूलप्रकृतयः स्मृताः ॥२०॥

,,२३. अन्याः पंच नव द्वे च तथाष्टाविंशतिः क्रमात् ।
चतस्रश्च त्रिसंयुक्ता नवतिर्द्वे च पंच च ॥२१॥

पंचसं०२.५. ज्ञानस्योदयमाच्छन्नाः शरीरिणि विधायकाः ।
भुवनोद्योतिनो व्योम्नि सूर्यस्येवाम्बुदावली: ॥२२

" ६. मतिश्रुतावधिज्ञानं मनःपर्ययकेवले ।
पंचानामावृतेस्तेषां पंचज्ञानावृती विदुः ॥२३

" ७. निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानगृद्धयो निद्रा ।
प्रचला चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावृतय: ॥२४

" ८. कारिका दर्शनस्यैताः प्रतीहार्य इवात्मनः ।
दर्शनावरणस्योक्ता नव प्रकृतयो जिनैः ॥२५

" ९. मधुवत्कसायकस्येव सुख दुःख विधायिनः ।
द्वे सद्वेद्यमसद्वेद्यं वेद्यस्य प्रकृती मते ॥२६

" १०. नीयते येन मूढत्वं मद्येनेव शरीरवान् ।
मोहनं तद्द्विधा प्रोक्तं दृष्टि-चारित्रमोहतः ॥२७

" ११. एकधा बंधतस्तत्र सत्त्वतो दृष्टिमोहनम् ।
त्रेधा सम्यक्त्वमिथ्यात्व-सम्यङ्मिथ्यात्वभेदतः ॥२८

" १२. कषाया नोकषायाश्च द्वेधा चारित्रमोहनम् ।
षोडश प्रथमास्तत्र द्वितीया नव भाषिताः ॥२९

" १३. क्रोधो मानो जिनैर्माया लोभश्च प्रत्येकमीरिताः ।
तत्रानन्तानुबंध्यादिविकल्पेन चतुर्विधाः ॥३०

पंचसं॰ २.१४. ते च प्रथमतीकानः सहानन्तानुबन्धिभिः ।
अप्रत्याख्यानावृत्प्रत्याख्यानावृत्संज्वलनाः स्मृताः ॥ ३१

" १५. हास्यं रत्यरती शोको भयं सार्कं जुगुप्सया ।
स्त्रीपुंनपुंसका वेदा नोकषाया नवेरिताः ॥ ३२

" १६. आयुः श्वाभ्रं तैर्यग्योनं मार्त्यं दैवं तज्ज्ञातव्यम् ।
कारागारेणेवो रुद्धो येनाङ्ग्यास्ते स्थास्नुर्भवः ॥ ३३

" १७. गतिजातिशरीराद्याः क्रियन्ते येन भूरिशः ।
कुलालेनेव कुंभाद्या नामकर्म तदुच्यते ॥ ३४

" १८. पिंडापिंडाभिधास्तस्य द्वेधा प्रकृतयो मताः ।
पिंडाश्चतुर्दश प्रोक्तास्तत्राद्या विंशतिः पराः ॥ ३५

" १९. गतिर्जातिः शरीरांगोपांगौ संघात संहती ।
वर्णगन्धरसस्पर्शबंधानुपूर्व्यः तेस्थितिः ॥ ३६

" २०. निर्माणागुरुलघ्वाह्वे परघातोपघातने ।
उच्छ्वास आतपोद्योतौ तीर्थकृत्त्वनभोगती ॥ ३७

" २१. त्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकानि स्थिरं शुभम् ।
सुभगं सुस्वरादेये यशःकीर्तिश्च सेतराः ॥ ३८

" २२. नारकी येन तैरश्ची मानुषी त्रैदशी गतिः ।
विधीयते तदादिष्टं गतिनाम चतुर्विधम् ॥ ३९

पंचसं. २.२३. एकद्वित्रिचतुःपंचहृषीकाः येन देहिनः ।
क्रियंते पंचधा तत्स्याज्जातिनामेह पंचधा ॥ ॥४०॥

॥२४. औदारिकवैक्रियिकावाहारकतैजसौ परः कर्म ।
इति पंच कायजनकं शरीरनामास्ति पंचविधम् ॥४१

॥२५. अंगोपांगं त्रिकायाणामंगोपांगकरं त्रिधा ।
संघातः पंचधांगानां संघातजनकक्षमः ॥४२

॥२६. वज्रर्षभादिनाराचमाद्यं संहननं परम् ।
वज्रनाराचनाराचे अर्द्धनाराचकीलके ॥४३

॥२७. अन्त्ये संहननं षष्ठमसंप्राप्तास्रपाटकम् ।
अस्थिबंधकरं नाम षोढा संहननं विदुः ॥४४

॥२८. जनकं शुक्लादिवर्णानां वर्णनामास्ति पंचधा ।
गंधनाम द्विधा शस्ताशस्तगंधकरं स्मृतम् ॥४५

॥२९. मधुरोऽम्लः कटुस्तिक्तः कषायः पंच ये रसाः ।
तेषां विधायकं कर्म रसनामास्ति पंचधा ॥४६

॥३०. कर्कशः शीतलः स्निग्धो गुरुः स्पर्शोऽस्ति सेतरः ।
अष्टानां कारणं तेषामष्टधा स्पर्शनामकम् ॥ ॥४७॥

तत्त्वा० २,३१. पंचांगबंधनं ज्ञेयं पंचधा नाम बंधनम् ।
चतुर्विधानुपूर्व्यस्ति चतुर्गति प्रवेशिका ॥ ४८

" ३२. ज्ञेयं समचतुरस्रं न्यग्रोधं स्वाति कुब्जके भविनः ।
हुंडं वामनकाख्यं संस्थानं जायते षोढा ॥ ४९ ॥

" ३३. नभोरीतिर्द्विधा ज्ञेया शस्ताशस्तगतिप्रदा ।
चतुर्दशेति निर्णीताः पिंडप्रकृतयो जिनैः ॥ ५० ॥

" ३४. क्रियते येन नीचोच्चैःस्थाने चित्रकृतो यथा ।
प्रकृती तस्य नीचोच्चे द्वे प्रोक्ते गोत्रकर्मणः ॥ ५१

" ३५. यो दानलाभभोगानां विघ्नं वीर्योपभोगयोः ।
भांडागारिकवद्धत्ते सोऽन्तरायोऽस्ति पंचधा ॥ ५२ ॥

तत्त्वा० ५,४१. द्वे त्यक्त्वा मोहनीयस्य नाम्नः षड्विंशतिस्तथा ।
सर्वेषां कर्मणां शेषाः बन्धप्रकृतयः स्मृताः ॥ ५३

" ४३. वेद्यान्तराययोर्ज्ञानदृगावरणयोस्तथा ।
कोटीकोट्यः स्मृतास्त्रिंशत्सागराणां परा स्थितिः ५४

" ४४. मोहस्य सप्ततिस्ताः स्युर्विंशतिर्नामगोत्रयोः ।
आयुषस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागराणां परा स्थितिः ॥ ५५

तत्त्वा० ४.४४. मुहूर्ता द्वादश ज्ञेया वेद्येऽष्टौ नाम-गोत्रयोः ।
स्थितिरन्तर्मुहूर्तस्तु जघन्या शेषकर्मसु ॥ ५६

" ४५. विपाकः प्रागुपात्तानां यः शुभाशुभकर्मणाम् ।
असावनुभवो ज्ञेयो यथानाम भवेच्च सः ॥ ५७

" ४८ उष्णरूक्षहिमस्निग्धान्सर्ववर्णरसान्वितान् ।
एकद्वित्र्याद्यसंख्येयसमयास्थितिकांस्तथा ॥ ५८ ॥

" ४९. सर्वकर्मप्रकृत्यर्हान् सर्वेष्वपि भवेषु यत् ।
द्विविधान् पुद्गलस्कन्धान् सूक्ष्मान् योगविशेषतः ॥
॥ ५९ ॥

" ५० . सर्वेष्वात्मप्रदेशेष्वनन्तानन्तप्रदेशकान् ।
आत्मसात्कुरुते जीवः स प्रदेशोऽभिधीयते ॥
॥ ६० ॥

" ५१ शुभाशुभोपयोगाख्यनिमित्तो द्विविधस्तथा ।
पुण्यपापतया द्वेधा सर्वं कर्म प्रभिद्यते ॥ ६१ ॥

" ५२. उच्चैर्गोत्रं शुभायूंषि सद्वेद्यं शुभनाम च ।
द्विचत्वारिंशदित्येवं पुण्यप्रकृतयः स्मृताः ॥
॥ ६२ ॥

" ५३. नीचैर्गोत्रमसद्वेद्यं श्वभ्रायुर्नाम चाशुभम् ।
द्व्यशीतिर्घातिभिः सार्धं पापप्रकृतयः स्मृताः ॥
॥ ६३ ॥

इति बन्धतत्त्ववर्णनम्

अथ संवरतत्त्वं निरूप्यते —

तत्त्वा० ६.२. ~~कर्मबन्धन~~ प्रोक्तानां हेतूनामात्मनः सति संभवे ।
आस्रवस्य निरोधो यः स जिनैः संवरः स्मृतः ॥

" ३. गुप्तिः समितयो धर्मः परीषहजयस्तपः ।
अनुप्रेक्षाश्च चारित्रं सन्ति संवरहेतवः ॥

" ४. योगानां निग्रहः सम्यग्गुप्तिरित्यभिधीयते ।
मनोगुप्तिर्वचोगुप्तिः कायगुप्तिश्च सा त्रिधा ॥

" ५. तत्र प्रवर्तमानस्य योगानां निग्रहे सति ।
तन्निमित्तास्रवाभावात्सद्यो भवति संवरः ॥

" ६. ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गभेदतः ।
पंच गुप्तावशक्तस्य साधोः समितयः स्मृताः ॥

" ७. मार्गोद्योतोपयोगानामालम्ब्यस्य शुद्धिभिः ।
गच्छतः सूत्रमार्गेण स्मृतेर्या समितिर्यतेः ॥

" ८. व्यलीकादिविनिर्मुक्तं सत्यासत्यामृषाद्वयम् ।
वदतः सूत्रमार्गेण भाषासमितिरिष्यते ॥

" ९. पिंडं तथोपधिं शय्यामुद्गमोत्पादनादिना ।
साधोः शोधयतः शुद्धा ह्येषणा समितिर्भवेत् ॥

तत्त्वा ६.१०. सहसादृष्टदुर्मृष्टप्रत्यवेक्षणदूषणम् ।
त्यजतः समितिर्ज्ञेयाऽऽदाननिक्षेपगोचरा ॥

,, ११. समितिर्दर्शितानेन प्रतिष्ठापनगोचरा ।
त्याज्यं मूत्रादिकं द्रव्यं स्थण्डिले त्यजतो यतेः ॥

,, १२. इत्थं प्रवर्तमानस्य न कर्माण्यास्रवन्ति हि ।
असंयमनिमित्तानि ततो भवति संवरः ॥

,, १३. क्षमा मृद्वृजुते शौचं ससत्यं संयमस्तपः ।
त्यागोऽकिञ्चनता ब्रह्म धर्मो दशविधः स्मृतः ॥

,, १४. क्रोधोत्पत्तिनिमित्तानामत्यन्तं सति संभवे ।
आक्रोशताडनादीनां कालुष्योपरमः क्षमा ॥

,, १५. अभावो योऽभिमानस्य परैः परिभवे कृते ।
जात्यादीनामनावेशान्मदानां मार्दवं हि तत् ॥

,, १६. वाङ्मनःकाययोगानामवक्रत्वं तदार्जवम् ।
परिभोगोपभोगत्वं जीवितेन्द्रियभेदतः ॥

,, १७. चतुर्विधस्य लोभस्य निवृत्तिः शौचमुच्यते ।
ज्ञानचारित्रशिक्षादौ स धर्मः सुनिगद्यते ॥

,, १८. धर्मोपबृंहणार्थं यत्साधु सत्यं तदुच्यते ॥

(क्रमशः)

तत्त्वा० ६.१८. इन्द्रियार्थेषु वैराग्यं प्राणिनां वधवर्जनम्।
समितौ वर्तमानस्य मुनेर्भवति संयमः॥

,, १९. परं कर्मक्षयार्थं यत्तप्यते तत्तपः स्मृतम्।
त्यागस्तु धर्मशास्त्रादि विश्राणनमुदाहृतम्॥

,, २०. ममेदमित्युपात्तेषु शरीरादिषु केषुचित्।
अभिसन्धिनिवृत्तिर्या तदाकिंचन्यमुच्यते॥

,, २१. स्त्रीसंसक्तस्य शय्यादेरनुभूताङ्गनास्मृतेः।
तत्कथायाः श्रुतेश्च स्याद्ब्रह्मचर्यं हि वर्जनात्॥

,, २२. इति प्रवर्तमानस्य धर्मे भवति संवरः।
तद्विपक्षनिमित्तस्य कर्मणोऽनास्रवे सति॥

,, २३.[1] क्षुत्पिपासा च शीतोष्णं दंशमत्कुणनग्नते।
अरतिः स्त्री च चर्या च निषद्या शयनं तथा॥

,, २४. आक्रोशश्च वधश्चैव याचनालाभयोर्द्वयम्।
रोगश्च तृणसंस्पर्शस्तथा च मलधारणम्॥

,, २५. असत्कारपुरस्कारं प्रज्ञाज्ञानमदर्शनम्।
इति द्वाविंशतिः सम्यक् सोढव्याः स्युः परीषहाः॥

,, २६. संवरो हि भवत्येतानसंक्लिष्टेन चेतसा।
सहमानस्य रागादिनिमित्तास्रवरोधतः॥

---

१ इन परीषहों का व्याख्यान करते समय चारित्रसार, आचारसार, तत्त्वार्थ[illegible] और राजवार्तिक को अवश्य [illegible] देखना.

६.२७. तपो हि निर्जरा हेतुरुत्तरत्र प्रचक्ष्यते ।
संवरस्यापि विद्वांसो विदुस्तन्मुख्य कारणम् ।

॥२९. अनित्यं शरणाभावो भवश्चैकत्वमन्यता ।
अशौचमास्रवश्चैव संवरो निर्जरा तथा ॥

॥३०. लोको दुर्लभता बोधिः स्वाख्याततत्त्वं वृषस्य च ।
अनुचिन्तनमेतेषामनुप्रेक्षाः प्रकीर्त्तिताः ॥

॥३१. क्रोडीकरोति प्रथमं जातजन्तुमनित्यता ।
धात्री च जननी पश्चाद्धिग्मानुष्यमसारकम् ॥

॥३२. उपघ्रातस्य घोरेण मृत्युव्याघ्रेण देहिनः ।
देवा अपि न जायन्ते शरणं किमु मानवाः ॥

॥३३. चतुर्गति घटीयंत्रे सन्निवेश्य घटीमिव ।
आत्मानं भ्रमयत्येष हा कष्टं कर्मकिङ्किकः ॥

॥३४. कस्यापत्यं पिता कस्य कस्याम्बा कस्य गेहिनी ।
एक एव भवाम्भोधौ जीवो भ्रमति दुस्तरे ॥

॥३५. अन्यः सचेतनो जीवो वपुरन्यदचेतनम् ।
हा तथापि न मन्यन्ते नानात्वमनयोर्जनाः ॥

तत्त्वा०६.३६. नानाकृमिशताकीर्णे दुर्गन्धे मलपूरिते ।
आत्मनश्च परेषां च क्व शुचित्वं शरीरके ॥

॥३७. कर्माम्भोभिः प्रपूर्णोऽसौ योगरन्ध्रसमाहृतैः ।
हा दुरन्ते भवाम्भोधौ जीवो मज्जति पोतवत् ॥

॥३८. योगद्वाराणि रुन्धन्तः कपाटैरिव गुप्तिभिः ।
आपतद्भिर्न बाध्यन्ते धन्याः कर्मभिरुत्कटैः ॥

॥३९. गाढोपजीर्यते यद्वदामदोषो विसर्पणात् ।
तद्वन्निर्जीर्यते कर्म तपसा पूर्वसंचितम् ॥

॥४०. नित्याध्वगेन जीवेन भ्रमता लोकवर्त्मनि ।
वसतिस्थानवत्कानि कुलान्यध्युषितानि न ॥

॥४१. मोक्षारोहणनिःश्रेणिः कल्याणानां परम्परा ।
अहो कष्टं भवाम्भोधौ बोधिर्जीवस्य दुर्लभा ॥

॥४२. क्षान्त्यादिलक्षणो धर्मः स्वाख्यातो जिनपुंगवैः ।
अयमालम्बनस्तम्भो भवाम्भोधौ निमज्जताम् ॥

॥४३. एवं भावयतः साधोर्भवेद्धर्ममहोद्यमः ।
ततो हि निःप्रमादस्य महान् भवति संवरः ॥

तत्त्वा० ६.४४. वृत्तं सामायिकं ज्ञेयं छेदोपस्थापनं तथा ।
परिहारं च सूक्ष्मं च यथाख्यातं च पंचमम् ॥

॥४५. प्रत्याख्यानमभेदेन सर्वसावद्यकर्मणः ।
नित्यं नियतकालं वा वृत्तं सामायिकं स्मृतम् ॥

॥४६. यत्र हिंसादिभेदेन त्यागः सावद्यकर्मणः ।
व्रतलोपे विशुद्धिर्वा छेदोपस्थापनं हि तत् ॥

॥४७. विशिष्टपरिहारेण प्राणिघातस्य यत्र हि ।
शुद्धिर्भवति चारित्रं परिहारविशुद्धि तत् ॥

॥४८. कषायेषु प्रशान्तेषु प्रक्षीणेष्वखिलेषु वा ।
स्यात्सूक्ष्मसाम्परायाख्यं सूक्ष्मलोभवतो यतेः ॥

॥४९. क्षयाच्चारित्रमोहस्य कार्त्स्न्येनोपशमात्तथा ।
यथाख्यातमथाख्यातं चारित्रं पंचमं जिनैः ॥

॥५०. सम्यक्चारित्रमित्येतद्यथास्वं चरतो यतेः ।
सर्वास्रवनिरोधः स्यात्ततो भवति संवरः ॥

॥५१. तपस्तु वक्ष्यते तद्धि सम्यग्भावयतो यतेः ।
स्नेहक्षयात्तथा योगरोधाद्भवति संवरः ॥

इति संवरतत्त्ववर्णनम्

— ० —

अथ निर्जरा तत्त्वं निरूप्यते —

तत्वा० ७,२. उपात्तकर्मणः पातो निर्जरा द्विविधा च सा ।
आद्या विपाकजा तत्र द्वितीया चाविपाकजा ॥
" ३. अनादिबन्धनोपाधि विपाक वशवर्त्तिनः ।
कर्मारब्धफलं यत्र क्षीयते सा विपाकजा ॥
" ४. अनुदीर्णं तपःशक्त्या यत्रोदीर्णोदयावलीम् ।
प्रवेश्य वेद्यते कर्म सा भवत्यविपाकजा ॥
" ५. यथाम्रपनसादीनि परिपाकमुपायतः ।
अकालेऽपि प्रपद्यन्ते तथा कर्माणि देहिनाम् ॥
" ६. अनुभूय क्रमात्कर्म विपाकप्राप्तमुज्झताम् ।
प्रथमास्त्येव सर्वेषां द्वितीया तु तपस्विनाम् ॥
" ७. [1]तपस्तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्याभ्यन्तरभेदतः ।
प्रत्येकं षड्विधं तच्च सर्वं द्वादशधा भवेत् ॥
" ८. बाह्यं तत्रावमोदर्यमुपवासो रसोज्झनम् ।
वृत्तिसंख्या वपुःक्लेशो विविक्तशयनासनम् ॥
" ९. सर्वं तदवमोदर्यमाहारं यत्र ह्रासयेत् ।
एक द्वित्र्यादिभिर्ग्रासैर्ग्रासं समयान्मुनिः ॥

---

१ श्लोकों का व्याख्यान करते समय आत्मारामजी [illegible] अविपाक और सविपाक का पृ. ५८ [illegible] अवश्य समझ लेवें.

तत्वा. ७.१०. मोक्षार्थं त्यज्यते यस्मिन्नाहारोऽपि चतुर्विधः।
उपवासः स तद्भेदा सन्ति षष्ठाष्टमादयः॥
" ११. रसत्यागो भवेत्तैलक्षीरेक्षुदधिसर्पिषाम्।
एकद्वित्रीणि चत्वारि त्यजतस्तानि पंचधा॥
" १२. एकवस्तुदशागारपानमुद्गादिगोचरः।
संकल्पः क्रियते यत्र वृत्तिसंख्या हि तत्तपः॥
" १३. अनेकप्रतिमास्थानं मौनं शीतसहिष्णुता।
आतपस्थानमित्यादिकायक्लेशो मतं तपः॥
" १४. जन्तुपीडाविमुक्तायां वसतौ शयनासनम्।
सेवमानस्य विज्ञेयं विविक्तशयनासनम्॥
" १५. स्वाध्यायः शोधनं चैव वैयावृत्त्यं तथैव च।
व्युत्सर्गो विनयश्चैव ध्यानमाभ्यन्तरं तपः॥
" १६. वाचना पृच्छनाम्नायस्तथा धर्मस्य देशना।
अनुप्रेक्षा च निर्दिष्टः स्वाध्यायः पंचधा जिनैः॥
" १७. वाचना सा परिज्ञेया यत्पात्रे प्रतिपादनम्।
ग्रन्थस्य वाथ पद्यस्य तत्त्वार्थस्योभयस्य वा॥
" १८. तत्संशयापनोदाय तन्निश्चयबलाय वा।
परं प्रत्यनुयोगाय प्रच्छनां तद्विदुर्जिनाः॥

तत्वा.७.१९. आम्नायः कथ्यते घोषो विशुद्धं परिवर्तनम्।
कथा धर्माद्यनुष्ठानं विज्ञेया धर्मदेशना॥
" २०. साधोरधिगतार्थस्य योऽभ्यासो मनसा भवेत्।
अनुप्रेक्षेति निर्दिष्टः स्वाध्यायः स जिनेशिभिः॥
" २१. आलोचनं प्रतिक्रान्तिस्तथा तदुभयं तपः।
व्युत्सर्गश्च विवेकश्च तथोपस्थापना मता॥
" २२. परिहारस्तथा छेदः प्रायश्चित्तभिदा नव।
आलोचनं प्रमादस्य गुरवे विनिवेदनम्॥
" २३. अभिव्यक्तप्रतीकारं मिथ्या मे दुष्कृतादिभिः।
प्रतिक्रान्तिस्तदुभयं संसर्गे सति शोधनात्॥
" २४. भवेत्तपोऽवमौदर्यं वृत्तिसंख्यादिलक्षणम्।
कायोत्सर्गादिकरणं व्युत्सर्गः परिभाषितः॥
" २५. अन्नपानौषधीनां तु विवेकः स्याद्विवेचनम्।
पुनर्दीक्षाप्रदानं यत्साऽप्युपस्थापना भवेत्॥
" २६. परिहारस्तु मासादिविभागेन विवर्जनम्।
प्रव्रज्याहापनं छेदो मासपक्षदिनादिना॥
" २७.

तत्त्वा०७.२७. सूर्युपाध्यायसाधूनां शैक्षग्लान तपस्विनाम् ।
कुलसंघमनोज्ञानां वैयावृत्त्यं गणस्य च ॥
"२८. व्याध्याद्युपनिपातेऽपि तेषां सम्यग्विधीयते ।
स्वशक्त्या यत्प्रतीकारो वैयावृत्त्यं तदुच्यते ॥
"२९. बाह्यान्तरोपधित्यागाद् व्युत्सर्गो द्विविधो भवेत् ।
क्षेत्रादिरुपधिर्बाह्यः क्रोधादिरपरः पुनः ॥
"३०. दर्शनज्ञानविनयौ चारित्रविनयोऽपि च ।
तथोपचारविनयो विनयः स्याच्चतुर्विधः ॥
"३१. यत्र निःशंकितत्वादिलक्षणोपेतता भवेत् ।
श्रद्धाने सप्ततत्त्वानां सम्यक्त्वविनयः स हि ॥
"३२. ज्ञानस्य ग्रहणाभ्यासस्मरणादीनि कुर्वतः ।
बहुमानादिभिः सार्धं ज्ञानस्य विनयो भवेत् ॥
"३३. दर्शनज्ञानयुक्तस्य या समाहितचित्तता ।
चारित्रं प्रति जायेत चारित्रविनयो हि सः ॥
"३४. अभ्युत्थानानुगमनं वन्दनादीनि कुर्वतः ।
आचार्यादिषु पूज्येषु विनयो ह्यौपचारिकः ॥

तत्त्वा० ७,३५. आर्त्तं रौद्रं च धर्म्यं च शुक्लं चेति चतुर्विधम्।[1]
ध्यानमुक्तं परं तत्र तपोऽङ्गमुभयं भवेत्॥
" ३६. प्रियभ्रंशेऽप्रियप्राप्तौ निदाने वेदनोदये।
आर्त्तं कषायसंयुक्तं ध्यानमुक्तं समासतः॥
" ३७. हिंसायामनृते स्तेये तथा विषयरक्षणे।
रौद्रं कषायसंयुक्तं ध्यानमुक्तं समासतः॥
" ३८. एकाग्रत्वेऽतिच्चिन्ताया निरोधो ध्यानमिष्यते।
अन्तर्मुहूर्त्तिस्तच्च भवत्युत्तमसंहतेः॥
" ३९. आज्ञापायं विपाकानां विवेकाय च संस्थितेः।
मनसः प्रणिधानं यद्धर्म्यध्यानं तदुच्यते॥
" ४०. प्रमाणीकृत्य सार्वज्ञीमाज्ञामर्थविधारणम्।
गहनानां पदार्थानामाज्ञाविचयमुच्यते॥
" ४१. कथं मार्गं प्रपद्येरन्नमी उन्मार्गतो जनाः।
अपायमिति या चिन्ता तदपायविचारणम्॥
" ४२. द्रव्यादिप्रत्ययं कर्म फलानुभवनं प्रति।
भवति प्रणिधानं यद्विपाकविचयस्तु सः॥
" ४३. लोकसंस्थानपर्यायस्वभावस्य विचारणम्।
लोकानुयोगमार्गेण संस्थानविचयो भवेत्॥

---

1 चारों ध्यानों का अर्थ [illegible] आकार [illegible]
अ: १०, तत्त्वा० राज० आदि [illegible]

तत्वा०७.४४. शुक्लं पृथक्त्वमाद्यं स्यादेकत्वं तु द्वितीयकम् ।
सूक्ष्मक्रियं तृतीयं तु तुर्यं व्युपरतक्रियम् ॥
॥४५. द्रव्याण्यनेकभेदानि योगैर्ध्यायति यत्त्रिभिः ।
शान्तमोहस्ततो ह्येतत्पृथक्त्वमिति कीर्तितम् ॥
॥४६. श्रुतं यतो वितर्कः स्याद्यतः पूर्वार्थशिक्षितः ।
पृथक्त्वं ध्यायति ध्यानं सवितर्कं ततो हि तत् ॥
॥४७. अर्थव्यञ्जनयोगानां वीचारः संक्रमो मतः ।
वीचारस्य हि सद्भावात्सवीचारमिदं भवेत् ॥
॥४८. द्रव्यमेकं तथैकेन योगेनान्यतरेण च ।
ध्यायति क्षीणमोहो यत्तदेकत्वमिदं भवेत् ॥
॥४९. श्रुतं यतो वितर्कः स्याद्यतः पूर्वार्थशिक्षितः ।
एकत्वं ध्यायति ध्यानं सवितर्कं ततो हि तत् ॥
॥५०. अर्थव्यंजनयोगानां विचारः संक्रमो मतः ।
वीचारस्य ह्यसद्भावादवीचारमिदं भवेत् ॥
॥५१. अवितर्कमवीचारं सूक्ष्मकायावलम्बनम् ।
सूक्ष्मक्रियं भवेद् ध्यानं सर्वभावगतं हि तत् ॥
॥५२. काययोगेऽतिसूक्ष्मे तद्वर्तमानो हि केवली ।
शुक्लं ध्यायति संरोद्धुं काययोगं तथाविधम् ॥

तत्वा० ७. ५३. अवितर्कमवीचारं ध्यानं व्युपरतक्रियम् ।
परं निरुद्धयोगं हि तच्छैलेश्यमपश्चिमम् ॥
" ५४. तत्पुना रुद्धयोगः सन् कुर्वन् कायत्रयासनम् ।
सर्वज्ञः परमं शुक्लं ध्यायत्यप्रतिपाति तत् ॥
" ५५. सम्यग्दर्शनसम्पन्नः संयतासंयतस्ततः ।
संयतस्तु ततोऽनन्तानुबन्धिप्रवियोजकः ॥
" ५६. दृग्मोहक्षपकस्तस्मात्तथोपशमकस्ततः ।
उपशान्तकषायोऽतस्ततस्तु क्षपको मतः ॥
" ५७. ततः क्षीणकषायस्तु घातिमुक्तस्ततो जिनः ।
दशैते क्रमतः सन्त्यसंख्येयगुणनिर्जराः ॥

इति निर्जरातत्त्ववर्णनम् ।

अथ मोक्षतत्त्वं प्ररूप्यते —

तत्त्वा० ८.२. अभावाद्बन्धहेतूनां बन्धनिर्जरया तथा ।
कृत्स्नकर्मप्रमोक्षो हि मोक्ष इत्यभिधीयते ॥१

॥३. बध्नाति कर्म सद्वेद्यं सयोगः केवली विदुः ।
योगाभावादयोगस्य कर्मबन्धो न विद्यते ॥२

॥४. ततो निर्जीर्णनिःशेषपूर्वसंचितकर्मणः ।
आत्मनः स्वात्मसंप्राप्तिर्मोक्षः सद्योऽवसीयते ॥३

॥५. तथोपशमकादीनां भव्यत्वस्य च संक्षयात् ।
मोक्षः सिद्धत्वसम्यक्त्वज्ञानदर्शनशालिनः ॥४

॥२०. सम्यक्त्वज्ञानचारित्रसंयुक्तस्यात्मनो भृशम् ।
निरास्रवत्वाच्छिन्नायां नवायां कर्मसन्ततौ ॥५

॥२१. पूर्वार्जितं क्षपयतो यथोक्तैः क्षयहेतुभिः ।
संसारबीजं कार्त्स्न्येन मोहनीयं प्रहीयते ॥६

॥२२. ततोऽन्तरायज्ञानघ्नदर्शनघ्नान्यनन्तरम् ।
प्रहीयन्तेऽस्य युगपत्त्रीणि कर्माण्यशेषतः ॥७

॥२३. गर्भसूच्यां विनष्टायां यथा तालो विनश्यति ।
तथा कर्मक्षयं याति मोहनीये क्षयं गते ॥८॥

सू॰८.२४. ततः क्षीणचतुःकर्मा प्राप्तोऽथाख्यातसंयमम् ।
बीजबंधननिर्मुक्तः स्नातकः परमेश्वरः ॥ ९

॥२५. शेषकर्मफलापेक्षः शुद्धो बुद्धो निरामयः ।
सर्वज्ञः सर्वदर्शी च जिनो भवति केवली ॥ १०

॥२६. कृत्स्नकर्मक्षयादूर्ध्वं निर्वाणमधिगच्छति ।
यथा दग्धेन्धनो वह्निर्निरुपादानसन्ततिः ॥ ११

॥२७. तदनन्तरमेवोर्ध्वमालोकान्तात्स गच्छति ।
पूर्वप्रयोगासंगत्वाद्बन्धच्छेदोर्ध्वगौरवैः ॥ १२.

॥२८. कुलालचक्रं डोलायामिषौ चापि यथेष्यते ।
पूर्वप्रयोगात्कर्मेह तथा सिद्धगतिः स्मृता ॥ १३.

॥२९. मृल्लेपसंगनिर्मोक्षाद्यथा दृष्टाऽप्स्वलाम्बुनः ।
कर्मबन्धविनिर्मोक्षात्तथा सिद्धगतिः स्मृता ॥ १४

॥३०. एरण्डस्फुटदेलासु बन्धच्छेदाद्यथा गतिः ।
कर्मबन्धनविच्छेदाज्जीवस्यापि तथेष्यते ॥ १५

॥३१. यथाधस्तिर्यगूर्ध्वं च लोष्ठवाय्वग्निवीचयः ।
स्वभावतः प्रवर्तन्ते तथोर्ध्वगतिरात्मनाम् ॥ १६

तत्वा.८.३२. ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवा इति जिनोत्तमैः।
अधोगौरवधर्माणः पुद्गला इति दर्शितम् ॥१७

॥३३. अतस्तु गतिवैकृत्यं तेषां यदुपलभ्यते।
कर्मणः प्रतिघाताच्च प्रयोगाच्च तदिष्यते ॥१८

॥३४. अधस्तिर्यगथोर्ध्वं च जीवानां कर्मजा गतिः।
ऊर्ध्वमेव स्वभावेन भवति क्षीणकर्मणाम् ॥१९

॥३७. ज्ञानावरणहानात्ते केवलज्ञानशालिनः।
दर्शनावरणच्छेदादुद्यत्केवलदर्शनाः ॥ २०

॥३८. वेदनीयसमुच्छेदादव्याबाधत्वमाश्रिताः।
मोहनीयसमुच्छेदात्सम्यक्त्वमचलं श्रिताः ॥२१

॥३९. आयुःकर्मसमुच्छेदात्परमं सौक्ष्म्यमाश्रिताः।
नामकर्मसमुच्छेदादवगाहनशालिनः ॥२२

॥४०. गोत्रकर्मसमुच्छेदात्सदाऽगौरवलाघवाः।
अन्तरायसमुच्छेदादनन्तवीर्यमाश्रिताः ॥२३॥

तत्वा.८.४३. तादात्म्यादुपयुक्तास्ते केवलज्ञानदर्शने।
सम्यक्त्वसिद्धतावस्था हेत्वभावाच्च निःक्रिया ॥२४

॥४४. ततोऽप्यूर्ध्वगतिस्तेषां कस्मान्नास्तीति चेन्मतिः।
धर्मास्तिकायस्याभावात्स हि हेतुर्गतेः परम् ॥२५

॥४५. संसारविषयातीतं सिद्धानामव्ययं सुखम्।
अव्याबाधमिति प्रोक्तं परमं परमर्षिभिः ॥२६

॥४६. स्यादेतदशरीरस्य जन्तोर्नष्टाष्टकर्मणः।
कथं भवति मुक्तस्य सुखमित्युत्तरं शृणु ॥२७

॥४७. लोके चतुर्ष्विहार्थेषु सुखशब्दः प्रयुज्यते।
विषये वेदनाभावे विपाके मोक्ष एव च ॥ २८

॥४८. सुखो वह्निः सुखो वायुर्विषयेष्विह कथ्यते।
दुःखाभावे च पुरुषः सुखितोऽस्मीति भाषते ॥२९

॥४९. पुण्यकर्मविपाकाच्च सुखमिष्टेन्द्रियार्थजम्।
कर्मक्लेशविमोक्षाच्च मोक्षे सुखमनुत्तमम् ॥३०॥

तत्वा०८.५२. लोके तत्सदृशो ह्यर्थः कृत्स्नेऽप्यन्यो न विद्यते।
उपमीयेत तद्येन तस्मान्निरुपमं स्मृतम्॥ ३१

रत्नक०१३१. जन्मजरामयमरणैः शोकैर्दुःखैर्भयैश्च परिमुक्तम्।
निर्वाणं शुद्धसुखं निःश्रेयसमिष्यते नित्यम्॥३२

"१३२. विद्यादर्शनशक्तिस्वास्थ्यप्रह्लादतृप्तिशुद्धियुजः।
निरतिशया निरवधयो निःश्रेयसमावसन्ति सुखम्॥३३॥

"१३३. काले कल्पशतेऽपि च गते शिवानां न विक्रिया लक्ष्या।
उत्पातोऽपि यदि स्यात्त्रिलोकसम्भ्रान्तिकरणपटुः॥३४

"१३४. निःश्रेयसमधिपन्नास्त्रैलोक्यशिखामणिश्रियं दधते।
निष्किट्टिकालिकाच्छविचामीकरभासुरात्मानः॥३५

तत्वा०८.५५. इत्येतन्मोक्षतत्त्वं यः श्रद्धत्ते वेत्त्युपेक्षते।
शेषतत्त्वैः समं षड्भिः स हि निर्वाणभाग्भवेत्॥३६॥

इति मोक्ष तत्त्व वर्णन।

रत्नक०१३५. पूजार्थाज्ञैश्वर्यैर्बलपरिजनकामभोगभूयिष्ठैः।
अतिशयितभुवनमद्भुतमभ्युदयं फलति सद्धर्मः॥
॥३७॥

—— ० ——

१

अहिंसा ही जगन्माता, अहिंसा ~~सौख्यदायिनी~~ सौख्यकारिणी।
अहिंसा स्वर्गदात्री है, अहिंसा मोक्षदायिनी

२

अहिंसा ही गति श्रेष्ठा, ~~अहिंसा~~ श्री अहिंसा शाश्वती।
~~अहिंसा~~ करे हितको अहिंसा ही, हरे दुःखको अहिंसा ही॥

३

तप-श्रुत-यम-ज्ञान-ध्यान-दानादि कर्म वा।
सत्य-शील-व्रतादिकको, अहिंसा जननी कही॥

४

अहिंसा / भगवती

अहिंसैव जगन्माताऽहिंसैवानन्दपद्धतिः ।
अहिंसैव गतिः साध्वी श्रीरहिंसैव शाश्वती ॥ ३२
अहिंसैव शिवं सूते दत्ते च त्रिदिवश्रियम् ।
अहिंसैव हितं कुर्याद् व्यसनानि निरस्यति ॥ ३३।
तपःश्रुतयमज्ञानध्यानदानादिकर्मणाम् ॥ ॥
सत्यशीलव्रतादीनामहिंसा जननी मता ॥ ४२॥
दूयते यस्तृणेनापि स्वशरीरे कदर्थिते ।
स निर्दयः परस्यांगे कथं शस्त्रं निपातयेत् ॥ ४८॥
अभयं यच्छ भूतेषु कुरु मैत्रीमनिन्दिताम् ।
पश्यात्मसदृशं विश्वं जीवलोकं चराचरम् ॥ ५२-८॥
(ज्ञानार्णवे)

साम्यं निःशेषशास्त्राणां सारमाहुः विपश्चिताः ।
साम्यं कर्ममहादावदाहे दावानलायते ॥ ६८
(एकत्वसप्तति ।

साम्यसीमानमालम्ब्य कृत्वात्मन्यात्मनिश्चयम् ।
पृथक्करोति विज्ञानी संश्लिष्टे जीव-कर्मणी ॥ ६॥
आशाः सद्यो विपद्यन्ते यान्त्यविद्याः क्षयं क्षणात् ।
म्रियते चित्तभोगीन्द्रो यस्य सा साम्यभावना ॥ ११-१४
साम्यमेव न सद्ध्यानात् स्थिरीभवति केवलम् ।
शुद्ध्यत्यपि च कर्मौघकलंकी यन्त्रवाहकः ॥ ३-२४

बालकों के लिए नोट्स

श्री मंगलाचरण पुस्तक में है यथा —

अरिहनन रजोहनन रहस्यहरं पूजनार्हं महन्तम् ।
सिद्धान् सिद्धाष्टगुणान् रत्नत्रय साधकान् स्तुवे साधून् ॥

श्रीमज्जिनेन्द्र कथिताय सुमंगलाय लोकोत्तमाय शरणाय विनायकाय ।
धर्माय भव्यजनताय [illegible] [illegible] नमस्करोमि ॥

धर्मः सर्व सुखाकरो हितकरो धर्मं बुधाश्चिन्वते,
धर्मेणैव समाप्यते शिवसुखं धर्माय तस्मै नमः ।
धर्मान्नास्त्यपरः सुहृद्भवभृतां धर्मस्य मूलं दया,
धर्मे चित्तमहं दधे प्रतिदिनं हे धर्म मां पालय ॥

धर्म की व्याख्या

जो संसार [illegible] नरेन्द्र [illegible] मुक्तिस्थाने धरति इति धर्मः,
अथवा संसारस्थान प्राणीनो धरते धारयतीति वा धर्मः

3

अहिंसादिकों का व्याख्यान करते समय चारित्र, सागार०
सल्लेखनादि [illegible] व [illegible] अवश्य [illegible] [illegible] ।

सिद्धों के जितने धार्मिक [illegible] भवानि —
अकारा [illegible] [illegible] [illegible] । तद्यथा —
इनके विशेष के लिए देखो
[illegible] पेज 22.

अथानगारधर्मो निरूप्यते —

आचार० १,१४. मुक्ताः पंचमहाव्रतैः समितयः पंचाक्षरोधाश्च याः
पंचावश्यकषट्क लुंचनवराचेलक्यमस्नानता ।
भूशय्यास्थितिभुक्तिदन्तकषणं चान्त्येकभक्तं यता-
येवं मूलगुणाष्टविंशतिरियं मूलं चरित्रश्रियः ॥१

"१५. अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमसंगता ।
महाव्रतानि पंचैवं निःशेषावद्यवर्जनात् ॥२

"१६. [1]जन्मकायकुलाक्षाद्यैर्ज्ञात्वा सत्त्वततिं श्रुतेः ।
त्यागस्त्रिशुद्धया हिंसादेः स्थानादौ स्यादहिंसनम् ॥३

"१७. रागद्वेषादिजासत्यमुत्सृज्यान्याहितं वचः ।
सत्यं तत्त्वान्यथोक्तं च वचनं सत्यमुत्तमम् ॥४

"१८. बह्वल्पं वा परद्रव्यं ग्रामाद्रौ पतितादिकम् ।
अदत्तं यत्तदादानवर्जनं स्तेयवर्जनम् ॥५

"१९. रागलोककथात्यागः सर्वस्त्रीस्थापनादिषु ।
माताऽनुजा तनूजेति मत्या ब्रह्मव्रतं मतम् ॥६

"२०. चेतनेतरबाह्यान्तरंगसंगविवर्जनम् ।
ज्ञानसंयमसंगो वा निर्ममत्वमसंगता ॥७॥

१ इन श्लोकों की व्याख्या करते समय आचारसार के पंचम अधिकार को सामने अवश्य रखें ।

का० १,२१. ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गसंज्ञिकाः ।
व्रतत्राणाय पंचैताः स्मृताः समितयो यतेः ॥८
" २२. पुरो युगान्तरेऽक्षस्य दिने प्रासुकवर्त्मनि ।
सदयस्य सकार्यस्य स्यादीर्यासमितिर्गतिः ॥९
" २३. भेदपैशुन्यपरुषप्रहासोक्त्यादिवर्जिता ।
हितमितनिःसन्देहा भाषा भाषासमित्याख्या ॥१०
" २४. षट्चत्वारिंशद्दोषोना प्रासुकान्नादिकस्य या ।
एषणासमितिर्भुक्तिः स्वाध्यायध्यानसिद्धये ॥११
" २५. ज्ञानोपकरणादीनामादानं स्थापनं च यत् ।
यत्नेनाऽऽदाननिक्षेपसमितिः करुणापरा ॥१२
" २६. दूरगूढविशालाविरुद्धशुद्धमहीतले ।
उत्सर्गसमितिर्विण्मूत्रादीनां स्याद्विसर्जनम् ॥१३
" २७. चक्षुःश्रोत्रघ्राणजिह्वास्पर्शाक्षगोचरे भिक्षोः ।
रत्यरतिचित्तवृत्तेः रोधः स्यादक्षसंरोधः ॥१४
" २८. चेतनेतरवस्तूनां हर्षामर्षाकरक्रिया ।
वर्णसंस्थानभेदेषु चक्षुरोधोऽविकारधीः ॥१५

आचार० १, २९. जीवाजीवोभयोद्भूते चेतोहारीतरस्वरे ।
रागद्वेषाविलस्वान्तदण्डनं श्रोत्रदण्डनम् ॥१६॥
" ३०. प्रकृतिप्रयोगगन्धे जीवाजीवोभयाश्रये ।
शुभेऽशुभे मनःसाम्यं घ्राणेन्द्रियजयं विदुः ॥१७
" ३१. गृहिदत्तेऽन्नपानादावदोषे समतायुतम् ।
गात्रयात्रानिमित्तं यद्भोजनं रसनाजयः ॥१८
" ३२. जीवाजीवोभयस्पर्शे कर्कशाद्यष्टभेदके ।
शुभेऽशुभेऽतिमध्यस्थं मनः स्पर्शाक्षनिजयः ॥१९
" ३३. आवश्यकक्रियाषट्कं समतास्तववंदनम् ।
सप्रतिक्रमणं प्रत्याख्यानं कायविसर्जनम् ॥२०
" ३४. लाभालाभसुखक्लेशप्रमुखे समता मतिः ।
स्वायत्तकरणस्वान्तज्ञानिनः समता मता ॥२१
" ३५. कृत्वा गुणगणोत्कीर्तिनामव्युत्पत्तिपूजनम् ।
वृषभादिजिनाधीशस्तवनं स्तवनं मतम् ॥२२
" ३६. जैनैकतीर्थकृत्सिद्धसाधूनां क्रिययान्वितम् ।
वंदनं स्तुतिमात्रं वा वंदनं पुण्यनन्दनम् ॥२३

आचार० १, ३७. निन्दनं गर्हणं कृत्वा द्रव्यादिषु कृतागसाम् ।
शोधनं वाङ्मनःकायैस्तत्प्रतिक्रमणं मतम् ॥२४

〃 ३८. यन्नामस्थापनादीनामयोग्यपरिवर्जनम् ।
त्रिशुद्ध्याऽनागते काले तत्प्रत्याख्यानमीरितम् ॥२५

〃 ३९. स्तवनादौ तनुत्यागः श्रीमत्पंचगुरुस्मृतिः ।
व्युत्सर्गः स्याच्छ्रुतप्रोक्तोच्छ्वासावसरलक्षणः ॥२६

〃 ४०, कूर्चश्मश्रुकचोल्लुञ्चो लुंचनं स्यादमी यतः ।
परीषहजयाऽदैन्यवैराग्यासंगसंयमाः ॥२७

〃 ४१. तच्चतुस्त्रिद्विमासेषु सोपवासे विधीयते ।
जघन्यं मध्यमं ज्येष्ठं सप्रतिक्रमणे दिने ॥२८

〃 ४२. वल्कलाजिनवस्त्राद्यैरंगासंवरणं वरम् ।
आचेलक्यमलंकारानंगसंगविवर्जितम् ॥२९

〃 ४३. संयमद्वयरक्षार्थं स्नानादेर्वर्जनं मुनेः ।
जल्लस्वेदमलालिप्तगात्रस्यास्नानतामृता ॥३०

〃 ४४. प्रसन्नप्रासुकाऽनात्मसंस्कृतेलाशिलादिषु ।
एकपार्श्वेन कोदण्डदण्डशय्या महीशयः ॥३१

आचा० १,४५. स्वपात्रदातृशुद्धोर्व्यां स्थित्वा समपदद्वयम् ।
निरालंबं करद्वंद्वभोजनं स्थितिभोजनम् ॥ ३२ ॥

" ४६. दशनाघर्षणं पाषाणांगुलीत्वङ्नखादिभिः ।
स्याद्दन्ताकर्षणं भोगदेहवैराग्यमन्दिरे ॥ ३३

" ४७. उदयोस्तोभयं त्यक्त्वा त्रिनाडी भोजनं सकृत् ।
एक द्वि त्रि मुहूर्त्तं स्यादेकभक्तं दिने मुनेः ॥ ३४

" ४८. येषां भूषणतां गता गुणगणैकावल्यलं निर्मला,
धेयं विश्वनरामरेश्वरभिक्तिन्द्रानन्दिपादाम्बुजाः ।
ते यान्ति श्रमणाग्रगण्यपदवी गण्या वरेण्यं पदं
~~प्रोन्मिषत्करनीलरत्नरुचिरो दारांग~~
सिद्धिश्रीपरिरंभणामृत सुखास्वादास्पदं योगिनः ॥ ३५

— ० —

आचा.र.३२. संग्रहानुग्रहप्रौढो रूढः श्रुतचरित्रयोः ।
यः पंचविधमाचारमाचारयति योगिनः ॥
" ३३. बहिःक्षिप्तमलः सत्त्वगांभीर्यातिप्रसादवान् ।
गुणरत्नाकरः सोऽयमाचार्योऽवार्यधैर्यवान् ॥ उपमा ।
" ३४. संसारज्वरसंतापच्छेदि यद्वचनामृतम् ।
पीयते भव्यलोकेन प्रीत्या नित्यं स देशकः ॥
" ३५. प्रभावनाधिकोऽबाधमन्त्राद्यैः संघवत्सलः ।
जगदादेयवाग्मूर्त्तिर्विवेकी कालदेशवित् ॥
" ३६. जनयाद्यतिसन्नीतिः स्थविरः स्याद्गुणस्थिरः ।
गणरक्षाक्षमः सूरिगुणी गणधरः स्मृतः ॥
" ४३. महत्त्वसत्त्वगांभीर्यधैर्यादिगुणभूषणः ।
चिरप्रव्रजितो दान्तः प्रवक्ता समयस्थितिः ॥
" ४४ दयावात्सल्यसाकल्यः शान्तोऽयं गणितोचितः ।
इति सूरिपिताचार्यपदः सन् संघसम्मतः ॥
" ४९ संवेगांगोऽतिगंभीरो जिताखिलपरीषहः ।
ज्ञानचारित्रवान् सूरिरार्यीणां मितभाषणः ॥

२५-७-४५

साधारणसूक्तयः

धर्मचिन्तां तृतीयांशं दिवसस्य समाचरेत् ।
ततो वित्तार्जने तावन्मात्रं कामार्जने तथा ॥
(नीतिवाक्यामृत पृ. ३८)

चौबीस तीर्थंकरोंका परिचय —

दिशोभासि धातार्थ संग्राहिकाश्चेमा: श्री भद्रबाहुस्वामि-प्रणीता गाथा: —

उरुसु उसहलंछण मुसभं सुमिणम्मि तेण उसह जिणो ।
अक्खेसु जेण अजिआ जणणी अजिओ जिणो तम्हा ॥१॥
अभिसंभूया सासत्ति संभवो तेण वुच्चइ भयवं ।
अभिनंदइ अभिक्खं सक्को अभिणंदणो तेन ॥२॥
जणणी सव्वत्थ विणिच्छएसु सुमइ त्ति तेण सुमइ जिणो
पउमसयणम्मि जणणीइ डोहलो तेण पउमाभो ॥३॥
गब्भगए जं जणणी जाय सुपासा तओ सुपासजिणो ।
जणणीइ चंदपिअणम्मि डोहलो तेण चंदाभो ॥४॥
सव्वविहीसु य कुसला गब्भगए जेण होइ सुविहि जिणो ।
पिउणो दाहोवसमो गब्भगए सीअलो तेणं ॥५॥
महरिहसिज्जारुहणम्मि डोहलो होइ तेण सिज्जंसो ।
पूएइ वासवो जं अभिक्खणं तेण वसुपुज्जो ॥६॥

तीर्थंकरों के जन्मकालीन नक्षत्रों को देखकर यह ज्ञात होता है कि तिथियों का निश्चय करना आवश्यक है कि क्या उनके प्रचलित नाम जन्म राशि के अनुरूप हैं?

विमलतणु-बुद्धि जणणी गब्भगए तेण होइ विमलजिणो।
रयणविचित्तमणंतं दामं सुमिणे तओ ऽणंतो ॥७॥
गब्भगए जं जणणी जाय सुधम्म त्ति तेण धम्मजिणो।
जाओ असिवोवसमो गब्भगए तेण संतिजिणो ॥८॥
थूहं रयणविचित्तं कुंथुं सुमिणम्मि तेण कुंथुजिणो।
सुमिणे अरं महरिहं पासइ जणणी अरो तम्हा ॥९॥
वरसुरहिमल्लसयणम्मि डोहलो तेण होइ मल्लिजिणो।
जाया जणणी जं सुव्वय त्ति मुणिसुव्वओ तम्हा ॥१०॥
पणया पच्चंतनिवा दंसियमित्ते जिणम्मि तेण नमी।
रिट्ठरयणं च नेमिं उप्पयमाणं तओ नेमी ॥११॥
सप्पं सयणे जणणी जं पासइ तमसि तेण पासजिणो।
वड्ढइ य नायकुलं ति अ तेण जिणो वद्धमाणु त्ति ॥१२॥